

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 27 (1940)

Artikel: La pleiv de Surrein : studi historic
Autor: Deplazes, Placi Sigisbert
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882111>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 20.02.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La pleiv de Surrein

Studi historic

De Placi Sigisbert Deplazes

Al lectur!

Surrein silla prada sper las rivas dil giuven Rein ei situaus avon la porta della Val Sumvitg en idillica contrada, ornada cun vitgs ed uclauns, dals quals numerosas baselgias e capluttas terlischan. Ses origins tonschan lunsch anavos els tschentaners. Cheu ha s. Placi, il niebel cavalier retic, giu sia tuor. Cheu Surrein ha era nies meriteivel cau diocesan Georgius de pia memoria giu sia tgina. Surrein ei la pleiv de s. Placi! Stueva quei buca stimular de scuvierer ina gada ils misteris de sia historia?

Ella suandonta lavur presentein nus alla publicitad il resultat de nos studis davart nossa venerabla pleiv. Nus savein denton buca far quei senza in cuort plaid de dedicaziun ed engraziament. Essend che nies meriteivel scrutatur sursilvan, Sia Grazia Rest Giusep Caminada, protonotar apostolic, Vicari general e Decan dil venerabel Capetel della catedrala de Cuera, sez plein premura per ils

studis historics e culturals, ha animau nus d' aunc ligiar ed enchischnar duas monas avon ch' il stgir della notg cuarcli nossa fossa, dedichein nus ad el il present studi. Cun sias numerusas publicaziuns ord l' historia culturala grischuna ha el carschentau nies interess per l' historia de nossas pleivs.

In sincer engraziament admettein nus a tuts quels ch' han susteniu e promoviu nossa lavur cun informaziuns e cun confidar a nus fontaunas historicas. In special Dieus paghi seigi ad mess al survitscheivel archivar episcopal Sur Giachen Battaglia. Cun pietad ed engraziament menzionein nus il zun meriteivel perscrutatur dell' historia ecclesiastica grischuna, Sur canoni Dr. G. G. Simonet, Sextar della catedrala de Cuera. Sias publicaziuns historicas, en special sia monografia della pleiv de Vaz, han dau a nus impuls e tschaffen per l' historia dell' atgna pleiv.

Cun profunda pietad seregurdein nus era dil venerabel P. Baseli Berther de pia memoria. Cun ses cudischets spir carezia per ils sanctuaris ed il spiritualessar della biala val Tujetsch ha el medemamein svegliau nies interess per l' historia locala. Sch' il suandont studi ei munclus, hai tonaton speranza, ch' il buntadeivel lectur renconuschi nossa buna veglia.

Igl autur.

Motto: Senza malart!

1. Il territori della Pleiv

a) Las casas ordeifer il vitg

Il vitg Surrein¹⁾ ei ina dellas 4 squadras della vischnauna de Sumvitg, schai pacificamein al pei dil Con e della Garvera ed ha igl unviern en pliras fracziuns meins ora buca sulegl e la stad buca glina. La pleiv de Surrein compeglia sequentas fracziuns: **Plazes, Giachentrina, Reits, Encarden, Bubretsch** ed ella Val Sumvitg igl uclaun **Val** e **Portas**. Questas fracziuns cun pliras casas novas, cun autras ingrondidas e renovadas sepresentan oz sco in saun e frestg mat en vestgiu de firaus. Pli baul denton udevan aunc autras cuorts e casas, oz svanidas ni translocadas, tier il territori della pleiv de Surrein. La pli veglia reminiscenza historica de Surrein ei bein la **Tuor s. Placi, Tremisium**, silla possessiun de Bubretsch. Tenor las restonzas della miraglia era quella imposanta tuor da vart meridionala 10 m., da vart occidental 9 m. lada e dei esser stada la residenza de s. Placi.²⁾ La tradiziun vul era dir, che la tuor stetti en connexiun cun la casa

¹⁾ Els vegls documents anflein nus mo Surein, ils caputschins, plevons a Sumvitg 1687—1748, scrivevan il bia Soreng ni Sorengo. Surrhein secatta pér el 19 avel tschentaner.

²⁾ Columban Buholzer, Bündner Monatsblatt 1927 no. 9.

de Bubretsch entras in zulè sutterràn. Vieifer Bubretsch serasan las gravas de C a h u o n z, oz in trest maletg de devastaziuns, pli baul ina planira de pastiras e fritgeivlas pradas cun 3 clavaus, ina resgia e probabel era ina casa. La resgia, proprietad della famiglia Contrin, ei pli tard vegnida translocada vi C u r t i n s sper igl ual de Luven, da leu en V a u l a s e naven da Vaulas, periclitada dal Rein Val ed isolada dalla via nova, baghiada 1882, vegn la resgia vi gl' I g n i u.

Tgi che va da Plazes in tschancun suenter il Rein si, vegn si F r u s t m u l i n en ina liunga foppa cun restonzas de mirs da vart de miezdi, indecis, ch'igl ei stau cheu avon biars onns in mulin, probabel cun ina habitaziun. Il Rein mava numnadamein tochen 1834 per miez igl Igniu giu, ed ei selai supponer che in pluschein (dutg) lateral bastava al mulin cun roda bassa.

Puspei in tschancun ensiviars schai P r a u b i cun dus clavaus a miez il plaun Surrein. Che Praubi haveva casa, clavaus e curtin, ei documentau gia el 14avel tschentaner. Ulricus de Plazes e sia consorta Berta, commembers dil hospezi si s. Benedetg, han per il salid de lur olmas e de lur successurs testamentau il di de s. Gada 1321 a s. Benedetg sur Sumvitg casa, clavau e dus curtins. Denter las perde-tgas presentas era Guglielm de P r a u b i.³⁾ Igl onn 1549 ha la vischnaunca de Sumvitg concludiu de ceder parcellas pastira per far misès. Encunter quei conclus plonschan

³⁾ Th. v. Mohr, Codex diplomaticus 2, no. 183.

Cla u P l a z a s ed il J u n k e r L u z i C a -
p o l, sesents a P r a u b i.⁴⁾ El rodel dils funda-
turs e benefactors della baselgia de s. Gion a
Sumvitg, che vegneva el 17 avel tschentaner
prelegius en baselgia il di dil Caudon s. Onna,
figureschan denter auters de Surrein era la
dunna A d a l ä de P r a u b i e siu fegl
J u n k e r. 1622 venda Gion de F l e m casa,
cuort, jert e clavau a P r a u b i alla confraterni-
tad dil s. rusari encunter in tscheinsfier annual
de 10 bazs. Fatg il marcau ha Gion G i a -
c h e n de T u r r e.⁵⁾ Sche quella gronda
muschna de P r a u b i savess rispunder, duman-
dassen nus ella, daco quei Junker Capol ei
secasaus a P r a u b i, e pertgei ina confraternitad
religiusa ha cumprau quella possessiun. En tgei
mauns eis ella vegnida pli tard? Cu ei la casa
ida en decadenza? Forsa che in schabetg lai
anflar la risposta sin quellas damondas.

Sillas A c l a s, che sestendan da Reits si
encunter Laus, era ei aunc da regurdientscha
de nos vegls pliras casas, u conservadas, u en
restonzas de miraglia. Si D a n d e n g i e l s, sil
terren dell'ac la C a r g i e t steva ina casetta
cun pintgas fenestras, ella quala Toni Mudest
Maissen, morts 1912, habitava aunc d'affon cun
sia mumma Merenza (Emerentia) n. Caduff de
Danis.⁶⁾

Duas casas sillas Aclas ein totalmein sva-
nidas, sil sulom ded ina stat ussa in clavau, il
sulom de l'autra ei fritgeivel prau. Sisum
las Aclas, nua che ina sdrema uaul sparta il

⁴⁾ Archiv de vischnaunca, Urkundenbuch 1 no. 23.

⁵⁾ Mohr 1. c. no. 41.

⁶⁾ Informaziun privata.

territori de Surrein da quel de Laus, schai l' Acla Gion Tumaisch. Cheu era ei tochen 1890 ina casa dubla, che udeva a Giachen Mattias Cagienard ed a Giachen Rest Caplazi. Gion Benedetg Candinas ha transportau ella a Surrein-Encarden, ed ella ei oz proprietad de sia famiglia. Essend ina ga rut ora la bova sur l' Acla Gion Tumaisch, ha la vischnaunca concludiu 1808 de far schetga si sur l' acla.⁷⁾

Sur Giachentrina schaien las aclas ed ils misès de Puzastg. Sco ils vegls raquentan, era ei avon biars onns ina casa el misès che auda ussa alla famiglia Venzin. Sisum Puzastg era ei dado la val ina casa, che udeva alla Barla Arpagaus, numnada la Barla de Puzastg, ch'ei morta a Surrein ella casa veglia davos baselgia, baghiada 1614, ella quala ils migiurs de Clau Maissen habitavan a sias uras. Sco nos vegls seregordan della Barla de Puzastg, aschia era della Mengia Bass, numnada la Mengia dil Sievi, la davosa avdonta de Puzastg. 1879 ei la casa vegnida disfatga. Igl onn 1671 ei la vischnaunca secunvegnida cun Jon Baselgia ed auters de Puzastg d'astgar far giu lenna atras il prau. Per recompensa sappi Baselgia prender enzatgei lenna de clauder. Questa convenziun ei vegnida fatga sin cussegliar de str. Mattias Contrin, landrechter Clau Maissen e Baltassar de Antoniis, caplon a Sumvitg.⁸⁾ Da tuttas casas menzionadas ordeifer il vitg eran 1786, igl onn della separaziun della pleiv da Sumvitg, mo duas habitadas igl entir

⁷⁾ Archiv de vischnaunca, 1. c. no. 82.

⁸⁾ Archiv de vischnaunca, 1. c. no. 45.

onn, quella sill' acla Cargiet e quella a Puzastg.⁹⁾

Tgi che fa ina excursiun silla via nova ella Val Sumvitg, arriva a P o r t a s cun sia casa dubla amiez bials praus ed en vesta de vasts uauls e cuolms gigantics. Portas arva veramein las portas d' ina reha val cun praus e misès, alps ed uauls ed il Bogn cun ses hotels. In tschancunet sur Portas schai igl idillic uclaun V a l cun sias 3 casas sper la caplutta de s. Margreta. Cheu lein nus far in paus e sediscuor- rer culs vegls dil liug, che representan e conservan la tradiziun sco in custeivel scazi. Nus havein memoria dil Berclamiu de Tuor, il davos cussadent della casa sper fontauna, baghiada 1614 e smuntada 1928. El habitava pli baul ella casa de S u m m a v a l, disfatga avon 60 onns. Nus menzionein aunc la casa della famiglia Venzin a V a l d a d e n s, ch' ei 1912 vegnida transportada a Rabiis ed ei oz la casa della posta. Tochen la malaura de 1927 havevan ils vischins de Portas e Val in agen mulin, pertgei sin lur spundas suleglivas dat ei abundantamein truffels e glin, segal e dumiec. — Tschels onns, cu ins senutreva e sevestgeva cun dil siu, vivevan, sco nus havein viu, in diember famiglias ventireivlamein en uclauns e culegnas; oz regia la centralisaziun, pli damaneivel della baselgia e della scola, mo era pli damaneivel dellas ustrias e dellas stizuns.

P. Placi a Spescha scriva, che la via Val sei vegnida baghiada 1614 e lu sei la Val Sumvitg vegnida habitada.¹⁰⁾ Quei onn vegn la en-

⁹⁾ Archiv episcopal, mappa 163 (scursaniu: arch. ep.)

¹⁰⁾ Pieth, P. Placidus a Spescha p. 325.

conuschenta via vedra ad esser baghiada, mo ina via ni silmeins in trutg menava gia avon ella val, ch'era habitada dapi tschentanners, sco vegls documents muossan. Igl onn 1580 venda la vischnaunca de Sumvitg il B o g n a Caspar Cunrad Vieli per annual 7 «dicke pfennig» tscheinsfier,¹¹⁾ ina enzena che ina via, buca mo per cauras e camutschs, mobein era per glied malsanetscha menava da quei temps ella val.

Igl onn 1268 ha igl avat Heinrich de Werdenberg fundau a s. B e n e d e t g sur Sumvitg ina specia de claustra ni hospezi per persunas, che vulevan survir a Diu e fagevan, sco ins schess ussa, vitalezi cun quei «C o l l e g i u m d e v o t o r u m». A quei institut ha la vieua de Rodulfus, la nobla, pietusa e reha signura R i g e n z a de Val Sumvitg surdau 1287 ses beins movents ed immovents cun consentiment de siu ugau Wilhelm de Pultingen-
ga, al qual igl avat Heinrich haveva dau beins ed il casti de Chischliun sper s. Benedetg. La signura Rigenza, che ha baghiau la caplutta de s. Benedetg, vegn numnada la fundatura e benefactura de quella pia fundaziun e sora de s. Benedetg. Ch'ella era zun beinstonta, seresultescha da quei, che ella surdat alla fundaziun: 12 vaccas e genetschas, iseglia, truccas e scaffas e tut siu tener casa. Ella haveva praus buca mo en Val, mobein era a Chiglina ed a Murtès. Ella ha era testa-

¹¹⁾ Arch. de vischnaunca l. c. no. 24. Il cumprader ei obligaus de dar als dumiastis, sch'els ein 8 persunas, aua scaldada, sch'els ein pli paucs, d'empristar il priel grond de scaldar sez per in rizzer per persuna, jasters 2 rizzers.

mentau 8 funds tschera ad onn per 4 candeilas a s. Benedetg ed ina alla baselgia a Sumvitg. Dad ina sia fundaziun deriva la candeila della Elevaziun della baselgia de s. Gion, bein l'emprema en Surselva.¹²⁾ Pia el 13 avel tschentaner ina nobla, pietusa e reha signura Rigenza a Val Sumvitg cun in niebel cavalier de Pul tinenga sco ugau! Savess la tuor Muotta sulfesti (sur festi) giudem ils praus de Val ed osum in profund precipezi buca esser stada baghiada dalla famiglia della signura Rigenza sco observatori ni refugi en cass d'attaccas hostilas? Oz indichescha mo il num e fastitgs dil sulom il liug, nua che la tuor sesalzava.¹³⁾

Per completar aschunschein nus aunc in pèr notizias historicas, che pertuccan igl uclaun de Val. El rodel dils fundaturs e benefacturs della baselgia de Sumvitg, che nus havein gia menzionau, anflein nus era Caspar de Portas, Turte de Val, Margreta da Summaval.¹⁴⁾ Documents egl archiv de vischnaunca ord il 16 avel tschentaner menzioneschan in Martin de Val, in Deg (Benedetg) de Val e repetidamein in Caspar de Val, ch'ei staus ugau della baselgia parochiala ils onns 1521, 1532 e 1539.¹⁵⁾ Il mistral Giachen Berchter, morts 1676 a Valencia, Spagna, ha termess il Hans la Balugna della Val Sumvitg en siu num a sogns a s. Giachen en Galizia.¹⁶⁾

¹²⁾ Iso Müller, Die Beginen von Somvix, separat, Mohr, Codex dipl. 1 no. 239. 2; 2 no. 26, 184.

¹³⁾ Columban Buholzer, Rhät. Volkszeitung 1928 no. 1. E. Pöschel, Burgenbuch.

¹⁴⁾ Ischi 2, p. 34 ss.

¹⁵⁾ Iso Müller 1. c.

¹⁶⁾ P. Baseli Berther, Cumin della Cadi, p. 20.

b) Duas questiuins de dretgs territorials

La brev de separaziun de Surrein dalla pleiv de Sumvitg datescha dals 7 d'avrel 1786. Separaziuns pli u meins sfurzadas han adina e daptut schendrau malasveglias ed alteraziun ton dad ina vart sco da l'otra. Nus capin e perstgisein, sche ei ha era dau alla entschatta, entras ina malentelgientscha, denter il plevon de Sumvitg e quel de Surrein ina questiuin de dretgs territorials, tonpli che nus vesein savens co vischins vegnan en carplina e s'irriteschan per puncti e per traplas, che seschassen cun buna veglia lugar levamein.

1. La scarpanza denter ils dus plevons compeglia 3 puncts, che nus reportein aschilunsch sco els porschan interess general. Sur Giuseppe Antoni Josch, plevon a Surrein cun 24 onns, plonscha ils 18 de schaner 1788 avon la Curia episcopala, che il plevon de Sumvitg hagi la fiasta della conversiun de s. Paul celebräu ina messa perpetna en Val. En damonda vegn probabel il vegl plevon de Sumvitg, Sur vicari episcopal Augustin Tgetgel de Fontana, spiritual dapi 1734, che ses anteriurs parochians vegnan ad haver envidau a pardanonza ed a far las funcziuns en caplutta. El ha acceptau l'invitaziun senza malart. Ins sa che ils uclauns carezeschan ed undreschan il spiritual bein savens pli che ils parochians sper baselgia. Ils 12 de november 1788 ha la Curia episcopala decidü, che mo il plevon de Surrein ha il dretg de leger las messas perpetnas, fundadas en Val. Sur Michel Antoni Henni, dapi dus onns spiritual, da 1787—88 caplon e lu tochen 1805 canoni e pievon a Sum-

vitg¹⁷⁾, sedeclara cuntents cun questa decisiun e surlai alla pleiv d'eventualmein far opposiziun. Quella ei, sco ei para sin istanza dil plevon, seviulta tier la Curia, la quala rispunda, che il plevon de Sumvitg ha suenter la totala separaziun negins dretgs de funzionar ella pleiv de Surrein; dil rest seigi la stenta ded ir en Val, sco igl anteriur plevon conceda, pli gronda ch' il stipendi della messa perpetna.

En siu plogn selamenta il plevon de Surrein era, che plirs de Val fan Pastgas a Sumvitg. La Curia declara che tuts parochians de Surrein han tenor ordinaziun ecclesiastica de far Pastgas en lur baselgia parochiala. Sur Henni seperstgisa schend, che da Pastgas eri el aunc buca plevon e sco caplon havevi el buca de semischedar en fatgs de Val. Il vicari episcopal A. Tgetgel di ch' el enconuschi buca tuts ils de Val e sche enzatgi vegni a prender penetienza ni a sepervergiar, sappi el buca renviar els senza scandal public. Aschia ei era quei cass liquidaus.

In tierz cass della questiu territoriala denter Surrein e Sumvitg ei pli complicaus. Il plevon de Surrein, Sur Josch, ei staus 3 dis absents. Essend tuts ses parochians sauns, ha el tralachau de supplicar siu confrar Sur Henni de substituir el en cass de basegns. Cheu vegn ina femna de Val Sumvitg e roga il plevon de proveder ina persuna malmalsauna. Enderschend che il plevon de Surrein era absents, ha el tarmess siu caplon, il qual ei serendius cul Viatic en Val ed ha provediu la malsauna, mo havend emblidau il Sontgieli, ha el tarmess ina persuna

¹⁷⁾ Simonet, die kathol. Geistlichkeit Graubündens, p. 164 (citau: Simonet).

a Surrein, mo la fumitgasa dil plevon ha snegau ad ella il Sontgieli, conservaues el tabernachel, cartend ch' ins astgi buca surdar las clavs dil tabernachel ad in laic. La malsauna Maria Catrina Clauet n. Caliesch miera aunc quei di, e siu bab dat part a Sur Henni che sia feglia vegli esser satrada a Sumvitg. Quel sedeclara cuntents, mo pretenda ch' il bab secunvegna cul plevon de Surrein. Il bab va a Surrein, splunta treis ga, mo negin dat sinzur. El dat commissiun ad in um de plidar cul plevon, va en Val per la bara e lai satrar ella a Sumvitg. La notizia el cudisch de mortoris a Sumvitg, ch' ella sei vengnida satrada dagl agen plevon, ei ina enzena che Sur Henni seconsiderava da quei temps sco plevon era de Val. La Curia lauda il plevon de Sumvitg, ch' el ha schau preveder la malsauna, mo el dueva buca satrar la defuncta senza esser segirs, che il plevon de Surrein sei salidaus ed informaus. Per capir la situaziun ed exculpar la procedura de Sur Henni ston ins saver, che 3 famiglias de Val tenevan, malgrad la separaziun, cun la pleiv de Sumvitg, prendevan leu penetienza ed assistevan leu las fiastas al survetsch divin. Nus capin era che la moribunda vuleva esser satrada el santeri, nua che ses pardavons ruaussan. Quellas relaziuns denter 3 famiglias de Val ed il plevon de Surrein han schendrau malemperneivladads ton dad ina vart sco da l' altra e contribuui ch' el ha suenter dus onns brattau la pleiv cun quella de Stierva.¹⁸⁾

2. Sur Giuseppe Maria Camenisch ha pastoraü a Surrein da 1832 tochen la mort 1847;

¹⁸⁾ Arch. ep. l. c.

plevon a Sumvitg era da quei temps Sur Paul Benedictg Berther, canoni dapi 1854, morts a Sumvitg 1878,¹⁹⁾ dus spirituals de gronds merets e che gudevan tala stema, che ins plaيدا aunc oz «dal temps de Sur Camenisch e de canoni Berther». Tuttina ha ei saviu nescher denter quels dus confrars ina questun de dretgs territorials. Sur Giusep Maria Camenisch sevolva ils 8 de zercladur 1845 agl Ordinariat cun sequent plogn:

Sur Paul B. Berther ha ils davos onns benediu las nuorsas de Carpet sin territori de Surrein, aschia era onn, malgrad la scumandada. El ha senza lubientscha e consentiment dil plevon de Surrein benediu solemnamein ils funs avon sia baselgia. Entras quellas funcziuns eis el sepatronaus de dretgs e competenzas dil plevon de Surrein.

Ord la replica de Sur Berther il sequent:

Tuttas funcziuns religiosas, che daventan per commissiun della vischnaunca, tier la quala era Surrein auda, ein adina e dapertut vegnidas fatgas exclusivamein dal plevon de Sumvitg. Da cheu dariva ei, ch' il plevon de Sumvitg benedescha igl emprem di dellas Rogaziuns, il qual l' entira vischnaunca fa communablamein processiun, 3 gadas ils funs, la davosa ga a Surrein avon baselgia en preschientscha digl entir pievel e dil plevon dil liug, che porscheva sez il Rituale. Uonn per l' emprema ga suenter 12 onns ha Sur Giachen Camenisch — il plevon ei buca comparius — snegau il Rituale, ed il plevon de Sumvitg ha priu siu cudesch e dau la benedicziun sco usitau. Tier pri-

¹⁹⁾ Simonet l. c. p. 171 e 164.

gulusas lavurs de vischnaunca, sco baghiar puns, che pertuccan era territori e luvriers de Surrein, sto il plevon de Sumvitg assister ord uffeci. Tuttas benedicziuns dellas alps ed era quella dellas nuorsas avon la cargada schaien en la competenza dil plevon de Sumvitg. V a u l a s, nua che Sur Berther benedeva las nuorsas, seigi pistira de vischnaunca e gnanc sin territori della pleiv de Surrein, che compegli tenor brev de separaziun mo il vitg el plaun e las casas de Val. Tut igl auter senza excepziun, misès ed alps, audien tier la pleiv de Sumvitg. La finfinala dat ei era cass, nua che in plevon sto funzionar officialmein en ina autra pleiv. Aschia benedescha il plevon de Trun mintg'onn in' alp sin territori de Sumvitg. Dil rest ein ils dretgs e las obligaziuns denter la vischnaunca ed igl uffeci parochial de Sumvitg restai ils medems suenter la separaziun sco avon. Il plevon sto p. e., sco avon la separaziun, dar gentar las 4 fiastas als geraus de vischnaunca, il qual benefeci era quels de Surrein gaudan. Nus vesein, canon Berther era buca mo in bien predicatur, el havess era dau in bien advocat.

Igl Ordinariat ha ella controversa denter ils dus plevons della vischnaunca de Sumvitg, suenter haver tedlau las parts e suenter autras informaziuns²⁰⁾ decidiu:

1. Tuttas benedicziuns ded alps e misès ein, sco la bulla de separaziun di, reservadas al plevon de Sumvitg. Mo las benedicziuns, che

²⁰⁾ Sur Stiafen Fidel Schmidt, plevon a Falera, staus 1827—1831 plevon a Surrein, ha igl emprem onn supplicau Sur Gion Riedi de benedir, mo quel hagi respundiu: cheu han Els de benedir, ed el hagi benediu. Arch. ep. l. c.

vegnan dadas en Vaulas, ein en la competenza dil plevon de Surrein. 2. Benedicziun dils funs ed autras sin agen territori, principalmein avon l'atgna baselgia parochiala, audan al plevon dil liug.

Suenter quella decisiun digl Ordinariat vegn era Sur Paul B. Berther cun ina lamentaschun encunter il plevon de Surrein. Quel haveva visitau il mistral Gion Antoni Schmid de Bubretsch en sia davosa malsogna el Bogn, che schai sil territori della pleiv de Sumvitg. Senza saver e consentiment dil plevon de Sumvitg ha el provediu il malsaun e lu satrau el a Surrein. Mistral Schmid ei morts ils 6 de fenadur 1845. Igl Ordinariat decida: il Bogn auda ella categoria dils misès ella Val Sumvitg, ed igl ei tenor § 2 della bulla de separaziun lubiu al plevon de Surrein de visitar e proveder ses parochians el Bogn sco era en scadin misès en cass de malsogna e de satrar els a Surrein e retrer per las funcziuns las usitadas taxas.²¹⁾ — Buns tiarms, buns vischins!

2. La baselgia de s. Placi

Patrun della baselgia parochiala ei s. Placi, burgheis de Surrein, che habitava tenor la tradiziun el 7. tschentaner, tenor las scrutaziuns de pader Dr. Iso Müller¹⁾ entuorn 750 a Bubretsch el «nobilissim casti Tremisium».²⁾ S. Placi, in niebel e zun beinstont

²¹⁾ Archiv parochial de Surrein.

¹⁾ Dr. Iso Müller: Die Anfänge des Klosters Disentis. —

²⁾ Descriptio brevis Communitatis Disertinensis da P. Maurus Wenzin, edida da Dr. C. De-curtins, p. 20.

signur, ei seconvertius entras ils priedis de s. Sigisbert, al qual el ha regalau ses beins, ed el sa vegnir numnaus il confundatur della claustra. Nus astgein supponer che la glisch della vera cardientscha ha sclariu sur Surrein gia dal temps de s. Placi. Igl uestg Tello, fegl dil tiran Victor, ha en siu renomau testament digl onn 766 regalau alla claustra cun biars auters beins era in frust prau «trans Vicum», da tschella vart dil Vitg, che ei Surrein, che numna aunc oz Sumvitg semplamein Vitg.³⁾ Sco igl uestg Tello ha entras siu testament en favur della claustra reparau las rapinas e malgiustias de siu bab Victor, ha el era el vischinadi de s. Placi, assassinaus per camond de siu bab, promoviu il svilup della religiun cristiana. Nus encurin adumbatten documents e fastitgs digl origin della emprema caplutta a Surrein. Ils emprems fastitgs ein dus tgaus de liuns avon baselgia, sin ils quals il crap sepulcral della famiglia de Contrin schai, ed ils quals dattan perdetga ded ina veglia caplutta. Vid igl esch d'ina combra sur il teschamber stat oz in maletg de s. Placi e s. Bistgaun, che porta l'inscripziun: A. D. 1595 AP. Quei maletg de 1595, fatgs d'in artist A. P. nunenconuscent, dat ina significativa representaziun de s. Placi: in giuncher cun manti e spada, giun plaun la hucla dil mund e la bitgetta, ina enzenna ch'el resignescha sin beins ed uffecis dil mund e defenda il reginavel de tschiel. Encunter la tradiziun ei s. Placi sin quei maletg in um tschen-tau cun barba. Mo daco l'unien de s. Placi cun s. Bistgaun? Quei maletg era en scadin cass

³⁾ Codex Diplomaticus 1, testament de Tello.

sigl altar della caplutta de Surrein, che igl uestg Johannes VI Flugi d'Aspermont ha consecrau il davos d'uost 1643 e dedicau cun siu sulet altar a s. Placi ed a s. Bistgaun e mess egl altar reliquias de s. Glieci, patrun digl uestgiu. La dedicaziun della caplutta dueva vegnir celebrada mintgamai gliendisdis suenter la fiasta de s. Placi. Sche la caplutta ei vegnida consecrada 1643 ed il menzionau maletg date-scha da 1595, ei la conclusiun lubida e motivada, che la caplutta esisteva ed era benedida — buca consecrada — silmeins dapi 1595. Quella caplutta mirava encunter igl orient e buca encunter miezdi sco la baselgia; quei semuossa ord il factum, che ils mirs d'in fundament tonschan da vart dil clutger tochen neu el santeri.⁴⁾ Tgei onn s. Bistgaun ha cediù il patronat della caplutta a s. Sigisbert, savein nus buc, mo el rapport de visitaziun digl uestg de 1683 ils 22 de zercladur figurescha denter las capluttas della pleiv de Sumvitg era quella de s. Placi e s. Sigisbert. Tier quella midada de patrun caplutta, probabel en occasiun d'ina renovaziun, vegn era il menzionau maletg ad haver fatg plaz ad in vut de s. Placi. En casa pervenda ei deponiu in vut, smuttau e bandunau, che representa s. Placi sco giuncher en toga romana, che vegn ad esser staus igl emprem vut sigl altar della caplutta. Igl aur della toga e la fina decoraziun dil vestgiu ein restonzas d'antieriura bellezza e dignitad. En siu pèz en fuorma de cor era tenor ina scar-tira, anflada el cor, ina vera reliquia de s. Pla-

⁴⁾ Document de consecraziun egl archiv parochial.

ci, ch' igl avat Marianus de Castelberg, pli baul beneficiat a Surrein, haveva regalau en preschientscha de duas perdetgas ils 30 d' october 1735. En in plogn encunter il caplon Lüdovic Derungs selamentan vischins de Surrein, ch' el hagi 1770 priu senza saver dil vischinadi il vut de s. Placi giud igl altar. Il caplon ha lu tenor giavisch dils vischins reponiu il vut en sia nisch.⁵⁾ Pli tard ha il vegl vut de s. Placi resignau e fatg plaz ad in niev, che ha decorau igl altar grond tochen l' entschatta dil 20 avel tschentaner ed ei ussa medemamein deponius en casa pervenda. El haveva sco siu antecessur reliquias el pèz e vegneva purtaus da s. Cruschs e da Cor de Maria en procession cun las autras sontgadads. Quei vut representa s. Placi cun il tgau enta maun ed il manti sulerau sur il vestgiu de plascheivla decoraziun.

Ils paders caputschins, plevons a Sumvitg, han baghiau igl onn 1695 a Surrein ina baselgia nova, senza sminar che cun la baselgia vegnessi era il desideri d' haver in agen spiritual. La baselgia ei construida en stil baroc, ha ina aulta fatschada cun 4 nischas, ch' ei caracteristic per las numerusas⁶⁾ baselgias dils fegls de s. Francestg ed ei consecrada dagl uestg Udalricus VII de Federspiel ils 10 de fenadur 1695 e dedicata a s. Placi. Igl altar grond ei dedicaus a s. Placi, quel da vart dre-tga a Nossadunna e quel da vart seniastra a s.

⁵⁾ Archiv episcopal.

⁶⁾ P. Clemente: Historia delle Missioni nella Rezia. Ils paders caputschins han da 1621—93 restaurau ni baghiau en Rezia varga 50 baselgias, p. 50.

⁷⁾ Document egl arch. parochial.

Francestg.⁷⁾ Pli tard ein ils altars laterals vegni scumiai, aschia che Nossadunna vegn venerada sigl altar da vart dellas femnas. La dedicaziun baselgia ha igl uestg fixau sils 3 de matg, la fiasta de s. Cruschs. Il rapport della visitaziun episcopala de 1787 e de 1819 numna igl altar de Nossadunna altar dil s. Rusari, bein muort la confraternitad erigida a Surrein 1790.

Dapi che Surrein ha survegniu in caplon ha la baselgia purtau in vestgiu de fiastas; pader Maurus Venzin numna ella elegantissima, dacuort renovada.⁸⁾ La paramenta ed auters effects ein vegni completai. Il puffen en teschamber cun la inscripziun M. J. C. 1746 ei ina ovra artistica d'in scrinari e d'in serrer da nossa contrada. In um competent ha taxau quei puffen per in dils pli custeivels effects della baselgia. Surrein ha neu e neu stuiu far gronds sacrificis ton per la pervenda sco per la baselgia, ed igl ei capeivel, che in u l'auter seresenteva. Igl onn 1768 ha la caplania fatg taglia per pagar il zenn niev, il mesaun, ed ils vischins de Val vulevan ni per il zenn ni per auters basegns della baselgia contribuir adual als vischins dil vitg. Igl uestg ha decidu en favur dils de Val, ch'els stoppien contribuir mo la mesadad. Sche in vischin de Surrein paga p. e. 4 rizzers ni ina crena pieun, paga in de Val mo 2 rizzers ni mesa crena pieun.⁹⁾ Plidond dal zenn mesaun, menzionein nus, ch' il zenn pign ei vegnius culaus a Lindau 1657 da Theodosius Ernst e Peter Ernst. Il zenn grond ei dedicaus a Nossadunna ed a s. Placi, s. Sigisbert e s. Francestg ed ei decoraus cun l'in-

⁸⁾ Descriptio brevis p. 20.

⁹⁾ Rapport della visitaziun episcopala de 1772.

scripziun latina, che secloma en romontsch: Da cametg e tempiasta, da pestilenza, fomaz ed uiara libereschi nus Jesus Christus. Quei zenn ei vegnius culaus a S. Pieder da Jacob Grassmair igl onn 1798. La tradiziun di, ch' in zenn seigi vegnius culaus a Surrein el curtin davos il clavau pervenda; suenter hagien ins plantau leu in malèr de platera, ch' esisteva tochen avon paucs onns. Il zenn mesaun ei pli tard sefess e vegnius culaus danovamein 1855 a S. Pieder da Josef Grassmair e benedius en honor dil Cor de Maria dagl uestg de Brixen. Quei zenn peisa 392 funds.¹⁰⁾

Il Lenn della s. Crusch ha Sur camerari Luregn Caplazi de Surrein survegniu da Roma igl onn 1774 e regalau alla baselgia de s. Placi igl emprem de matg 1783.¹¹⁾ Igl ei ina fina lavur cun reha decoraziun, che damonda denton ussa ina restauraziun.

Cu la caplania de Surrein ei sefatga independenta dalla pleiv de Sumvitg (1786) ha Sur vicari episcopal Rest Camenisch, plevon a Sursaissa, inspectau la baselgia en num digl uestg per constatar, schebein ella hagi ils effects e la paramenta necessaria per ina pleiv. Siu rapport di, ch' il mir santeri sei ton sco finius ed el hagi benediu il santeri. En teschamber ein 19 plaunas, in chormantel bunamein niev, 4 cudischs de messa, 4 calischs, 4 cafanuns, pieun per la glisch perpetna eis ei fundau circa 5 stera, ina monstronza vegn ton pli spert empustada etc.¹²⁾

¹⁰⁾ Archiv parochial.

¹¹⁾ Autentica egl archiv parochial.

¹²⁾ Arch. ep. l. c.

Il rapport della visitaziun episcopala de 1819 di che la glisch perpetna vegni spisgiada cul pieun de baras, che pagan era las candeilas de tschera. Expensas extraordinarias vegnien cuvretgas cun unfrendas voluntarias. Aschia hagi la pleiv pagau 600 renschs per dus altars ed in chormantel. La baselgia hagi ina facultad de 1000 renschs en capitals cun hipoteca.

L'orgla de Surrein. Il zercladur 1844 ei il scolast Placi Antoni Biscuolm ius giu Castrisch ed ha cumprau ina orgla, ch'el ha sunau ils 28 de fenadur a Surrein per l'emprema gada.¹³⁾ Quella orgla veglia ha fatg siu survetsch tochen 1894; lu eis ella, fleivla ed asmatica, vegnida remplazzada entras ina nova da 10 registers, fatga da Max Klinger, Rorschach, ed ha custau fr. 4000, dals quals Dr. G. Schmid de Grüneck, cancellier episcopal, ha surpriu de pagar fr. 1500. Per l'orgla vedra ha M. Klinger pagau fr. 70.¹⁴⁾

Il vischinadi ha concludiu 1862 de baghiar in tabernachel niev e de cuvierer las spensas cun ina collecta, che ha purtau fr. 213. Il tabernachel, fatgs da Giusep Regli, sesents a Sursaissa, ha custau cun ulteriuras expensas fr. 224. Quei tabernachel ei vegnius allontanaus ils 16 de november 1893 e remplazzaus entras il present e pagaus cun igl antipendi niev digl altar dal Sur Regens Dr. Schmid de Grüneck. Tabernachel, antipendi ed il vut de s. Placi han custau ensemen fr. 2000. Il vut persuls, pagaus da dunschala Brigitta Schmid de Grüneck, ha custau fr. 300.¹⁵⁾

¹³⁾ Dr. Gadola: Glogn 1938 p. 6.

¹⁴⁾ Archiv parochial.

¹⁵⁾ l. c.

Ils antipendis surcusi dils altars laterals ein ina lavur manila de Sgra. Elisa Willi-Schmid de Grüneck.

Il mir dil teschamber porta l'inscripziun: Renovaziun della baselgia igl onn della schitgira gronda 1881. J. A. Columberg, Maler, e frars Candinas. Quella renovaziun ha consistiu en far alv ils mirs dadens e dado ed en deco-razions, fatgas dal pictur.

Il s a n t e r i ei vegnius engrondius igl onn 1902. Il mir encunter il pustget e da vart sura ei vegnius allontanaus e remplazzaus cun in sochel, cuvretgs cun plattas de beton, ina lavur exequida da frars Calonder, Glion, per fr. 902.65. Sil sochel ei vegniu tschentaun ina seif fier, fatga da J. Willi, bab, Cuera, per fr. 8.70 il meter. La porta gronda ha custau fr. 100, las lateralas fr. 10 il meter. La ludeivla vischnaunca de Sumvitg ha gidau a cuvierer las spesas cun fr. 1100.¹⁶⁾

La renovaziun della baselgia 1908

Tgei muncava ei? Igl arviul aveva sur las laupias ina sfendaglia, in crap egl artg dil chor era sesbassaus, la stuccatura dils capitèls era defecta, ils maletgs ellas 4 nischas della fatschada, giu sut s. Placi e s. Sigisbert, sisu s. Francestg e s. Antoni, eran sblehi e duevan vegnir remplazzai entras statuas. Igl intern della baselgia dumandava ina fundamentala renovaziun tenor il principi de conservar il bi e bien vegl e remplazzar caricaturas cun enza-tgei meglier. Monsignor uestg Georgius Schmid de Grüneck ha surdau la reno-

¹⁶⁾ l. c.

La baselgia de s. Placi

vaziun de sia baselgia parochiala a Richard Nüschele, in capavel artist sco pictur, seigi sin teila, sin mir ni sin glas. El ha era giu la survigilonza e controlla dellas lavurs, che curdavan buca en siu rom.

Ils maletgs dil chor. Vid igl arviul dil chor ein 3 maletgs ch'ins attribueva pli baul a Diogg, mo ch' ein tenor ina inscripziun da Gion Giachen Rieg,¹⁷⁾ fatgs 1697, pia in onn suenter che la baselgia ei vegnida baghiada. Igl emprem maletg, totalmein zuppaus davos igl altar grond, representa s. Placi cun in giuncher e duas muniessas amiez il pievel, che teidlan en baselgia il priedi de s. Sigisbert. Donn che quei caracteristic maletg ei buca veseivels al pievel! Il 2. maletg da vart dretga muossa, co s. Placi seconverta entras il priedi de s. Sigisbert e surdat ad el tuts ses beins, screts sin ina liunga gliesta. Sil 3. maletg vegn s. Placi truaus dal tiran Victor, che sesa cun garmaschia sin siu tron. Nüscherer renconuscha quests 3 maletgs per oreifers el desegn, el colorit ed ella composiziun, aschia ch' el ha giu de far nuot auter che frestgentar las colurs. Il maletg amiez igl arviul dil chor, Dieus il Bab, dal medem artist, ha pituu donn entras in «artist», che vuleva restaurar el.

Als maletgs ella nav, medemamein da Rieg, 1696, dat Nüscherer buca ina buna nota, sch' el numna quels dus vid igl arviul caricaturas e propona de remplazzar els entras novs en jeli: davon digl arviul la glorificaziun de Maria, amiez Christus cun la crusch e sur l' orgla s. Cecilia. Ils maletgs els triaghels digl arviul e denter ils pilasters: s. Filomena, Nosadunna, s. Carli e s. Adalgot ein ussa svani e remplazzai cun in ciclus plascheivel e bein

¹⁷⁾ Giachen Rieg habitava a Sumvitg da vart sut il stradun, dado la via che va a Surrein. La «casa Rieg», che mava en decadenza, ei vegnida disfatga avon in pèr decennis.

gartiau ord la veta de s. Placi. Igl artg dil chor ei decoraus cun 3 maletgs zun instructivs: da vart dellas femnas s. Placi, che renfatscha al tiran Victor frestgamein e senza tema ses mal-fatgs; da vart dils umens la scavazzada de s. Placi, enamiez l'ascensiun triumfala de s. Placi, accompognaus ed encoronaus dals aunghels. Els trianghels digl arviul sur la nav admirein nus 4 maletgs. Igl emprem da vart dretga representa s. Placi che porta siu tgau, sustenius dad in aunghel, ferton ch'igl assassin fui sco in desperau; sil 2. sur la laupia surdat s. Placi siu tgau a s. Sigisbert, accompignaus da dus paders. Da vart seniastra vesein nus sigl emprem maletg, co ina femna, ina secunda s. Veronica, porscha a s. Placi in piez, il 2. representa la sgarscheivla mort dil tiran Victor ellas furiusas undas dil Rein; in aunghel smeina sur el il tizun de vendetga. Il ciclus maletgs de Nüscheler fladescha in moderau realismus, seper-tgira dallas stravaganzas digl art modern e captivescha en siu ruasseivel e plascheivel colorit igl egl ed il cor dils aspectaturs.

Ils altars

Ils 5 reliquiaris, postai ussa sur igl esch clutger, stevan avon la renovaziun dretg e seniester digl altar grond, che sefa ussa valer meglier en sia biala construcziun. Il present tabernachel ei cumadeivels, ina ovra artistica, mo memia gronds e cuviera il pei dellas petgas. Quellas ein surtratgas cun juas, han in fin capitèl, mo igl aur, sco era quel dils vuts, ei buca vegnius renovaus ed ha piars sia tarlischur. S. Placi ella nischia ei in losch cavalier en cuirass e cun spada. 4 vuts decoreschan igl al-

tar grond: s. Luregn en vestgiu rehamein sulle-
rau de diacon e s. Glieci cun ina baselgia ed
in cudisch sin maun, cun gnefla e fest pasto-
ral. Ella part su dus vuts pli pigns: s. Barla
cul calisch e s. Urschla cul paliet e la bandiera.
Il maletg sisum igl altar, la levada de Christus,
ei renovaus da Nüscherler. Enzacu ei igl altar
grond vegnius prolungius, aschia che el zu-
penta vi totalmein il vegl maletg de Rieg.

Il vut de Nossadunna, che vegn ussa pur-
taus en procession da sontgas Cruschs e da
Cor de Maria, era dal temps della renovaziun
sigl altar, mo ei in fabricat senza valeta artis-
tica. Il vut ded ussa encuntercomi ei ina ovra
antica ed artistica de gronda valeta, che Mgr.
uestg Georgius ha procurau. Ils dus vuts la-
terals sigl altar de Nossadunna, s. Margreta
cul drac encadenau e s. Turte, han ni fuorma
ni expressiun artistica. Il medem selai dir dals
dus vuts sigl altar de s. Franchestg, s. Giusep
e s. Gion Battista. Pli gronda valeta ha s.
Franchestg ella nischa ed ils dus maletgs sisum
ils altars: da vart seniastra s. Placi en schan-
glias, che porscha siu tgau a Nossadunna, da
vart dretga Niessegner vid la crusch cun s.
Placi e s. Sigisbert en adoraziun. Quests dus
maletgs ha Nüscherler schubergiau e frestgen-
tau.

Nüscherler ha era decorau la scantschala,
renovau las truccas el chor, scaffiu ina nova
fontauna dil batten. Ils bauns, ils tabliaus ed ils
intagls della porta baselgia ein lavur della
firma f r a n s M a i s s e n a Trun. Las staziuns
veglias della via della crusch, che correspon-
devan buca al stil della baselgia, sesanflan ussa

S. Placi

ella baselgia de Landquart ed ein a Surrein
remplazzadas entras novas da R. Nüscher.

Las fenestras della baselgia, fatgas me-
demamein da R. Nüscher (1906—1907), cun

maletgs de s. Glieci e s. Flurin el chor, dil Cor de Jesus e de Nossadunna ella nav, ein stadas empustadas e pagadas da Sur Dr. G e o r g i u s S c h m i d d e G r ü n e c k, vicari general.

Con ha la renovaziun custau? Nüscher dat ina calculaziun specificada de sia lavur che munta sin fr. 6000.

Tgi paga? Monsignor uestg Georgius ha pagau fr. 5000. Plevon Berther ha procurau circa fr. 1000.— Il rest, quens de mistergners, varga 3000 fr. ha igl ugau pagau ord cassa della baselgia.

Finida la renovaziun della baselgia ei la damonda de midar il tetg de schlondas en tetg dir vegnida. Monsignor uestg recamonda in tetg d'eternit e lubescha de pagar la mesadad ord il fondo de baselgia, il rest paga la pleiv entras taglia ni collecta.

Igl onn 1909 han frars Mayer de Buchs, S. Gagl, schubergiau e renovau l'orgla e datan a Monsignor uestg ina quittance d'haver retschert fr. 200.—.

Ina stupenta decoraziun della fatschada della baselgia ei igl oreifer maletg de s. Placien mosaic, che jasters e dumiastis miran ed admiran cun grond interess. Quei maletg, che dei consisten ord melli carpugls ed hagi custau fr. 1000, ei in'ovra de R. Nüscher, empustada e pagada da Monsignor uestg Georgius, il grond benefactor de pervenda e baselgia de Surrein.¹⁸⁾

¹⁸⁾ Arch. ep.

Benefactors della baselgia

Ils pli gronds merets per la baselgia de Surrein ha, sco nus havein repetidamein viü, l'aültstimada famiglia Schmid de Grüneck, tierparenza della medemamein meriteivla famiglia de Contrin, sesenta a siu temps a Bubretsch sper la tuor de s. Placi. Dals numerus benefactors dil tschentaner vargau mensionein nus sgr. Rest Antoni Tuor, sents a Warschau, dal qual la baselgia conserva aunc custeivlas memorias. Sur plevon Tumaisch Berther haveva in special inschign de far il rugadur per sia paupra baselgia, ch'el ha enrihiu cun paramenta ed auters effects. La confraternitad dil ss. Sacrament ha regalau ina plauna, ils dus cafanuns pigns ed il grond de s. Placi, che ha custau 350 fr.

Benefactors dil fondo de baghiar baselgia nova

La populaziun de Surrein, pli baul ualti constanta,¹⁹⁾ crescha ils davos decennis ad in crescher e la baselgia ei memia pintga. Sur plevon V. Derungs ha 1929 fatg attents la

¹⁹⁾ Diember dellas olmas: 1787 = 265 — communicants 199, buca communic. 66; 1796 = 264 — comm. 188, buca comm. 76; 1819 = 261 — comm. 208, buca comm. 53; 1833 = 289 — comm. 193, buca comm. 96; 1861 = 294, comm. 221, buca comm. 73; 1939 = 360. — 1799 ein sequents umens de Surrein curdai el combat encunter ils Franzos: Christian Maissen, Sigisbert Caplazi, Placi Bass, Gion Giachen Riedi, Pieder Martin Camenisch, Rest Mudest Camenisch, Gion Giachen Cahannes, Rest Mudest Candinas, Rest Giusep de Tuor, Nicolaus Contrin, Placi Mudest Bundi (mira archiv parochial). — Repetidamein ha ei dau en vischnaunca epidemias cun bia mortoris d'affons, p. e. 1705, 1717 e 1766.

pleiv sil basegns de baghiar ina baselgia nova ed ha mess il fundament dil fondo, che siu successur Sur Dr. Maurus Brugger ha carschentau considerablamein durent quels onns de sia pastoraziun. Ch'ei regia gronda buna veglia de contribuir tenor forzas a baghiar al Segner in vengonz tempel en honor de s. Placi, muossan sequentas cefras:

1. Las collectas de Sur Dr. M. Brugger, fatgas cun caschun della viseta allas famiglias, han purtau fr. 1345,
2. Il resultat dellas unfrendas en baselgia ei fr. 537.
3. Unfrendas de privats al Sur plevon fr. 183.
4. L'Uniun dramatica 1932 fr. 200.
5. La tombola da 1933 fr. 495.
6. L'Uniun de mummas fr. 26.
7. La Compagnia de mats, 1939, fr. 50.
8. Ils artavels de posttenent Adalbert Candinas fr. 1000.
9. Ord la facultad relaschada de sgra. scolasta Onna Maria Caplazi fr. 1000.
10. In benefactor fr. 600.
11. Testament de Sur Lucas Deplazes, econom a s. Glieci, Cuera, fr. 2000.
12. Legat d'ina persuna de Surrein fr. 1000.
13. Maria Antonia Jendro n. Deplazes, America, fr. 3500.
14. Artavels de Giusep Benedetg Cathomas, fr. 1000.
15. Sgra. Giuseppa Bundi a Mustér, fr. 1000.
16. Legat de Giachen Modest Bearth fr. 200.

17. Dad in bien vischin, fr. 100.

18. Sgra. Giuseppa Deplazes fr. 1000.

«Segner, jeu hai carezau la decoraziun de tia casa ed il liug de tia avdonza» (psalm).

3. Las capluttas

1. La caplutta de s. Clau a Reits

Quella caplutta ei baghiada dals paders caputschins 1696, consecrada dagl uestg Udalricus VII de Federspiel ils 10 de fen. 1716 e dedicata a s. Clau ed a s. Giusep. La fiasta della dedicaziun croda sil di de s. Clau ils 6 de december e vegneva dal pader caputschin, plevon a Sumvitg, celebrada cun messa cantada, priedi e beinduras aunc cun viaspras. Per sias breigias retergieva el in rensch ni il gentar de perdanonza e miez rensch.¹⁾ Igl altar porta l'inscripziun: In laboribus a juventute mea — Dominica Willi fecit hoc altare fieri. Disada de luvrar da giuven ensi, ha Dominica Willi fatg baghiar quest altar. Il maletg grond sigl altar representa Nossadunna cun igl affon Jesus, da vart seniastra s. Clau cun cudisch e meila e fest pastoral, da vart dretga s. Carli sco cardinal. Sil maletg secatta negina inscripziun, che indicass l'annada ed il pictur, mo las fuormas ed il colorit han in character talian. Il medem selai era dir dals maletgs sisum igl altar enamiez s. Onna cun igl affon Jesus e cun Maria, da vart seniastra s. Catrina culla roda, da vart dretga s. Barla cun la tuor e sisum Dieus il Bab che benedescha. Nus essan

¹⁾ Archiv parochial de Sumvitg, urbari vegl.

buca competents de dar in pareri della valeta artistica de quests dus bufatgs maletgs, mo havein l'impressiun, ch'els duessen aunc ditg ditg buca vegnir remplazzai entras ina ovra digl «art modern». Sigl altar ein postadas duas sontgadads sulradas rehamein en stil baroc: il best d'in sogn cun reliquias de s. Mudest e d'ina sontga cun reliquias de s. Constanzia. Da nossa regurdientscha vegnevan quels reliquiaris (sontgadads) portai da sontgas Cruschs e da Cor de Maria solemnamein ella baselgia parochiala, accompognai dalla compagnia de mats. Per purtar las sontgadads pagava la caplutta ils anno 1850 25 raps, pli tard il dubel, als mats deva ella per puorla fr. 1.95. Quei usit ei denton svanius dapi che las sontgadads vegnan buca pli purtadas en processiun las duas numnadas fiastas de tschupi e parada. Las grad de purtar las sontgadads e la crusch de processiun ein bandunadas ed emblidadas davos igl altar, mo il cafanun de s. Clau e s. Giusep paradescha aunc el chor.

Ils dus zennets han lur pacifica avdonza ella pintga stiva dil clutger: il pign en honor de Nossadunna porta l'inscripziun: Ave Maria gratia plena Dominus tecum — anno 1759 — AB. ZUG. (Anton Brandenburg de Zug). Siu frar ei naschius ella funderia de frars Theus a Favugn 1885. Els animeschan di per di ils vischins de recitar igl Aunghel de Diu, cloman a rusari, selegnan culs vivs e plonschan culs morts.

La pintga facultad della caplutta ha tuttina lubiu de far tetg dir ed autras reparaturas e de seproverder cun la necessaria paramenta. 1787 haveva s. Clau tenor il rapport de visita-

ziun episcopala annualmein 5 renschs entradas e 4 renschs expensas.

Sco raritad menzionein nus aunc, che Giachen Antoni Placiet e Maria Mengia Caviezel ein 1788 ils 15 de matg vegni enzinai en ella caplutta de s. Clau la damaun marvegl dal ple-von Giusep Antoni Josch.²⁾

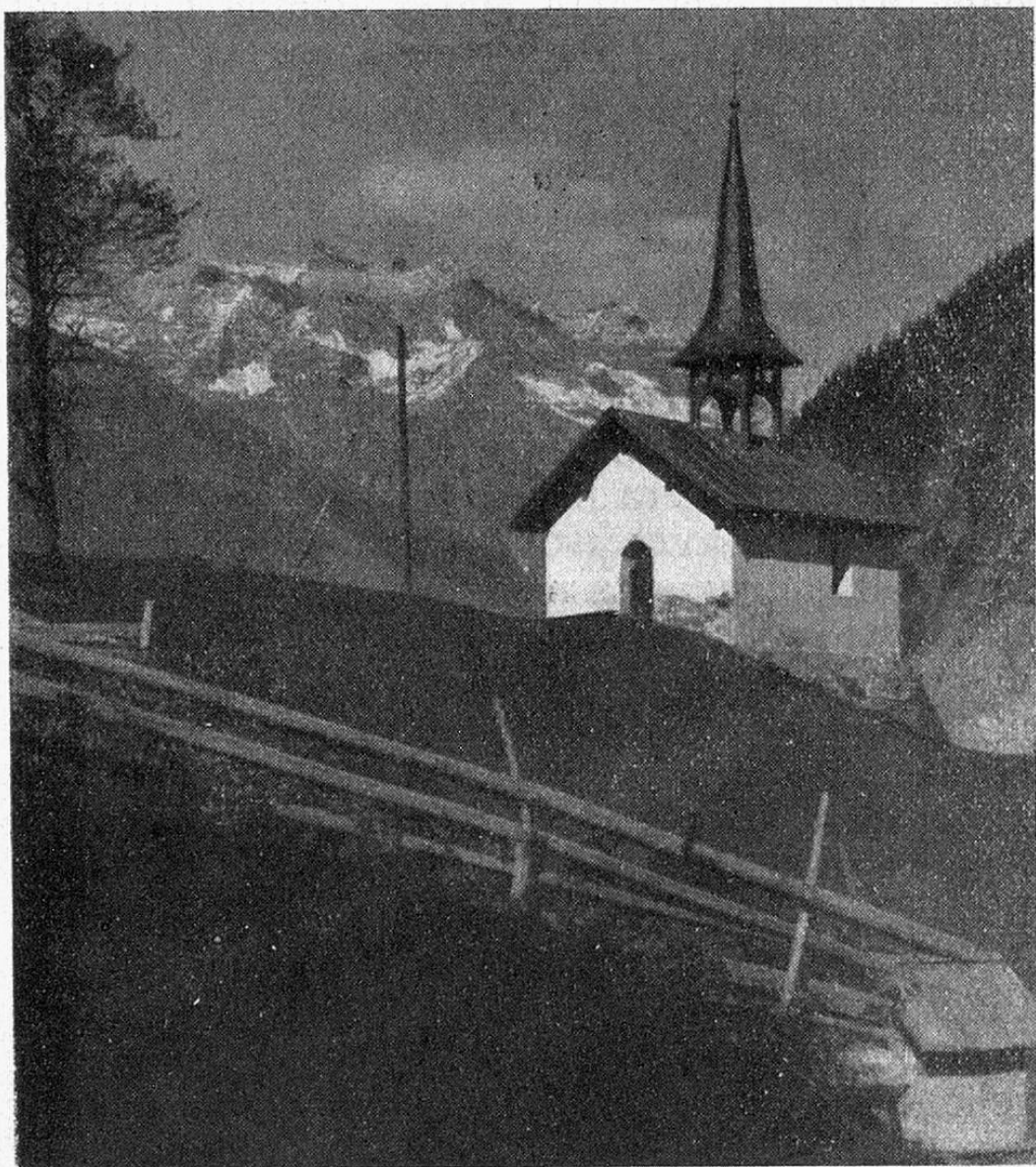
2. La caplutta de s. Margreta a Val

Cu l'emprema caplutta en Val ei vegnida baghiada savein nus buc. Eis ei buca probabel che la «nobla, pietusa e reha signura» R i g e n z a, la fundatura dil hospezi e della caplutta de s. Benedetg, ha era procurau a ses convischins de Val el 13 avel tschentaner in pign sanctuari? Ils documents mauncan. L'emprema notizia historica datescha da 1613. Il zenn grond della caplutta de s. Margreta porta quella annada e l'inscripziun: Meine Stimm' werd' ihr hören — Zu dem Gebet werd' ihr kehren. Il zenn pign, quel de Nossadunna, de 1715 ha l'inscripziun: Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum — Consecrada ei la caplutta vegnida ils 30 d' uost 1643, pia il medem di sco quella de s. Placi dagl uestg Johannes Flugi d' Aspermont e dedicata a s. Margreta. Egl altar ruaussan reliquias de s. Placi.³⁾ Dal temps ch' ils paders caputschins pastoravan a Sumvitg vegneva la fiasta de s. Margreta celebrada cun priedi, messa cantada e viaspras suenter messa; pli tard ei la festivitàd vegnida simplificada. Nus

²⁾ Archiv parochial, cudisch vegl de matrimonis.

³⁾ Document egl archiv parochial.

enderschin ord in vegl cudisch de quens egl archiv parochial, che questa caplutta haveva plirs capitals. 1677 ha il plevon de Sumvitg,

Caplutta de s. Margreta

Sur Giachen Spescha, controllau ils quens en preschientscha digl ugau Gion Gieli e de Matias Gion Clauet. Igl ugau debitava alla caplutta 36 renschs ed ha aunc testamentau 8 renschs, Tieni de Perdomet debitava cun tscheins re-

stonts 29 renschs, Mattias Gion Clauet 23 renschs e. a. v.

Igl onn 1695 han ils paders caputschins baghiau la baselgia de Surrein, il medem onn han els era baghiau ina nova caplutta en Val, ni carschenta la vedra, la quala igl avat Gallus de Florin ha benediu 1723 en honor de s. Margreta.⁴⁾ Ei secapescha ch'igl altar della caplutta ei vegnius benedius, cura che la caplutta ei stada finida, per saver celebrar la sontga messa. Mava la caplutta veglia en decadenza, ni ei la nova d'attribuir alla gronda premura dils paders caputschins de baghiar novas, plasseivlas baselgias e capluttas? La nova caplutta ei erigida sil spitg ded in crest e dominescha buca mo igl uclaun, mobein la val anen ed anora. Ella ha buca arviul, anzi in sempel plantschii. Tier la davosa renovaziun han ils miradurs scuvretg, 1937, restonzas de maletgs vid il mir, las qualas eran denton aschi defectas, ch'ins ha buca saviu conservar ellas. Mo in maletg el chor da vart seniastra, medemamein surtratgs cun caltschina, ha seschau restaurar e conservar. El representa s. Francestg stigmatissau e s. Giachen cun il fest d'apiestel.

Il chor ha tier la davosa renovaziun survegniu ina pintga nischa, ella quala ei tschenta in bufatg vut de Nossadunna cun igl affon Jesus e cun la cruna sin tgau e la mesa glina suttapeis. Sigl altar ein aunc dus vuts: s. Margreta cun la palma enta maun ed il drac en cadeinas e s. Giachen cul cudisch enta maun, ina tastga entuorn tschenta, il fest d'apiestel

⁴⁾ Pieth: P. Pl. a Spescha, p. 325.

ed ina capiala de viandont.⁵⁾ La tradiziun di che quei vut representi s. Paul, che vegn festivaus en Val ils 25 de schaner sco secund patrun della caplutta. Il document della caplutta veglia numna buca s. Paul, mo tier la benedicziun della caplutta nova vegn el ad esser vengnius elegius sco secund patrun. Sigl altar stattan dretg e senier aunc 2 sontgadads cun reliquias de s. Venustus m. e s. Ampliata m. Quellas sontgadads vegnevan, sco quellas de Reits, purtadas da s. Cruschs e da Cor de Maria en processiun a Surrein e retschartas solemnamein a Glencarden dalla compagnia de mats. Ils purtaders survegnevan dagl ugau caplutta 60—70 centims per lur breigia. Ton Val sco Reits havevan era in agen fengli cun continenza. Tempi passati!

Igl antipendi digl altar datescha da 1724 e representa s. Margreta, maliada sin lenn. Ils vuts sigl altar paran ded esser vegls, sedistintuan favoreivlamein dad in pèr vuts bracs, maldulai della baselgia de s. Placi, han ina nobla, plascheivla expressiun, principalmein Nosadunna e s. Margreta, ferton che s. Giachen ha ina urdadira meins carina. Quels vuts meritassen suenter tons onns in vestgiu niev, quei vul dir, duessen vegnir frestgentai e suleraid dad in experimentau artist. Quellas custeivladads veglias ein de conservar cun pietad.

⁵⁾ Dr. Erwin Pöschel, ina autoritad en fatgs ded art, declara era, che quei vut sei s. Giachen. Ord la differenta grondezia resulta, che quei vut udeva en siu origin buca tier ils dus auters. Igl ei buca sclaus, che il Hans la Balugna, staus a sogns a s. Giachen en Galizia (mira Val egl l. capetel), ha procurau quei vut alla caplutta de siu uclaun.

Ord il menaschi della caplutta dein nus mo in pèr exempels per mussar ch' ella haveva ina pulita facultad. 1799 empresta igl ugau della caplutta, sechelman Mattias Contrin, a str. Giachen Antoni Disch 146 renschs. Il medem onn debitescha Benedetg Maissen alla caplutta 140 renschs, Gion Clauet 60 renschs, Gion Antoni Deplazes 40 renschs, Tieni Tuor 40 renschs. Rest Mudest Cathomas 10 renschs. e. a. v. Ultra dils tscheins annuals haveva la caplutta aunc in pèr crenas pischada ad onn entrada. In inventari della caplutta, fatgs 1747 dal pader Giov. Francesco, caputschin, contegn sequents effects: 6 candelors de lenn, in pèr de luverdis, in crucifix, dus plumatschs de luverdis e dus de fiastas, 3 tuaglias cun la cozza, dus calischs, dus cudischs de messa, 3 plaunas, ina nera, ina de colurs de luverdis ed ina cotschna de fiastas, dus zenns.⁶⁾

Las expensas ordinarias de s. Margreta ein mai stadas grondas. Il caluster haveva per sias breigias 5 renschs. Il rapport della visita-zion episcopala de 1787 di che las expensas muntan sin 13 renschs, il capital sin 400 renschs. 1923 ha sgra. Bürkli-Wolf ell' America fatg in legat de fr. 100 alla caplutta. 1936 ha Giusep Benedetg Cathomas testamentau fr. 500, els quals ei compigliada ina messa perpetna de leger en Val.

1937-38 ei la caplutta, ch' haveva pliras sfendaglias ed il fundament sgurdinaus, vengnida renovada dalla firma Mazzetta. Ils cuosts de miradur, scrinari e pictur muntan sin fr. 1291.

⁶⁾ Archiv parochial: cudisch vegl.

Sch' ei fuss iu suenter giavisch de P. Placi a Spescha, havess s. Margreta schizun survegniu in agen caplon, silmeins igl unviern. El ha gie 1814 proponiu agl avat de cumprar il Bogn, ch' el voleva direger la stad e lu survir igl unviern sco caplon a Val. Ditg havess quella caplania buca cuzzau.⁷⁾ S. Margreta protegi ils vischins de Val, e quels restien fidei-vels a lur patruna ed a lur idillic uclaun!

3. Il caplut de s. Adalgot

Sut Portas existeva aunc da nossa regurdientscha in caplut en honor de s. Adalgot. Quei era in oratori privat, senza lubientscha de celebrar la s. messa. Cu el ei vegnius baghiaus, savein nus buc exact, mo gia ils paders caputschins dian, ch' ils perdavons de Lodegat Disch de Surrein hagien fatg in legat de 40 renchs a quei caplut, perquei sei igl ugau de quei caplut per regla in commember de quella famiglia. Igl onn 1829 eis ei vegniu fundau ina messa perpetna per Gion e Pieder de Catieni, ils fundaturs dil caplut de s. Adalgot. Il capital ei staus 40 renchs, pia il dubel digl ordinari, ed igl avanzament dil tscheins vegneva applicaus per il caplut.⁸⁾ Quei caplut sil crest sper la via vedra ei totalmein svanius ed il crieu e la faulsch van sur siu sulom ora.

⁷⁾ Pieth: P. Pl. a Spescha p. XXIII.

⁸⁾ Archiv parochial: cudisch vegl.

4. Caplons e plevons

Co survegn Surrein in agen spiritual?

Il caplon de Sumvitg haveva l'obligaziun de celebrar la s. messa ina gada ad jamna ella filiala de Surrein per in rensch e 30 rizzers ad onn, sco el vegneva era constrenschius de dar scola als affons della entira vischnaunca.¹⁾ Ils vischins de Surrein damondan ils 25 de zercladur 1702 la radunonza della pleiv de Sumvitg per lubientscha de sez procurar per in agen spiritual e de sez pagar quel, senza donn e pregiudezi della pleiv e dil plevon, della caplania e dil caplon de Sumvitg. Ei vegn era giavischau ch' il plevon de Sumvitg assistì alla pastoraziun de Surrein, sco quei daventa a Rabiùs ed a Compadials. Gerau str. Rest Campieschas²⁾ e Mattias Contrin plaidan en favur de Surrein. Ils geraus ed il statthalter en uffeci corrispundan a lur giavisch.³⁾

Il rev. pader Paul da Crema, plevon a Sumvitg, pren posiziun encunter quei conclus della pleiv e motivescha siu pareri cun vehemenza e fiug meridional. Nus reproducin ils patratgs de pader Paul aschilunsch sco els illustreschan la situaziun spaniada denter el e

¹⁾ Arch. ep. Miscellania Surrein e Stiftsbuch der Kaplanei Somvix.

²⁾ Quei gerau Campieschas ha 1704 gidau Caverdiras a survegnir in agen caplon. Mira P. Notker Curti, Ischi XIV p. 36 seq.

³⁾ Arch. de vischnaunca, Urkundenbuch 1 no. 53, copia egl arch. ep.

Surrein. Pader Paul ha surpriu nuidis e mo el spért de s. obediencia la pleiv ils 2 d'october 1701, ella quala ei regeva discordia denter ils vischins. Igl onn 1701 han dus umens de Surrein, il Placi ed il Paul Contrin, pretendiu energicamein, ch'il caplon dei habitar a Surrein, sinaquei ch'el sappi pastorar las olmas en cass che las vehementas undas dil Rein massan cun la pun. Els sedecaravan de buca vuler opponer als dretgs dil plevon de Sumvitg e d'assister al survetsch divin ella baselgia de s. Gion. La damonda de trasferir la caplania da Sumvitg a Surrein ei gia vegnida discussionada dapi 4—5 onns, pia strusch che ils paders caputschins han giu baghiau ina baselgia nova a Surrein (1695). Placi Contrin ei morts nunspegamadein ils 20 de fenadur 1703, mo cun el ein las dispetas buca vegnidas satradas. Paul Contrin⁴⁾, ch'ei encunter veglia dil plevon de Sumvitg vegnius elegius ugau della baselgia de s. Placi, ha sco tal luvrau e sestentau tochen che Surrein ha survegniu in caplon. El ha dumandau Sur Mattias Camenisch⁵⁾, sche el lessi pastorar a Surrein firaus e dumengias per la summa de 200 renshs. Sur Camenisch ei sedecarous promts de survir a Surrein, sche Monsignor uestg lu-

⁴⁾ P. Paul numna Paul Contrin bannerherr. Tenor P. Baseli era Duitg de Caprez bannerherr da quei temps. Mira ils bannerherrs della Cadi p. 37. Paul Contrin era sechelmeister.

⁵⁾ P. Paul numna el Camen; tenor il register dils caplons de Trun eis el derivonts da Medel; sia mumma ei stada ina Vonchristen de Trun. El ei staus igl emprem caplon de Zignau ed ei satraus a Trun 1728. Communica da Maior P. Vincenz.

beschi. Str. Mattias Contrin serenda a Cuera tier Monsignor uestg e defenda ils interess de ses convischins. Ei sei a Surrein bia gliend veglia e plirs malsauns che sappien muort la distanza e lur fleivlezia buca ir ella baselgia parochiala e vegnien cheutras privai da bia beins spirituals. Str. Mattias ei returnaus cun las novas, ch'el hagi survegniu pli che quei ch'el hagi dumandau, mo tut mo a bucca. Pader Paul ha pretendiu ina decisiun en scret e denton ignorau tut auter e scumandau a Sur Mattias Camenisch de funzionar en sia pleiv. Malgrad quella scumandada ha el cantau messa e perdegau a Surrein da s. Pieder e s. Paul. Ussa recuora pader Paul agl uestg, mo era Surrein suonda cun in recuors. La finala arriva il pareri digl uestg Udalricus Federspiel. El haveva reteniu a Cuera 3 dis il deputau de Surrein cun la speranza ch'ei compari era in representant de Sumvitg per seconvegnir riguard la pastoraziun de Surrein. Igl uestg communichescha al plevon de Sumvitg:

1. Il survetsch divin ei concedius a Surrein senza donn della baselgia parochiala, della pervenda e dils dretgs dil plevon.

2. Per quei intent dei il spiritual de Surrein s'abstener della administraziun de quels sacraments, che schaian mo ella competenza dil plevon, p. e. assister al matrimoni, prover ils malsauns cul viatic ed il s. Jeli, dano en cass de basegns ni cun lubientscha dil plevon.

3. Quels ch'ei buca impedi entras malso-gna, vegliadetgna ni in auter impediment legitim, deien assister la stad al survetsch divin de firaus e dumengias ella baselgia parochiala.

Per quei intent dei il spiritual de Surrein anticipar ni refierer sia messa, aschia che il pievel vegni buca impediud ded ir a Sumvitg. Il spiritual dei quels dis secuntentar cun ina messa bassa ed in riug, sco ei vegn praticau a Curaglia ed a Rueras, mo cun l'expressiva condiziun, ch'ei mondien las 4 fiastas e la perdanza a Sumvitg, medemamein la dumenigia dil Rusari per gudignar ils perduns. Quei vala sch'els vegnan buca impedi «dallas forzas dil tschiel», ni da vias impraticablas.

Quei project digl uestg datescha dals 24 d'uest 1702 e para ded esser vegnius acceptaus dad omisduas varts. Aschia ha Surrein survegniu in agen spiritual, schegie che pader Paul vuleva stermentar els cun dir, ch'ils paupers vischins vegnien ad experimentar, cons discumets en fatgs civils, cons donns encunter ils dretgs dil plevon, contas malperinadads vegnien ad esser la conseguenza de questa midada.⁶⁾

Las obligaziuns dil caplon ein vegnidas stabilidas dalla Curia 1784 e vegnan specificadas en in auter capitel.⁷⁾

Separaziun della filiala Surrein dalla parochiala de Sumvitg

Nus havein viu che la fundaziun della caplania de Surrein ha anflau resistenza da vart dils paders caputschins, plevons a Sumvitg, e sesmerviglein nuotzun che era la separaziun totala dalla pleiv de Sumvitg ha giu ses incaps. Mintga amputaziun fa mal.

⁶⁾ Arch. ep.

⁷⁾ Archiv parochial.

Il 29 de matg 1785 ha il vischinadi de Sur-
rein giu radunonza e lu surdau al bannerherr
Antieni Maria de Contrin ina petiziun

en scret, signada da str. Gion Giusep Can-
dinas, Rest Mudest Bundi e sechelmeister Gia-
chen Antoni Tuor, ugau. Questa petiziun, sur-
dada dal bannerherr de Contrin personalmein
agl uestg Dionysius de Rost, di che Sur-
rein seigi differentas ga vegnius periclitaus e
donnegiaus da malauras, sappi buca baghiar

ina pun stabla e segira e sappi senza prighel de veta ni purtar ils affons tier il s. Batten ni las baras en santeri. Perquei l'instanta supplica de far ord la caplania ina pleiv indipendente della parochiala de Sumvitg. Per seperschuader cumpleinamein della penibla situaziun vegli Monsignur uestg termetter ina uatga sil plaz. Questa petiziun ha igl Ordinariat termess a Sur Gion Augustin Tgetgel de Fontana, vicari episcopal e plevon de Sumvitg, per dar caschun d'eventualmein saver opponer alla separaziun intenzionada. Sur plevon Tgetgel surdat la petiziun de Surrein alla pleiv e protesta en publica radunonza encunter tut quei che fuss in pregiudezi per ils dretgs ed ils beins della pleiv. Surrein ha de contribuir al manteniment della pervenda e baghetgs e. a. v. Ord ina separaziun assoluta naschessien era difficultads da vart dellas filialas de Compadials e Rabijs, che vulan in caplon. Rabijs vul numnadamein far transferir la caplania de Sumvitg, e quei fuss encunter l'intenziun dils fundaturs.

Sco Sur plevon Tgetgel aveva prevediu ein Rabijs e Compadials ladinamein secunvegna de cun caschun della planisada separaziun de Surrein era profitar enzatgei per lur squadras. Scarvon Gion Antoni Cagienard en num de Rabijs e str. Paul Benedetg Flury en num de Compadials declaran alla Curia episcopala: Per cass che la pervenda della pleiv vegness smesada entras la separaziun de Surrein, resalvien els ils dretgs sin lur quota e pretendien era per il salit dellas olmas, che Sumvitg cedi ad ina squadra il caplon, a l'autra il vicari. Sche lur giavischs vegnan ris-

guardai, vegnan els a star neutrals ella dispeta denter Surrein e Sumvitg e far neginas emprovas de separaziun, anzi, els seporschien, principalmein Rabijs, de gidar a carschentar la pervenda della pleiv.

A Sumvitg era la petiziun de Surrein buca d'engrau. Lur plogn sebasescha sil protocol de vischnaunca dils 25 de zercladur 1702, tenor il qual str. Rest Campieschas e str. Mattias Contrin han en num de Surrein declarau, de mai vuler violar ils dretgs della pervenda e della caplania, della baselgia e della pleiv. La planisada separaziun fussi tenor lur pareri en disavantatg spiritual e material della pleiv. Se-referend sils motivs allegai da Surrein, ch'els sappien senza prighel de veta buca vegnir culs battens e las baras ella parochiala, rispunda Sumvitg, che Surrein hagi aunc buca stuiu riferer in di de vegnir ni culs vivs ni culs morts ella baselgia parochiala. Che Surrein ei buca stgis de baghiar ina pun, ei de crer, cunzun sch'els sedattan buca pli bia breigia che de baghiar ils rempars, schegie che la vischnaunca ha segidau. La vischnaunca ei buca obligada de baghiar ina pun nua che Surrein vul, sco ina sentenza de 1507 decida. Sumvitg spera pia, che il Fiat che Surrein giavischa dalla Curia, semidi en in Negatur. Ils vischins de Surrein, ch'ei sez buca perina, dein vegnir animai tier la s. pazienza, sinaquei ch'ins sappi viver en paisch e concordia senza se-cavistrar en novas expensas. Il tun fa la canzun!

Sgr. Benedetg de Caprez, procuratur dil vischinadi de Surrein, defenda la caussa de ses clients cun bien inschign. Ils 14 d'uost

scriva el agl uestg: Sumvitg entruida ils de Surrein; ch'han ni pun ni piogn, de far diever della pun de Compadials, pia de far in'ura viadi per ir a Sumvitg en baselgia. Quella via meina en tras las Ruinas, che ins sa savens buca traversar senza grond prighel de veta. Sumvitg sereferescha sin ina convenziun fatga cun Surrein dad in temps che la pun de Surrein existeva e la separaziun era buca urgenta sco oz.

Monsignur uestg ha dau audienza ad ina delegaziun de Surrein, che surdat ad el en scret la supplica de lubir la separaziun sil-meins tochen che la communicaziun culla baselgia parochiala sei puspei pusseivla. Da present sei gnanc raschienen de baghiar in piogn. Quella supplica ei vegnida surdada als vischins de Sumvitg, che encurevan denton de trer la caussa alla liunga; perquei ha il procuratur de Caprez rugau la Curia de fixar in termin per la risposta de Sumvitg. Surrein lai buca valer, che els empossien che la pun ei ida per munconza de sufficients rempars e damonda dagl Ordinariat ina delegaziun sco uatga. La Curia corrispunda e designescha sco siu representant Sur R e s t C a m e n i s c h, plevon de Cuort, Sursaissa, vicari episcopal. Quel fixescha ils 24 de settember 1785 per l'uatga ed avisa domisduas parts de comparer. Ils representants de Sumvitg protestan encunter in process giuridic, essend mistral Tgetgel absents, senza il qual els sappien buca seschar en contractivas. Denton han tuttina omisduas parts compignau Sur Camenisch in'ura lunsch suenter il Rein si tochen la pun de Compadials. El declara de buca haver anflau in liug, nua ch'

ins savess baghiar ina pun stabla e segira. Da vart de Sumvitg, nua che la pun vedra era, ei il terren surtratgs liung e lad cun sablun e crappa ed il Rein stuess da malaura ir surora e formar in lag. Igl ei cheu bein in piogn, mo in aschi graischel e sin ballontscha, che Sur vicari Camenisch ei ius suravi cun tema e sgarschur. El sa buca capir, co affons, glieud veglia e quels che portan ina bara astgan passar sur quei piogn. Ellas Ruinas eis ei igl unviern glatsch e la stad prighel de boas e sbuaus. Igl ei pia ina necessitad de conceder la separaziun senza targlinar.

Sgr. landrechter Benedetg de Caprez confirmescha il pareri dil vicari episcopal e mova la damonda, schebein e con lunsch il plevon de Sumvitg, che vegn levgiaus entras la separaziun, ceda in ton de sia pervenda a Surrein. Igl Ordinariat dei enteifer duas jamnas decider, schebein el dat il consentiment tier la separaziun e con che la pervenda de Sumvitg dei dar a quella de Surrein. Va Sumvitg buca d'accord cun la decisiun digl Ordinariat, dei quel ir la via de dretg.

Igl Ordinariat intimescha Sur plevon Augustin Tgetgel d'indicar ils motivs encunter la separaziun entochen ils 20 de fevver 1786, ni de secunvegnir amicablamein cun Surrein. Cass cuntrari ein las parts citadas sils 6 de mars avon la Curia per ina decisiun giuridica.

Il termin ei cuorts. Ei sedamonda per ils vischins de Sumvitg d'anflar buns amitgs d'influenza a Cuera, che recamondan lur caussa. En tals cass eis ei denton pli prudent e forsa era usit de buca seolver direct tier il derschader, che ei immuns encunter influenzas

personalas, mobein tier ses vasals. Nus savein pia pertgei Sur plevon Aug. Tgetgel e ses amitgs prendan il refugi tier il cancellier episcopal Georg Schlechtleutner. Sur plevon Tgetgel damonda dal cancellier episcopal la lubientscha de far ellas baselgias dellas filialas ina collecta voluntaria per la renova-ziun della baselgia intschendrada (1785, ils 26 d'avrel). La pleiv vegni buca a dar il consentiment alla separaziun ed aunc bia meins lubir de prender enzatgei dalla pervenda, pertgei lu savess il plevon buca pli tener in vicari, e senza in tal selai ina pleiv aschi spatitschada buca pastorar. Sche ils de Sumvitg ston examinar perdetgas, vegnir a Cuera, far grondas spesas, dei il bannerherr Contrin dar ina scartira vidimada, ch'el surprendi e paghi tuttas spesas dil process, sco el ha empermess als de Surrein, che fussen aschiglioc buca scaldai per la separaziun.

Sur Giachen Antoni de Gonda, decan e plevon de Sedrun, scriva al cancellier Schlechtleutner, che quella separaziun sfurzada de Surrein carschenti buca il survetsch divin, mo porti dispeta e discordia en vischnaunca, perquei roghi el igl Ordinariat de buca dar il consentiment alla separaziun, che irritass ils de Sumvitg per grond donn spiritual e temporal.

Sur Giachen Balletta, Dr. theol., canoni e plevon de Breil, scriva alla medema adressa cun buna intenziun e stimolaus da plirs amitgs, el temi, che ina separaziun cun smesar la pervenda de Sumvitg sei la caschun de dispetas era civilas. Denter auter vegnessen ils de Sumvitg puspei a trer a strada la dispeta pervia

dils caputschins, che ha a sias uras schendrau bia mal. Era autras filialas savessen survegnir il regl de sesparter dalla parochiala, perquei roga el en num de Sumvitg de prender en egl las perniciosas consequenzas d'ina separaziun.

Era Surrein enquera sustegn tier in pussent amitg. Landrechter Teodor de Castelberg de Mustér dat a bannerherr de Contrin, che senda a Cuera, ina recumandaziun en favur de Surrein.

Sur plevon Tgetgel roga igl Ordinariat de prolungir il termin della citaziun, fixada sils 6 de mars, perquei che ils geraus ein muort in process impedi per plirs dis. Il termin vegn pia fixaus sils 13 de mars.

En quei interval scriva aunc Sur Gliedi Jäger, vicari a Sumvitg, alla Curia. El ei staus en Val culla messa, ed ils vischins de leu hagien unanimamein declarau, che els veglien viver sco lur perdavons e roghien ch'ei detti negina separaziun. Aschia han era plirs de Surrein, che teman buca la prepotenza dil bannerherr, rispondu, els veglien esser satrai sper la baselgia parochiala. Ils vischins han empermess de sustener il bannerherr, schegie che las femnas pliran e ch'ei dat discordia en lètgs. Quei che va tier la pun, ein dapi igl uost 1784 nov baras vegnidas purtadas a Sumvitg, sur la pun ordinaria ni sur in' altra, e buca ina ei vegnida in quart d'ura memia tard.

Ils 29 de mars 1786 scriva igl uestg Dionysius de Rost al vicari e plevon Camenisch, che el hagi ils 18 de mars entras sentenza giu-

ridica concediu a Surrein la totala separaziun dalla parochiala a Sumvitg. Sur Camenisch vegn incumbensaus de serender a Surrein e prender investa de tut quei che auda tier ina pleiv.

La brev de separaziun dils 18 de mars 1786 prescriva las obligaziuns della nova pleiv viers la baselgia e pervenda. Surrein ha de pagar al plevon de Sumvitg la dieschma ed ils tscheins sco tochen dacheu. Milsanavon paga Surrein annualmein renschs 5 alla baselgia, 5 al plevon e 3 al caluster de Sumvitg. Da s. Mudest ni da s. Antoni⁸⁾ vegn Surrein cun processiun ella parochiala de Sumvitg. Per renconuschientscha de veglia parentella funcziunscha il plevon de Sumvitg la fiasta dil patrocini a Surrein. Las determinaziuns che pertucan il territori ein indicadas egl emprem capetel de quest studi.

Landrechter de Caprez pretenda ina quota della pervenda de Sumvitg per Surrein, pertgei il plevon de leu sei levgiaus per la quarta part della lavur. Ins speculava de saver salvar la contribuziun della dieschma a Surrein, sco igl ei era vegniu concediu a Dardin tier sia separaziun, mo adumbatten. La dieschma va vinavon egl arcun grond de Sumvitg!⁹⁾

Ditg de sestrer ha ei dau pervia dils sura menzionai 13 renschs, dals quals Surrein voleva sedeliberar cun pagar il capital a 5⁰%, pia 260 renschs. Sumvitg voleva ina ga per amur

⁸⁾ Archiv parochial de Sumvitg, no. 1, Sumvitg celebrava in onn la fiasta de s. Antoni, l'auter onn quella de s. Mudest.

⁹⁾ Tuts documents della separaziun mira archiv episcopal, mappa 163.

della paisch secuntentar cul capital a $2\frac{1}{2}\%$, pia cun 520 renschs, ina offerta che Surrein ha buca acceptau. Denton 1791 ei Surrein, forsa era per amur della paisch, sedeclaraus prompts de pagar ils 520 renschs. Ussa ei la separaziun, ton en fatgs spirituals sco economics, stada perfetga.¹⁰⁾

Vargada la malaura cun siu rumplanem secalman las furiusas undas dil Rein, vargada la burascla della separaziun, secalma la momentana alteraziun dellas pleivs de Sumvitg e Surrein, ed ei severifichescha il plaid dil psalmist: *Justitia et pax osculatae sunt*. La giusta e la paisch ein sebitschadas.

Ils caplons de Surrein

La gliesta dils caplons de Surrein vegn buca ad esser completa, nus savein era buca, con liungas las vacaturas ein stadas mintgamai. Nus havein era buca sco in rutinau detectiv encuretg e persequitau in e scadin, mo essen secuntentai cun entginas notizias che pertuccan la caplania de Surrein.

Igl emprem survetsch divin a Surrein, ha, sco nus havein viu, Sur Matthias Camenisch de Medel teniu.

1. Igl emprem beneficiat ni caplon de Surrein vegn pader Marian de Castelberg ad esser staus. El ei naschius 1669 a Mustér, ei sco pader staus in temps professor della filosofia e lu in pèr onns caplon a Surrein, suenter plevon a Pigniu, da 1724—42 avat della

¹⁰⁾ Archiv parochial, quittance de Sumvitg.

venerabla claustra de Mustér.¹¹⁾ Sco tal ha el demussau sia affecziun per Surrein cun regalar ina reliquia de s. Placi e cun segidar cun il caplon Flurin de Rungs per instituir la confraternitad della sontga tschenta, sco nus vegnin ad exponer pli tard.

2. Pader Augustin Fontana de Mustér, ordinaus spiritual 1706 e lu staus caplon a Surrein e 1712—20 beneficiat a Nossadunna della Glisch, nua ch' el ei morts ils 11 de matg 1720 ella vegliadetgna de 40 onns e satraus leu en baselgia.¹²⁾ Siu monument, ussa avon baselgia sper la porta pintga, porta l' inscripziun: Hic sepultus jacet Adm. Reverendissimus Augustinus Fontana, Conventualis Monasterii Disertinensis, Capellanus huius Ecclesiae B. Virginis de Luce, obiit anno 1720 die 11. Maii — Requiescat in Pace. Ferton che la pleiv de Sumvitg haveva paders caputschins, ha la caplania de Surrein giu 1702—12 paders benedictins.

Suenter 1712 ha la caplania probabel giu ina liunga vacatura per munconza de sufficien-ta entrada. Cura ch' igl uestg ha 1716 fatg sia visitaziun pastorala, ein plirs vischins selamentai, ch' els vegnien sforzai d' augmentar la rendita della caplania, e sche els contribueschien buc, vegni buca lubiu ad els ded ir en baselgia. Quei sei per els, che hagien gidau a baghiar la baselgia cun lavur e suadetsch, ina gronda grevezia. Denton snega la majoritad dils vischins che els hagien sforzau tier contribuziuns, ni

¹¹⁾ P. Ad. Schumacher: Album Disertinense no. 73.

¹²⁾ Schumacher l. c. no. 485.

duvrau smanatschas de sclauder ord baselgia. Igl uestg decida ch' ins ni sappi ni duei impedir ded ir en baselgia, ni sforzar tier contribu-ziuns.¹³⁾

3. Beneficiat a Surrein ei 1730 in Joa-
nes Sylvester de Sursaissa romontscha.
Ils giavischs ch' el expona agl uestg cun ca-
schun della viseta pastorala a Sumvitg ils 7
d'october 1730 porschan interess general. La
via da Surrein a Sumvitg, di el, ei savens
buca praticabla e pliras gadas ein malsauns
morts senza ils sogns sacraments, perquei che
il beneficiat ha buca la lubientscha de prove-
der els. El roga pia d'astgar proveder tals
malsauns. Il vischinadi damonda per lubien-
tscha al beneficiat d'astgar benedir las palmas
la dumengia de Palmas e las candeilas la fiasta
de Nossadunna, essend ch' ei seigi ad els lubiu
d'assister alla s. messa quels dis a Surrein.
Milsanavon roga il vischinadi che las piglia-
launcas astgien ir a baselgia ella caplania, per-
tgei pliras seigien, fagend il stentus viadi a
Sumvitg, vegnidas malsaunas. Cu igl uestg ha
communicau quests giavischs al pader Che-
rubin, vicari della pleiv, ha quel rispundiu,
ch' il beneficiat hagi tenor ina convenziun la
lubietscha de dar tuttas desideradas benedic-
ziuns, mo el dei mintgamai haver la lubien-
tscha dil plevon de Sumvitg. Pader Cherubin
vegn era cun sias lamentaschuns. La doctrina
a Surrein seigi plitost destrucziun ch' edifica-
ziun. A Surrein dian ina part ch' els mondien a
Sumvitg a doctrina, a Sumvitg serefereschan
els sin Surrein. Sche las benedicziuns vegnan

¹³⁾ Rapport della visitaziun episcopala 1716.

lubidas ella baselgia de Surrein, van ils vischinonts a Surrein e buca ella baselgia parochiala. Quei ch' appartegn il proveder ha il plevon de Sumvitg de far pli liungs viadis che mo a Surrein. Il beneficiat de Surrein dei far pli stediamein rusari. Suenter questas expectoraziuns ha igl uestg l'impressiun ch' ils paders caputschins seigien buca scaldai per Surrein e che l'affecziun dil vischinadi sesfreidi cheutras. Igl uestg declara ch' il beneficiat stetti buca en survetsch dil plevon, ch' el hagi de perdeggar mintga firau e dumengia e las dumengias de far doctrina. La benedicziun dellas piglialauncas ei de conceder, las autras cun depender dal plevon sco tochen da cheu.

Il vischinadi de Surrein vegn aunc cun ina petiziun. La pervenda de Surrein po strusch mantener in spiritual, ferton che quella de Sumvitg ei reha. Perquei roga il vischinadi instantamein igl uestg de schar trer en il beneficiat la dieschma dil vischinadi e de schar ad el las unfrendas cun excepziun de quellas dellas 4 fiastas, de lubir de conservar il sontgieli a Surrein e finalmein de conceder entgins privilegis, sco quels de Selva gaudan. Il vischinadi ei prompts de declarar en scret, ch' el pretendi buca la separaziun della pleiv. Il success de questa petiziun ei buca enconuschents, mo vegn ad esser staus pigns.¹⁴⁾

4. Igl onn 1735 ei Sur Antoni Flurin de Rungs de Surcasti vegnius suenter sia Messa nuviala sco caplon a Surrein. Con ditg el ha pastoraü a Surrein ei buca enconuschent.

¹⁴⁾ Arch. ep. Rapport de visitaziun ep. 1730.

1752—55 eis el staus plevon a Surcuolm, 1755—57 plevon a Laax. El sequent capetel mussein nus, co el ha luvrau e sestentau per instituir a Surrein la confraternitad della s. tschenta. Il vicari episcopal Sur Donatus Caminada, plevon a Ladir, vegn 1736 a Surrein a reveder ils quens della caplania e constatescha cun plascher, che Surrein ha augmentau la pervenda per 20 renschs, aschia che in spiritual sa exister. Quarter vischins stattan buns per la quota ch'ei de pagar annualmein al caplon, numnadamein str. Michael Tgetgel, Gieli Contrin, Giachen Tuor e Deg Contrin. Al caplon de Rungs dat el in bien attestat, schend: El ei in pietus spiritual. El ei plein premura per ils vischins de Surrein, mo ha in character impulsiv e sa buca secunvegnir cul plevon de Sumvitg. Perquei crei il vicari episcopal, che Sur de Rungs duess resignar e sorprendar in' autra pastoraziun.¹⁵⁾

5. Ils 13 d' uost 1747 ha Surrein elegiu per 4 onns sco caplon Sur Gion Battista Bass de Mustér, ordinaus spiritual il medem onn. El ei staus mo circa 2 onns a Surrein, suenter cuort temps caplon a Sumvitg, lu plevon a Vignogn, a Degen 1774—80, Dardin 1780—88, caplon a Caverdiras 1791—96, morts a Mustér 1800.¹⁶⁾

6. Sur Rest Friberg da Trun, ordinaus spiritual 1737, ei staus l'emprema ga caplon a Surrein avon 1752, pertgei ils 19 de mars 1752 scrivan Giosch Contrin e Gion de Caplazi, ils ugaus della baselgia e della pervenda,

¹⁵⁾ Arch. ep. l. c.

¹⁶⁾ Simonet p. 210.

agl uestg Jos. Benedictus de Rost, che Sur Rest Friberg hagi resignau e la caplania hagi unanimamein elegiu per 12 onns Sur Giachen Tgetgel de Sumvitg.¹⁷⁾

7. Sur Giachen Tgetgel ei staus a Curaglia 1724-26, plevon a Tersnaus 1727—30, caplon a Sumvitg 1754, plevon a Surcuolm 1754—58.¹⁸⁾

8. Successur de Sur Tgetgel ei Sur Giuseppe Loreng (De Laurentiis) staus tochen 1757. El fuva de Trun-Darvella, ei staus a Trun caplon 1766—70, morts ils 2 de nov. 1786.¹⁹⁾

9. Sur G. Loreng ha resignau 1757 e la caplania ha igl 1 de matg elegiu Sur Rest Friberg, ch'ha pastorau tochen 1761, pertgei quei onn ils 29 de december rogan il bannerherr Giosch de Contrin e podestat Gion de Caplazi igl uestg de buca prender ad els il beneficiat Rest Friberg. Quel hagi entras ses priedis scientifics, sia doctrina e sias edificontas vertids meritau laud ed honor, buca mo el vischinadi de Surrein, mobein era els vitgs vischinonts. Tuts senza excepziun vulan far tut pusseivel, sche igl ei buca memia tard, de salvar quei bien spiritual. Quella supplica vegn motivada:

1. Dapi plirs onns ei l'instrucziun della giuventetgna vegnida bunamein totalmein negligida, aschizun che enqual miezcarschiu sa ni leger ni scriver ni enconuscha las difficilas

¹⁷⁾ Archiv ep. l. c.

¹⁸⁾ Simonet p. 104.

¹⁹⁾ Simonet p. 106.

verdads della cardientscha, nun ch' ils geniturs sappien substituir il muncont. Il beneficiat ei zun capavels de prender suenter quei che antecessurs, ch' eran mo cuort temps a Surrein, han schau muncar.

2. Schegie che la laventada e generalmein enconuschenta dispeta pervia dils caputschins ed ils spirituals seculars ei ussa ualti secalmada, eis ei tuttina de temer, ch'enqual malaveglia fuga e che enzacons malvugli seprofiteschan de questa tresta ordinaziun episcopala.

3. Perquei che ils ualti numerus vischins de Surrein han bunamein senza excepziun buca mo quella ga, mobein adina susteniu ils spirituals seculars. Perquei speran els de buca vegnir exponi cun agen donn e mal allas beffas e gomias dils adversaris. Surrein roga igl uestg de schar ad els il car e premurau beneficiat, che declara de bugen star a Surrein, sche ei pari buca ded esser ina opposiziun alla duida obedientscha als superiors.²⁰⁾

Cun caschun della visitaziun pastorala digl uestg 1759 observa el, che vischinadi e caplon secunvegnan bein. El duei esser fervents el far doctrina e scola, persuenter procureschi il vischinadi ad el la lenna e mantegni il tetg en bien uorden.²¹⁾ Sur Friberg ha tuttina bandunau Surrein e surpriu la caplania de Trun. El ha en sia veta sacerdotala fatg remarcablamein bia staziuns: ei ius e turnaus en la medema pleiv pliras ga, a Surrein 3 ga, a Trun 4 ga! Can. Dr. Simonet notescha sequentas staziuns: Trun caplon 1741—47, Surrein

²⁰⁾ Arch. ep. l. c.

²¹⁾ Arch. ep.: Rapport della visitaziun ep. 1759.

1747 (mo cuort temps), caplon a Sumvitg 1750, Surrein avon 1752, S. Martin Sursaissa 1752, caplon a Trun 1753—57, Surrein 1757, caplon a Trun 1761, caplon a Sedrun 1762—64, Trun 1765, Rueras 1766—68, Surrein 1770—73, vicari a Sumvitg 1775—77, Trun 1777—87, Dardin 1788—89.²²⁾ Ina veta apostolica senza ruaus tochen ch' il Segner ha buca dau ad el il ruaus perpeten! Tenor pader Baseli Berther eis el 1738—44, pia ils emprems onns de sia veta sacerdotala, staus caplon a Selva.²³⁾ Nus essen perschuadi che Sur Friberg ei staus en pliras pleivs mo provisor, p. ex. l' emprema ga a Surrein ed a Dardin, nua ch' el suttascriveva «vice-parochus». El era leu vicari de Sur Gion Battesta Bass, mo ei buca vegnius elegius siu successur.

10. Sur Gion Tafelli de Trient, elegius caplon de Surrein per 10 onns ils 2 d'avrel 1761. El ei staus pader digl uorden dils carmelits, ei extraus e vegnius en nies uestgiu. Sur Gion Battesta Antoni Tafelli ei igl emprem staus beneficiat en Lumnezia, a Surrein 1761—64, a Riom 1764—66, caplon a Sedrun 1768—71, a Breil 1771—72, ad Uors L. 1775. El ha regalau 2000 fl. al benefeci Salis della catedrala e schau artar quei benefeci sia entira facultad.²⁴⁾

11. Sur Ludvig Derungs de Breil, ordinaus spiritual 1733, elegius a Surrein per 10 onns, ha resignau 1770. El ha pastorau a Rueun

²²⁾ Simonet p. 196.

²³⁾ Baselgias etc. p. 21.

²⁴⁾ Simonet p. 137.

1736—47, a Dardin 1748—56, caplon a Breil 1758, 1789 a Breil, mo buca caplon. Sur Derungs ha giu a Surrein ina liunga e malemperneivla questiu cun plirs vischins, che nus reportein mo aschilunsch sco ella porscha interess general. Ils 10 de mars 1770 recuoran Sur Giusep Anton de Porta, bannerherr Antieni Maria de Contrin en num della vischnaunca, podestat Gion de Caplazi e Rest Antoni Biart alla dertgira episcopala e damondan ina commissiun, avon la quala Sur Ludvig Derungs dei segiustificar, perquei che el ha taxau sin scantschala malamein ils affons che mavan a Sumvitg a scola ed inculpau els d'immoralitad. Questa inculpaziun ei stada la caschun ded in plogn che contegn in diember puncts, che Sur Derungs, 37 onns spiritual, dueva refutar. Igl Ordinariat tarmetta la tgisa al camerari e vicari episcopal Rest Camenisch, plevon a Sursaissa, cun las ordras de serender cun caschun a Surrein ed intercurir la caussa cun citar il caplon e las necessarias perdetgas.

En quella questiu era ei vegniu fugau dapi in pèr meins e la procedura era bein preparada. Sur Derungs ha buca voliu segiustificar en casa jastra, en preschientscha de ses adversaris e declara, che el detti plaid e fatg agl uestg. La part dil plogn ei representada entras il procuratur podestat Nicolaus Giusep Berther de Trun, il qual lai confirmar las perdetgas, ch' il caplon Derungs hagi duvrau sin scantschala expressiuns offensivas encunter ils affons dils plonschiders, ch' el hagi difamau il vischinadi, ch' el fetschi buca cuntschar tetgs e seifs, sco el fussi obligaus. La cureisma mavan ils affons de Surrein a Sumvitg en casa

pervenda a doctrina della Communiun pascala. Quei hagi buca plaschiu a Sur Derungs, schegie ch' el sei negligents en scola. Il procuratur ha prudentamein buca menzionau ina lamentaschun, ch' il plogn dils vischins conteneva, ch' el conservi adina il Sontgissim, schegie che la baselgia seigi fetg paupra e sappi strusch mantener adina la glisch perpetna. Pli baul era ei buca usit de conservar il Sontgissim quei temps ch' ins saveva ir levamein a Sumvitg.

Sur camerari Rest Camenisch ei dell' opiniun, che Sur Derungs duess per amur della paisch e perquei che sia ulteriura pastoraziun a Surrein vegni buca ad esser fritgeivla, abdicar e sorprender la caplania de Trun, offerida ad el per 10 onns. Quella midada han era amitgs ed il plevon de Sumvitg, Sur Augustin Tgetgel, cussegliau ad el. Sur Tgetgel dat a siu confrar e vischin in bien attestat, schend ch' el e biars de ses parochians e della vischionza considereschien el per in spiritual de bien exempel. Ils frars de Sur Derungs han denton surdau la caussa al procuratur Benedtg de Caprez ed aschia tratg ella avon il derschader civil. Ussa retila bannerherr de Contrin sia suttascripziun e declara ch' el sei vegnius stigaus ed hagi suttascrit senza commissiun della vischnaunca. La finala ein omisduas parts vegnidas unfisas de sesbatter e seccattinar. Sur caplon Derungs ha resignau e bandunau la caplania, e la questiun ei prest stada liquidada.²⁵⁾

²⁵⁾ Arch. ep. Surrhein-Miscellanea.

12. Ils 19 d'avrel 1770 annunzia il plevon de Sumvitg, Sur Augustin Tgetgel, che Surrein hagi elegiu Sur Vincenz Martin Monn de Sumvitg. Sur Monn ei ordinaus spiritual 1748, staus plevon a Surcuolm 1748—52, caplon a Selva, tenor P. Baseli Berther 1759—61, a Sumvitg caplon, plevon 1761—64, vicari 1764—70 ed ei morts a Sumvitg.²⁶⁾ El haveva declarau, ch' el surprendi la caplania de Surrein mo sch' ella sei libra. Daveras, in di vegn Sur Derungs cun igl ugau pervenda tier Sur Monn e declara ch' el sei aunc en possess dil benefeci ed hagi ils dretgs de funzionar. Pia ina entschatta cun incaps!

13. Ils 9 de mars 1779 tarmetta Sur Aug. Tgetgel, vicari episcopal, agl uestg ina survesta dils beins della caplania e menzionescha las obligaziuns dil caplon. Quei document ed aunc auters ein era suttascrets da Sur Gion Giachen Leimbach, caplon de Surrein.²⁷⁾ Sur Leimbach, oriunds de Mustair, ei staus caplon a Selva 1766—72, a Rueras 1773—76, Surrein 1779—84, Uors L. 1784, plevon a Ferrera 1785—87, a Parsons 1790, caplon a Trun 1793—1803, vicari a Sumvitg 1803—04. Ins ha anflau el stenschius igl 1. de fevrer 1804.²⁸⁾ El ei satraus ella cripta della baselgia a Sumvitg.

²⁶⁾ Simonet p. 164. 1774 ils 4 de fenadur sco beneficiat de Surrein ella vegliadetgna de 66 onns e miez; 18 spirituals han assistiu a sia sepultura a Sumvitg. Cudisch de mortoris, Sumvitg.

²⁷⁾ Arch. ep., mappa 163.

²⁸⁾ Simonet p. 157. e P. Baseli Berther: Baselgias etc. p. 19 e 21.

14. Ils 17 d'avrel 1785 damonda Surrein dagl uestg l'approbaziun dil niev beneficiat Adam Manduc de Rankweil. Pertgei quei spiritual jester e tudestg ei vegnius en nossa vallada, savein nus buc. Tenor can. Dr. Simonet ha el pastoraun: 1767—68 a Sursaissa sco caplon, caplon a Laax 1768—71, Domat 1771—76, a Peiden 1791—92 e 1806, Uors L. 1794—96. Suenter han ils vischins de Silgin, ch'auda tier Surrin, giu compassiun cun quei pauper spiritual en pupira e dau ad el albiert e da viver ed han aschia giu in agen survetsch divin. Ual avon havevan era in pèr spirituals fugitivs franzos, ch'havevan buca engirau la constituziun, anflau leu in refugi.²⁹⁾

Enteifer 84 onns de caplania gronda variaziun de beneficiats e liungas vacaturas! Fleivlezas humanas, span e debat sco dapertut, mo era gronda premura per il salid dellas olmas e spèrt de sacrifici: quei ei stau la tempra della caplania de Surrein.

Scientia sanctorum prudentia — La scienza dils sogns ei la prudientscha. (Prov. 9. 10)

Ils plevons de Surrein

Sur Adam Manduc, il davos caplon de Surrein, ei vegnius promovius e staus igl emprem plevon della nova pleiv. 1786—87. En ina brev en fatgs della separaziun plira el, ch' ils stipendis per sontgas messas seigien fetg rars.

²⁹⁾ Simonet p. 85 e 113.

2. Sur Sep Antoni Josch³⁰⁾ de Lonsch, 1787—89. Egl emprem capetel havein nus viu, ch'el ha giu malemperneivladads pervia de dretgs territorials, ch'el defendeva encunter ils vischins de Val ed il plevon de Sumvitg. El sesenteva buca ventireivels a Surrein ed ha muort las adversitads giavischau ina midada. El ei allura vegnius elegius plevon de Stierva. El ha il meret per la pleiv d'haver mess neu il cudisch de battens, matrimonis e mortoris, che buca tuts ses successurs han continuau culla medema exactadad e cun ina aschi biala scartira. Sur Josch ei vegnius a Surrein, 24 onns vegls, suenter esser staus cuort temps vicari a Sumvitg. Cun caschun della visitaziun episcopala de 1787 selamenta el che la pleiv vegli buca mantener ils baghetgs sco ella seigi obligada, el vul era ch'ei vegni da Sontgilcrest, per evitar bia mals, scumandau de sittar. Ils deputai della pleiv declaran agl uestg, ch'els seigien en tuts graus cuntents culla pastoraziun de lur plevon e giavischan ch'el stetti ditg a Surrein. Suenter haver pastoraü a Ruschein, Falera e Pigniu eis el vegnius elegius arciprete de Somolago sper il lag de Como. Havend studiau a Milaun (1779), saveva el sufficientamein talian.³¹⁾

3. Sur Giusep Antoni Maissen de Compadials, 1789—1815. El era frar de str. Giachen Mattias Maissen ed ha absolviu ses studis de filosofia igl onn 1770 a Dillingen

³⁰⁾ El scriva Josch e buca Jost sco auters scrivivan.

³¹⁾ Simonet p. 142; e rapport della visitaziun ep. 1787.

en Baviera. Sur Augustin Tgetgel, siu plevon, recamonda el per in plaz liber egl alumnat, pertgei el hagi ton sco consumau sia jerta e sappi strusch continuar ses studis.³²⁾ Benedius spiritual 1772, ha el igl emprem pastora a Segnas (1773—75) ed a Vignogn (1775—89) ed ei il matg 1789 vegnius elegius plevon de Surrein per 6 onns. Sur Maissen ha pastora a Surrein cun anim apostolic, stimaus e carezaus da tuts, tochen che sias forzas corporalas han muort fleivlezia e vegliadetgna disdetg, ed el ha 1815 surpriu la caplania de Rabijs. El ei morts ils 23 d' uost 1819 e satraus a Sumvitg.

Tgi vegn ad esser siu successur? Prer ni pader? Quei era la questun, per la quala tuts spirituals della Cadi s'interessavan e sescalavan, alla testa Sur canoni e vicari episcopal Giusep Antoni de Castelberg de Rueras, plevon a Sumvitg (1805—17). Nus relatein cun duida discreziun il curriu e passau tenor ils documents. Sur Giusep Antoni Maissen ha abdicau ils 9 de fenadur 1815 e vul entuorn s. Michel surprendre la caplania de Rabijs. La pleiv de Surrein ha dumandau la claustra de Mustér in pader per plevon ed elegiu pader Meinrad Birchler. Sur Castelberg crei che quei seigi daventau sin insinuaziun digl avat Anselm Huonder, oriunds da Camalersper Compadials, il qual hagi era empermess de far ils necessaris pass per survegnir l'admissiun dal nunzi ni dalla Curia episcopala. Tuts spirituals ein encunter ina tala elecziun ed han, sco autras ga en semegliants cass, pro-

³²⁾ Arch. ep., Miscellania-Surrhein.

testau. Igl avat vegni buca a pretender, che Surrein survegni buca in spiritual secular, pertgei tochen dacheu seigi vegniu fatg neginas improvas. Per cass ch'ei survegnessen veramein negin, savess Sur Maissen aunc star in temps a Surrein, cunzun ch'ei vegn probabel en cuort spirituals giuvens ord il seminari. Nua deien quels encurir paun, sch' ils paders van cun las pervendas? Per observar ils tschen-taments della Baselgia duei ins eleger in u l'auter spiritual secular avon che surdar la pleiv ad in pader.

La Curia sesanflava en ina spinusa situaziun. Landrechter Peter Antoni de Latour haveva numnadamein dumandau il cancellier digl uestg en num de Surrein, schebein la Curia confirmass l'elecziun d' in pader de Mustér, e la risposta ei stada, ch' ei seigi negin impediment, sch' il candidat seigi ad engrau.

Surrein elegia pader Meinrad Birchler per 6 onns e landrechter de Latour insista sin sia approbaziun. Sur Maissen vul bandunar la pleiv sil pli tard miez october, pertgei Rabiis vul buca spetgar pli ditg e savess mirar per in auter.

Sur vicari de Castelberg stat denton era buca lischents. Resolutas brevs van a Cuera per impedir l'approbaziun de pader Meinrad e resalvar «beneficia saecularia saecularibus», ils benefecis seculars als seculars! Vegness pader Meinrad encunter tutta speronza approbaus, probabel recuessen ils spirituals, susteni da plirs spirituals ordeifer la Cadi, tier il nunzi a Lucerna. Anfluss ins buca in adattau candidat per Surrein, sedeclara Sur vicari de Castel-

berg prompts, per remover il crap de scandal e per amur della paisch, de dir cun Isaias: Cheu sundel jeu, tarmetta mei! e resignar sin sia pleiv e surprender quella de Surrein. Denton dei ins dumandar Sur Vincenz Andreoli, plevon a Pigniu, ni Sur Giusep Luregn Schmid, caplon a Segnas ni siu frar Gion Rest de Castelberg, plevon a Tersnaus.³³⁾ Mo ei fa prescha de visar Sur Maissen de star sin siu post, aschiglioc vegn siu uorden casa transportaus a Rabius.

Encunter l'elecziun de pader Meinrad tar-mettan 9 spirituals dil capetel della Cadi ina formala protesta alla Curia episcopala. Il commentar leutier dat Sur vicari de Castelberg schend, ch'ella contrada de Sargans hagien ils paders de Faveras occupau tuttas pleivs e pervendas. Sche quei daventass tier nus, stoves-sen ils spirituals engaldir ni emigrar. Principiis obsta! Schei buca pegliar cantun! Cu Rabius voleva avon onns pader Stiafen, caputschin, sco caplon e Trun in pader sco plevon ha il clerus protestau, e quella protesta vala per adina. Il resultat de quella alterada debatta ei stau, che Surrein ha ils 8 d'october elegiu in spiritual secular per plevon.³⁴⁾

Quei rizraz fa endament la scarpanza denter la claustra de Mustér ed ils spirituals della Cadi e della Foppa pervia della incorporaziun

³³⁾ Sur Gion Rest de Castelberg morts a Cuera 1856 sco domscholasticus, ei tenor P. Baseli de Rueras e buca de Sumvitg (Laus) sco Simonet e domdecan Chr. Mod. Tuor dian.

³⁴⁾ Arch. ep. l. c.

de lur pleivs alla claustra 1655—56³⁵⁾ e della «Dispeta de Sumvitg» 1680—85 cun differentas scenas zun dramaticas.³⁶⁾

4. Sur Giuseppe Luregn Schmid de Rueras, 1815—27. La pleiv de Surrein damonda l'approbaziun dagl uestg e menzione-scha, ella hagi per respect e reverenzia viers el desistiu dall'emprema elecziun ed elegiu in spiritual secular. Sur Schmid, naschius 1748, ha pia surpriu la pleiv de Surrein ella vegliadetgna de 67 onns; e tuttina ha el aunc pastorau 12 onns a Surrein ed ei lu seretratgs sco caplon a Rabius, ei morts leu dad 82 onns ils 8 de zercladur 1830 ed ei satraus en baselgia a Sumvitg. Il cudisch de mortoris de Sumvitg di, ch'el sei morts nunspetgadamein «laboribus et miseriis confectus», sfraccaus dalla lavur e dallas travaglias. Ord il rapport della visita-zion episcopala de 1819 enderschin nus, ch'il plevon ei buca cuntents ch'ins ha reduciu las 8 radunonzas dil venerabel capetel sin 4, sut pretext de sustener il seminari. Quei seigi da grond donn per la disciplina e la scienza. El giavischa era che l'entrada della calustria vegni fixada. Da siu temps haveva il caluster ina curtauna mistira ni 12 bazs per fiug, ed in rival era seporschius de sorprendere quei uf-feci per 10 bazs.

Sur Schmid haveva studiau a Friburg en Svizzeria ed acquistau il licenziat ella teolo-

³⁵⁾ Mira P. Baseli Berther: Il Cumin della Cadi 1656; de Castelmur: Landrichter Nicolaus Mais-sen, p. 5—17; P. Notker Curti: Die rätischen Kirchen des Stiftes Disentis, Bündner Monatsblatt 1921.

³⁶⁾ P. Notker Curti l. c. p. 353—63.

gia ed ei staus caplon a Rueras, plevon a Siat
ed a Sedrun e lu caplon a Segnas 1810—15. P.
Placi a Spescha scriva dad el: «A quei per-

Sur Giusep Luregn Schmid

dert e hospital um, che fuva era bein versaus
ella medischina, hai jeu d'engraziar per la pli
gronda part quei, che jeu hai scret sur Tu-
jetsch.»³⁷⁾

³⁷⁾ P. Baseli Berther: Baselgias etc., p. 42.

5. Sur Stiafen Fidel Schmid de Segnas, 1827—31. El ei naschius 1793, ordinaus spiritual 1823, staus caplon a Curaglia 1823—27, plevon a Siat 1831—39 e lu caplon a Falera 1839—78. El ha privatisau a Falera ed ei morts leu 1885 ella vegliadetgna de 92^{1/2} onn.³⁸⁾

6. Sur Giusep de Gonda da Compadials, 1831—32. Ordinaus 1818, eis el staus plevon a Dardin 1818—21. El ha surpriu quella pleiv, sco el di, cun tema e sgarschur e mo sin camond digl Ordinariat — urgente et cogente Ordinariatu. Installaus a Panaduz ils 6 de matg 1821, eis el vegnius malsauns e siu vischin, plevon Vigeli Venzin de Razen, ha gidau el ella pastoraziun. Malgrad sia fleivla constituziun e repetidas malsognas eis el staus in um d'iniziativa e lavur. 1822 ei la casa de scola vegnida baghiada, igl onn suenter ha el carschenta la baselgia, baghiau da niev igl altar grond e quel dil s. Rusari e procurau bia paramenta nova. Dasperas ha el aunc anflau temps de scriver il cudisch: Catholicas instructiuns ni cuortas explicatiuns dilgs evangelis, Cuera 1823.³⁹⁾ La malsanetschadad ha sfurzau el de brattar 1829 Panaduz culla pleiv de Ru-eun e 1831 cun quella de Surrein, nua ch' el ei morts ils 5 d'uost 1832 e satraus en baselgia. Il davos miez onn pudeva el buca funcionar ed il plevon ed il caplon de Sumvitg substituevan el ella pastoraziun.⁴⁰⁾

³⁸⁾ Simonet p. 64.

³⁹⁾ Bibliografia Retoromontscha, no. 1085.

⁴⁰⁾ Archiv parochial e «Glockenklänge der Pfarrei Bonaduz» 1929 p. 124—125, 1933 p. 51—52.

7. Sur Giusep Maria Camenisch de s. Roc-Medel, 1832—47. Essend che Dr. G. Gadola ha tschentau a Sur Camenisch ella

Sur Giusep Maria Camenisch

5. annada dil «Glogn» in vengonz monument en ina extendida, zun beinvulenta biografia⁴¹⁾, serestrenschein nus cheu sin cuortas indicaziuns, punctuond principalmein quels fatgs, che serefereschan sin Surrein. Ils geniturs de Sur Camenisch ein stai Giachen Librat de s.

⁴¹⁾ Glogn 1931, p. 74—99.

Roc e Maria Catrina Lisabet Weller de Sedrun, la sora de Sur Pieder Fidel Weller. El ei nashius ils 10 de fenadur 1792. Entuorn 1803 ei la famiglia setratga a Sedrun, ca. 1805 ei la buna mumma morta. Tier siu augsegner ni tier il plevon de Sedrun ha il pign Sep Maria empriu de far ils emprems pass sil camp scientific dil gimnasi; ils studis teologics ha el fatg a Dillingen en Baviera. 1815 ha Sur Camenisch giu la ventira de celebrar sia Messa nuviala. Suenter haver pastorau sco caplon a Curaglia ed a Sedrun ha Sur Giusep Maria Camenisch surpriu la pleiv de Surrein ils 16 de december 1832 ella vegliadetgna de 40 onns e sviluppau ina enorma activitad sin differentes camps. Nus resumein: Sur Camenisch ha baghiau duas casas privatas a Sedrun e duas a Surrein, la casa pervenda e la casa de scola. El ha installau a Surrein ina stampa ed ediu successivamein pliras gasettas, in grond diember de cudischs religius e profans ed ei sez staus in valent scribing e politicher, sustenius da capavels confrars ed amitgs, dad in Sur Gion Riedi, plevon a Ladir e da Sur Gion Casanova, plevon a Pleiv, pli tard cancellier episcopal. Sur Camenisch ha giu gronda influenza sil svilup dellas scolas ruralas e dil beinstar general, ton spirtal sco economic. In special inschign haveva el de lugar dispetas e pacificar las partidas, las qualas el lumiava e quietava cun in bien glas vin. Da siu temps havevan ils mediatur de professiun buca bia lavur e pinta fadigia. Nus illustrein aunc siu character cun in pèr de sias prestaziuns a Surrein.

Surrein haveva ina casa pervenda avon ch' haver pervenda e spiritual, pia avon 1702, mo

quella era pintga e malcumadeivla, reparada repetidamein cun grondas spesas e tuttina era buc ina combra segira dellas miurs. Per impedir ina nova reparatura ha Sur Camenisch mess avon alla pleiv il ner basegns de baghiar ina casa nova. Il conclus de baghiar vegn prius ils 2 de fevver 1833. En 4 dis han 4 rots a 13 umens pinau e fatg giu la lenna e mess ella sil plaz. Ils 25 de fenadur ei la vedra vegnida rutta giu ed ils 24 d'october, pia suenter 3 meins, ei Sur Camenisch, ch'habitava quels 3 meins tier str. Tumaisch Deplazes, ius ella casa nova. Sin istanza dil vischinadi ha el sez fatg ils plans ed accordau cun meister Giuseppe Antoni Cavaz e 4 auters umens de Surrein. La casa ha, senza quintar la lavur dils vischins, custau 750 renschs, ch'ei vegni pagai entras ina taglia. Ils pli rehs ha ei tucchau 20 rehs, che els han saviu pagar cun rauba. Per las breigias ed il discumet dil plevon ei il vischinadi seporschius de far ad el la lenna per 6 onns.⁴²⁾

Cul medem inschign ha Sur Camenisch capiu de gudignar ils vischins per sia proposta de baghiar casa de scola. El sez fageva tochen da cheu scola en casa pervenda ella stiva su. Ils 12 de december 1841 pren il vischinadi il conclus de baghiar casa de scola, e l'autra damaun ei ils umens serendi egl uaul per pinar la lenna.

Aunc in conclus dil vischinadi en fatgs de scola. Sco usitau en auters vitgs, haveva era il caplon de Surrein l'obligaziun de far scola, ina servitud ch'ei ida vi sils plevons ed ha

⁴²⁾ Archiv parochial, eudisch vegl.

cuzzau tochen 1838. Quei onn, ils 4 de mars, ei la scola parochiala vegnida dismessa entras «in solemn pli», sco Sur Camenisch s'exprima, ed igl ei il medem di vegniu concludiu solemnamein d'ereger ina scola normala e sclauder tuttas scolas privatas. Tuts geniturs ein obligai de termetter lur affons de 7 onns ensi a scola aschiditg sco las circumstanziass economicas lubeschan e quei igl unviern minga di, e la stad firaus e dumengias. La medema radunonza ha stabiliu in capital de 1000 renschs cun la condiziun, che questa entelgientscha sappi mai vegnir rutta, era sche mo in sulet um fuss contraris. Per recavar igl annual tscheins de quels 1000 renschs, eis ei per dus onns vegniu fatg ina taglia ded in rizzer per mensch sin animals che vegnan vendi el vischinadi. Co eventualmein recavar il muncont tscheins, concludan ils vischins il di de tagliar pustretsch. Per haver bien uorden e fixar il reglement de scola elegia il vischinadi ina commissiun de 7 umens, della quala il plevon ei persesez adina president. La commissiun ha l'administraziun dil fondo de scola ed il dretg d'eleger il scolast.

Per amortisar il numnau capital ha la commissiun concludiu de far ina collecta e sfurzar de pagar tgi che contribuescha buca tenor forzas. Eventualmein ston quels ch'han buca contribuiu e lessen tuttina termetter affons a scola, pagar per igl unviern 3 renschs e 30 rizzers per affon e per la stad in mensch e 40 rizzers. Igl ei denton buca lubiu de tener ils affons a casa ni de pladir in agen scolast, bein aber de termetter els ella scola communabla

d'in auter vischinadi, culla condiziun ch'els assistien ils dis fixai alla doctrina ella scola de Surrein.

Tier l'elecziun dil scolast duei la commissiun mirar oravontut sin buns deportaments, religiun e savida, sco era sillas habilitads de dar scola. Il plevon ei en negin cass obligaus de far scola, mo per cass ch'el less surprender la scola, sa el concuorer, e la commissiun decida. Per cass ch'il scolast fagess buca sia obligaziun, sa la paga vegnir reducida; entras il pli della commissiun sa el vegnir removius.

La scola entscheiva igl october e cuoza tochen che las lavurs della primavera entscheivan. Cun caschun digl examen final vegn ei distribuii premis als pli diligents scholars e prelegiu publicamein ils deportaments de scadin affon. Otg dis suenter igl examen entscheiva la scola de repetiziun, quei ei de firaus e dumengias duas ga il di, priu ora las pli grondas fiastas.⁴³⁾

En consideraziun della gronda influenza de Sur Camenisch e de sia premura per la scola astgein nus bein dir che quei program d'ina scola normala seigi concepìus dad el sez. Sch'el plaيدا dad in «solemn pli» che fiera la scola parochiala, fa ei l'impressiun sco sch'el dess si in suspir de levgiament, surschond il graviont buordi della scola ad autra schuiala.

Buca emblideien igl operar social de Sur Camenisch, che canoni Simonet pareglia en quei grau cul grond filantrop pader Teodosi Florentini, caputschin, de Mustair. Per mus-sar ch'el mava en sias ideas socialas per 50

⁴³⁾ Scartira egl archiv parochial.

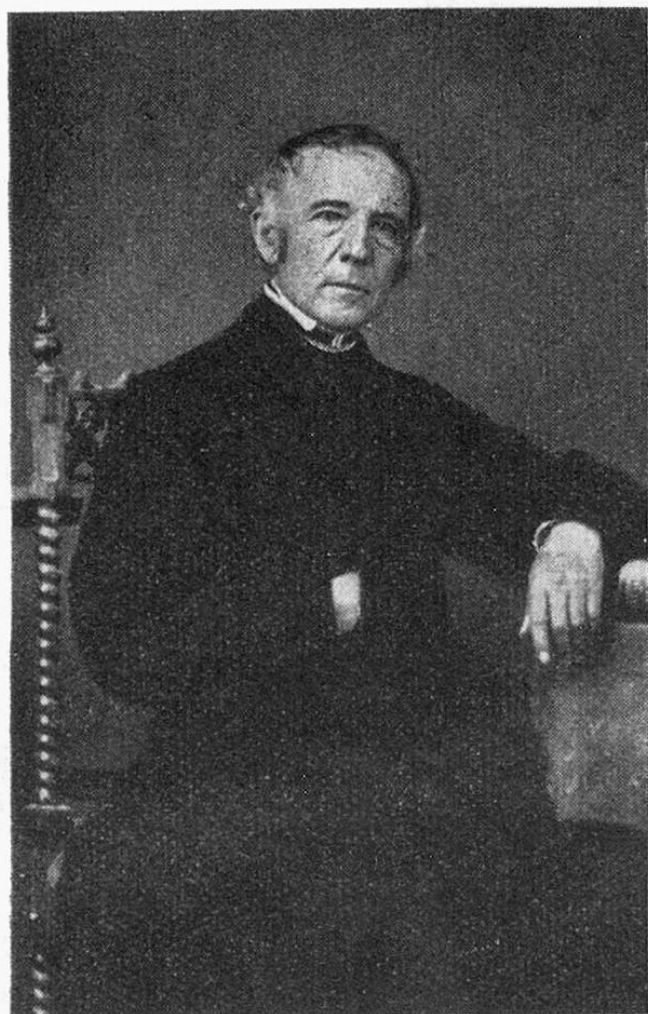
onns ordavon al temps, alleghein nus sequents exempels: Per levgiar la sort dils paupers ha la vischnaunca de Sumvitg sin sia proposiziun concludiu de procurar che giuvens de famiglias paupras sappien emprender in mistregn gratuitamein, culla condiziun, ch'els mondien lu 3 onns egl jester per seperfectzionar en lur mistregn e ch'els, turnai a casa, muossien il mistregn era gratuitamein ad in auter giuven. Il medem patratg ha el giu cun instradar il surcuser sco industria de casa per las giuvnas ed obligar quellas de lu puspei mussar il mistregn ad in' autra giuvna. 1846 ha el schau vegnir duas instructeras dagl Appenzell, e da quellas han las giuvnas empriu de surcuser scussals ed ils bellezza fazolets sur dies giu. Fuss Sur Camenisch vivius pli ditg, havess quella industria de casa saviu flurir e purtar lavur e danners ella tiara. L'idea era senza dubi buna.

Sur Camenisch ei morts ils 10 de settember 1847 dalla daguota en ina vegliadetgna de mo 55 onns. El ei satraus en baselgia a Surrein, nua ch' in crap sepulcral regorda de ses merets sco gidonter dils paupers e dil pievel. Sur Camenisch ei morts, mo sia memoria viva aunc el pievel de Surrein, che recitescha ord veglia tradiziun mintga dumengia suenter messa e viaspras communablamein in deprofundis en suffragi de sia olma.⁴⁴⁾

8. Sur G i a c h e n M a r t i n C a m e n i s c h, frar d' ina vart de Sur Giusep Maria, 1847—54. El ei naschius 1808, ordinaus 1832, staus caplon a Sedrun 1832—40, lu gidonter de siu Sur frar en la stampa 1840—44, plevon de

⁴⁴⁾ Glogn l. c. e tradiziun.

Tersnaus 1845—47. El ei vegnius elegius ple-
von de Surrein e presentaus agl uestg ils 18
de november 1847, mo ha pastorau a Sur-
rein dapi ils 10 de settember tochen ils 25 d'

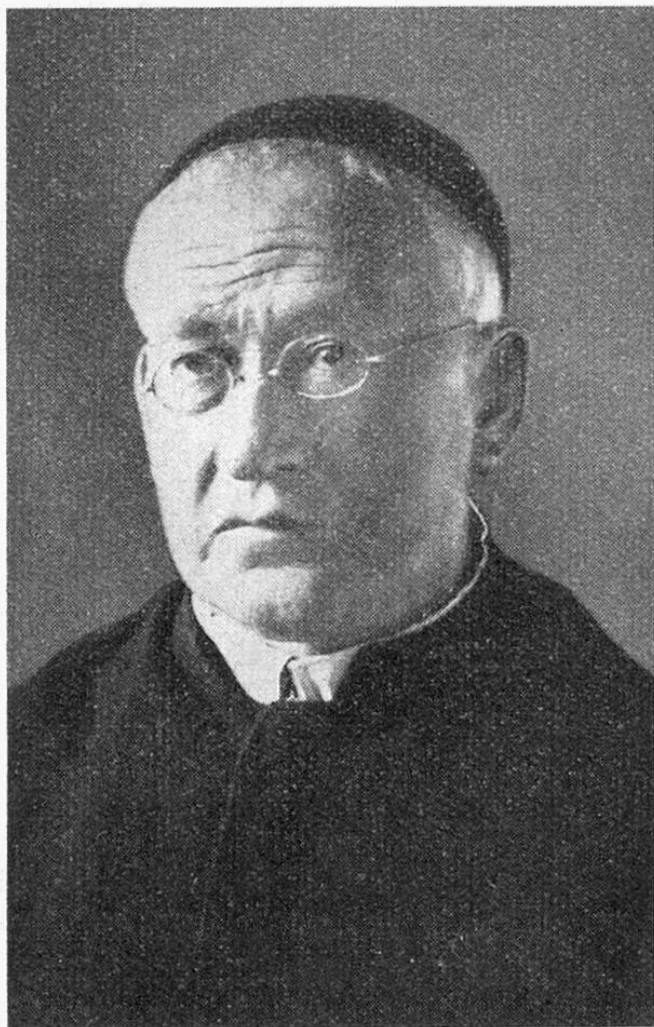

Sur Giachen Martin Camenisch

avrel 1854. Suenter eis el staus caplon a Sum-
vitg tochen 1899 ed ei lu setratgs a Surrein
tier ses parents e morts leu ils 27 de settember
1899 e satraus en santeri. Sur Giachen, bein
versaus en damondas d'economia, assisteva a
ses parents cun plaid e cussegl e visitava els

beinduras sco venerabel vegl spiritual cun caultschas cuortas e calzers cun fibla.⁴⁵⁾

9. Sur Tumaisch Fetz de Domat. 1854 la dumengia dil Rusari tochen 1861 ils 19 d'avrel. Sur Fetz ei naschius 1829, ordinaus ils 6

Sur can. Tumaisch Fetz

d'uost 1854, Messa nuviala ils 15, l'Assumpziun de Nossadunna.⁴⁶⁾ El ei staus, bandunond Surrein, plevon a Panaduz 1861—75, administratur della claustra de Mustair 1875—97,

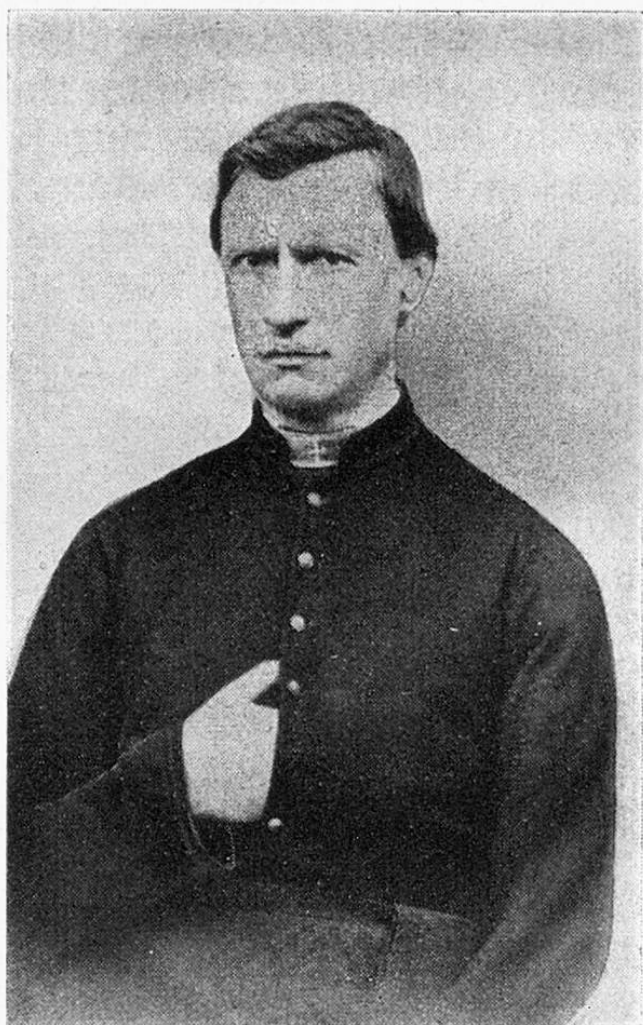
⁴⁵⁾ Simonet p. 172 ed atgnas regurdientschas.

⁴⁶⁾ Archiv parochial, cudisch vegl.

elegius canoni 1887; ils davos onns eis el staus plevon ni gidonter en differents loghens, lu se-retratgs e morts a Zir ils 28 de september 1916 ella vegliadetgna ded 87 onns, senior digl uestgiu.⁴⁷⁾ Sur Fetz, al qual ils vegls de Surrein conservan ina pia memoria, ei staus in spiritual spir anim e pietad, de bien exempel e bien cor per paupers e malsauns. Fertion che siu antecessur steva enamiez la politica e la veta sociala, era el mo pastur dellas olmas, che operava «sub specie aeternitatis», cun ina egliada viers la perpetnada.

10. Sur T u m a i s c h A l o i s D e p l a z e s de Surrein, elegius unanimamein ils 14 de fev-rer 1861, ha pastorau tochen ils 15 de no-vember 1871. Sur Tumaisch ei naschius ils 7 de mars 1832, ordinaus a Sogn Pieder ils 21 ded uost 1859, Messa nuviala ils 4 de september, da Cor de Maria, staus cuort temps caplon a Zignau. 1871 ils 25 de september ha el abdi-cau a Surrein e malgrad il rugar e supplicar de star vinavon, surpriu la pleiv d'Andiast, nua ch'el ha operaü cun grond success e cum-pleina cuntentientscha tochen la mort, ils 20 de schaner 1885, e ruaussa leu en santeri. Sur Tumaisch ei staus in prudent e fervent spiri-tual, che gudeva la cumpleina confidanza de ses convischins de Surrein. Sia recreaziun en-cureva el el laboratori de ses vischins, ils scri-naris frars Caplazi, ed ha a Surrein ed ad An-diast acquistau en quei mistregn ina gronda perfecziun, della quala mobillas artisticas de ses nevs a Rabiis dattan perdetga. Sche Tu-

⁴⁷⁾ Simonet p. 26.

Sur Tumaisch Alois Deplazes

maisich Deplazes a Rabiis ha in special dun per fins intagls de baselgia, ha el bein artau quei talent artistic da siu augsegner, tier il qual el ha passentau plirs onns ad Andiastr.⁴⁸⁾

11. Sur Giachen Antoni Giger de Mustér, provisor, 1872—79. Suent l'abdicaziun de Sur Tumaisch era la pleiv de Surrein cun sia paupra pervenda, smasada entras la mal'aura d'anno 68, buca fetg tschercada. Ils

⁴⁸⁾ Simonet p. 22; Archiv parochial: cudisch vegl; Protocol dil vischinadi.

15 d'october 1871 ha la pleiv elegiu Sur Gion Gieri Tuor, caplon a Sedrun, ch' ha denton buc acceptau la nomina. Suentar fa la pleiv in' emprova de puspei clamar Sur Fetz, mo senza success. Il tierz elegiu ei stau Sur Gion Antoni Biscuolm de Brinzeuls. El accepta buc! Sin recumandaziun digl uestg vegn Sur Giger elegius sco provisor. En tscharna era aunc pader Martin Andreoli vegnius, che ha denton survegniu mo 3 vuschs.⁴⁹⁾

Sur Giger ni Geiger, sco el scriveva siu num, ei staus in sempel, mo pietus spiritual de bien exempel, ch' haveva forsa buca adina la necessaria autoritad ed eloquenza ded imponer e far valer siu plaid. Aschia ha il vischinadi concludiu 1879 de prolungir las duas laupias en baselgia e prender per ils cuosts 100 fr. ord la cassa de baselgia senza salidar il plevon ed encunter sia veglia. El ha a bucca ed en scret fatg siu pusseivel de far revocar quei conclus, mo adumbatten. Sur Giger ei staus caplon a Sedrun 1889—94, ha lu privatisau a Mustér ed ei morts sco venerabel spiritual ella vegliadetgna de 92 onns ils 2 de fenadur 1902.⁵⁰⁾

12. Sur Gion Murezi Elvedi de Cumbel, dals 28 de settember 1879 tochen ils 23 d' avrel 1883. Sur Elvedi ei naschius 1852, ordinaus spiritual 1878. Bandunond Surrein eis el staus plevon a Surcuolm 1883—89, a Farrera 1890—94, dapi 1906 caplon a Selva entochen la beada mort 1935. El ei morts sco giubilar a

⁴⁹⁾ Protocol dil vischinadi.

⁵⁰⁾ Simonet, p. 68; Archiv parochial: cudisch vegl, informaziuns privatas.

Zir ils 4 d'uest 1935.⁵¹⁾ — Avon l'elecziun de Sur Elvedi ha la pleiv sestentau de survegnir Sur A d a l b e r t B a s e l g i a de Sumvitg-Laue, plevon a Vrin, ed ha elegiu el unanim-

Sur Gion Murezi Elvedi

mein. Sur Dr. Gieri de Grüneck, da quei temps professor e moderator della scola claustrala de Mustér, ha recumandau al cancellier episcopal de segidar cun ses convischins de Sur-rein ed animar Sur Baselgia de sorprendre la

⁵¹⁾ Simonet 179.

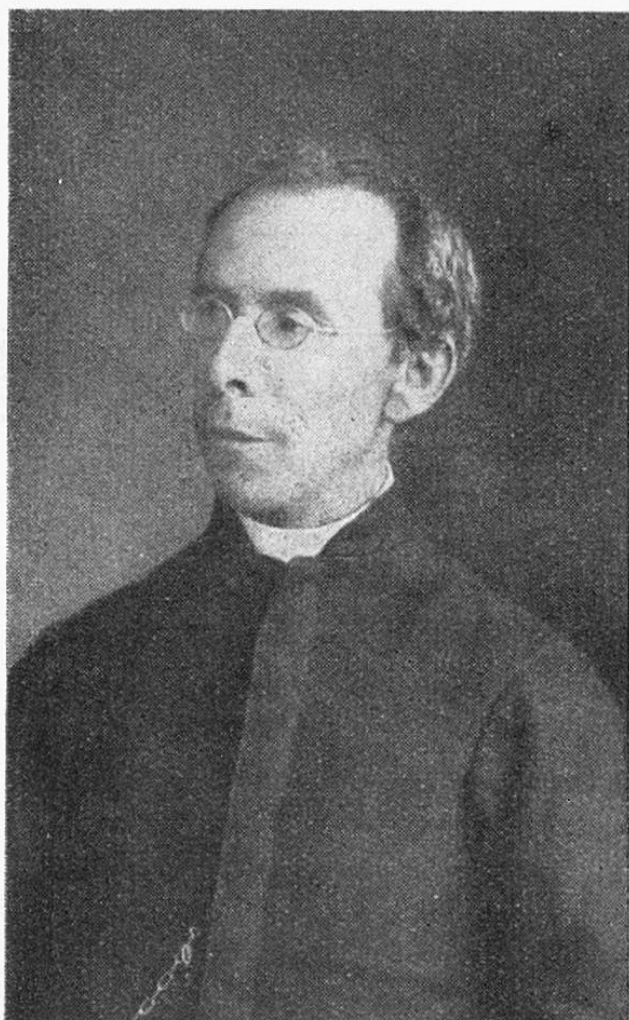
pleiv. Surrein duvrava da quei temps in intelligent e generalmein carezau plevon, pertgei ei deva differentas partidas e dispetas ed era grev d'anflar la majoritad per in auter candidat. Sur Baselgia sa denton buca sedecider de vegnir a Surrein.

Ils 4 de mars 1883 ha Sur Elvedi dau sia demissiun, schend ch'igl uestg Constantin Rampa giavischi ina midada. Quei ha mess la pleiv en grond disuorden, en embrugls e consternaziun. Pign e grond, giuven e vegl era attaschaus ad el sco ad in bien bab spiritual. La pleiv lai comunicar agl uestg, che Sur Elvedi gaudi adina generala stema e carezia, el enconuschi neginas famiglias preferidas, il pauper vali ton sco il reh. Surrein ha suenter l'abdicaziun puspei confirmau el sco plevon e roga per amur della paisch de buca remover el. Ina delegaziun de Surrein va a Cuera cun ina gliesta de 51 suttascripziuns ded umens, che rogan en favur de lur plevon. El sez bandunava buca bugen la pleiv da quei temps, leva buca brattar la neiv de Surrein cun la glatscha de Surcuolm ed havess aunc bugen schau far Pastgas ses parochians e pervergiau ils premcommunicants. Ei ha buca dui esser. Sur Elvedi ha bandunau la pleiv; l'alteraziun ei secalmada, Surrein di paternos per in bien successur.⁵²⁾

Sur Elvedi ei staus in spiritual intelligent, de bien cor e bien plaid e fatg, in stupent predicatur e humiliteivels. El ha gie avon che bandunar Selva surdau al fiug ses biars e bials priedis, screts conscienziusamein en fina viarva, era sias poesias ein a nies saver svanidas.

⁵²⁾ Arch. ep., mappa 163.

13. Sur Eduard Muoth de Breil, elegius ils 5 d' uost 1883, installaus ils 26 d' uost, Cor de Maria, resignau la fiasta della ss. Tri-

Sur Francestg Eduard Muoth

nitad 1885.⁵³⁾ El ei naschius 1857, ordinaus 1881, caplon a Breil 1882—83, plevon a Sedrun 1885—97, Caplon a Selva 1897—1905, plevon a Dardin 1905—11, a Pigniu 1911—1924, suenter caplon a Nossadunna della Glisch, morts a Tavanasa, ils 3 de mars 1929. Sur Muoth ha

⁵³⁾ Archiv parochial, eudisch vegl.

pastorau quels dus onns pacificamein a Surrein e senza ir cul crieu pli profund el prau dir e las gravas. El era in spiritual retratg, modest, cun ina aveina poetica, che ha cudizzau el de cantar, sco s. Francestg, ina oreifra canzun alla «Flora alpina» e de dramatisar Suwarow, ch'ei vegnius cun sia armada sul pass Pigniu.

14. Sur T u m a i s c h G i u s e p B e r t h e r de Rueras (Dieni), elegius il medem di che siu antecessur ha resignau. Ina delegaziun ei ida il medem di a Sedrun, nua ch'igl elegiu era caplon ed ei turnada cun ina risposta affirmativa, reservau l'approbaziun digl uestg, al qual Sur Muoth ha en num della pleiv e per impedir novs embrugls recumandau instantamein il niev plevon. Sur Berther, naschius ils 9 de mars 1853, ordinaus spiritual igl 1. d' uost 1880, caplon a Sedrun 1881—85, installaus a Surrein ils 21 de zercladur 1885 e pastorau leu tochen igl atun 1908. Plevon a Vignogn 1908—1909, a Platta 1909—28, resignat a Camischollas 1928 tochen la mort ils 19 d' uost 1931.

Sur Berther ha sia entira veta sacerdotala luvrau e barhau e fatg buna raccolta, malgrad enqual incap, e mess grevas monas silla talina de Niessegner ed era sin quella de ses papiers de Surrein, sco el numnava ses parochians. El era, sco Sur Camenisch, Marta e Maria, uneva la premura per il beinstar temporal cun la pastoraiziun. Nus lein buca dar in cumplein maletg de siu extendiu operar, mo secuntentein cun in matg de frestgas flurs de regurdientscha ed engrazieivladad sin sia fossa.

Sur Tumaisch Berther ei staus in conscien-
zius pastur dellas olmas, buns en confessional,
buns culs malsauns e moribunds. Sias doctri-

Sur Tumaisch Giusep Berther

nas en scola ed en baselgia eran bein prepa-
radas, claras e capeivlas, vegnevan da cor e
mavan a cor. Gronds ein ses merets e sacri-
fecis personals per la decoraziun della basel-
gia, la quala el ha, per aschidedir, vestgiu ed
ornau da niev. Sche buca tuts e tuttas pude-

van tener pei e pass cun el duront las procesiuns, ei quei d'attribuir a siu viv temperament ed a sia robusta constituziun. La veta religiosa ha el promoviu gia igl emprem onn a Surrein cun las scartiras: «In quart ura avon il ss. Sacrament» e «La frequenta communiun».

Sur Berther segida cun ils purs. El ha fundau 1893 l' «Uniun d'apiculturs della Cadi», ha per commissiun della regenza teniu 28 cuors d'apicultura en differentas vischnauncas della Surselva. El ha fundau in' «Uniun de pomologs della Cadi» e translatau la «Pomologia» de pader Crisost Amrein. Ina gronda part dellas plantas els curtins de Surrein ha Sur Berther procurau. El ei era staus igl emprem che ha fatg attents ils purs sin ils sems de fein. Entras sia scartira «La cassa de Raiffeisen» ed entras referats ha el dau igl impuls, ch' auters han fundau ina tala cassa a Trun ed a Mustér. Per sustener giuvens e giuvnas, che vulan emprender in mistregn, ha el rimnau in fondo e fundau l' «Uniun de s. Giusep». El ha era operau sco misericordeivel samaritan. Sur Berther ch'enconuscheva las jarvas medicinalas ed il sistem dil plevon Kneipp, ha dal temps che la cassa de malsauns existeva aunc buc, prestau als malsauns de sia pleiv e dil contuorn gronds e buns survetschs gratuits, cunzun en temps d'influenza e d'epidemias, sco paletschas, vidruscal e scarlatta. Biars vegnevan tier el per plaid e cussegl e per remiedis; biars ha el giu en tractament, ha curau membra tussegada, scatschau reumatissems, fortificau il magun e. a. v.

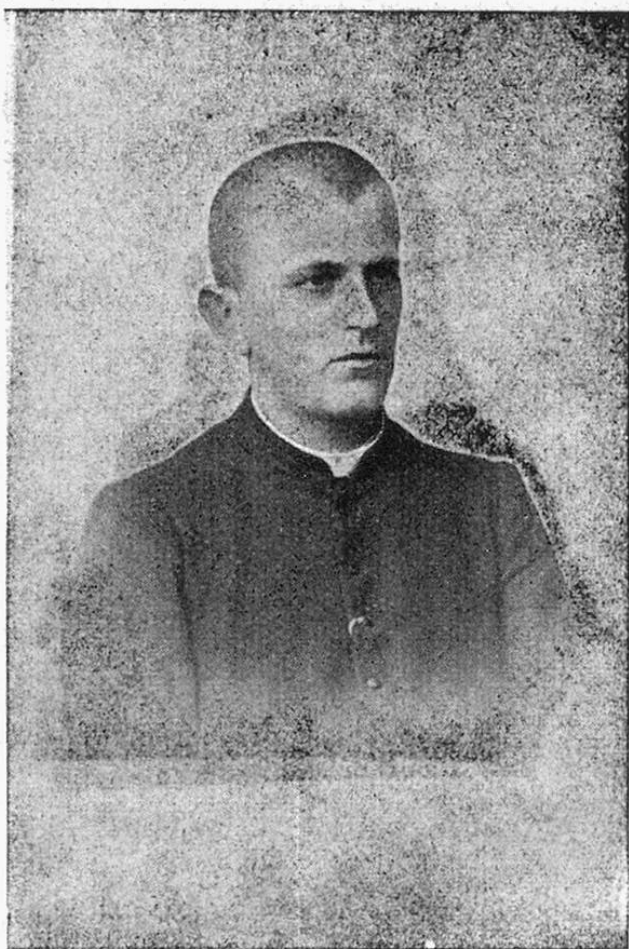
In grond til de bara ha undrau Sur Tumaish Berther il di de sia sepultura, rendiu ad el il tribut d'engrazieivladad cun rugar per il ruaus de sia olma. Gronda ei stada la participaziun da vart dils umens ord tuttas vischnauncas della Cadi, perfin Monsignor uestg Georgius, sez malsauns, ha dau agl anteriur plevon de Surrein ina gronda honor cun assister a sia sepultura.

Sur Berther, staus 23 onns plevon a Surrein, ha dau a sia pleiv ina speciala tempra cun promover il beinstar spiritual e temporal, cun animar tier lavur e spargn, ch'han menau il vischinadi tier ina undreivla prosperitad. «Dal temps de Sur Berther» vegnan ils vegls a plidar tier novas generaziuns cun aulta stema e renconuschientscha de ses merets.⁵⁴⁾

15. Sur Pius Paly de Medel, elegius ils 8 de november 1908, installaus ils 18 de fevrer 1909, resignau a Monsignor uestg ils 14 de november 1915 dal spital de Glion ano. Sur Paly ei naschius 1867, spiritual 1896, plevon a Tersnaus 1896—1909. El ha survegniu in' inflammasiun dils narunchels, ei vegnius operaus a Glion e morts leu ils 28 de november 1915. Il bien Sur Pius, in exemplaric spiritual en tuts graus, ei buca vegnius a Surrein sut ils pli favoreivels auspezis, mo ha tuttina giu bien success en sia pastoraziun e ferm sustegn da Monsignor uestg en embrugls e difficultads. Surrein se regorda e plaيدا oz da Sur Paly cun reverenzia e deplorescha sia prematura mort.⁵⁵⁾

⁵⁴⁾ P. Baseli Berther, Baselgias etc., p. 64 ed atgnas regurdientschas.

⁵⁵⁾ Simonet, p. 172; archiv episcopal l. c.

Sur Pius Paly

16. Sur Vincenz Derungs d'Andiast, elegius ils 23 de schaner 1916, installaus l'emprema dumengia de cureisma, resignau igl atun 1930 per surprendre la sulegliva pleiv de Lumbrein. L'emprema pleiv de Sur Derungs ei stau Siat 1908—16. Vicendeivla carezia ed attaschadad ein ligioms ch'uneschan aunc adina Sur Derungs cun la pleiv de Surrein.⁵⁶⁾

⁵⁶⁾ Archiv episcopal l. c.

Sur Vincenz Derungs

17. Sur Dr. theol. Maurus Brugger de Rueras, installaus la fiasta de s. Stiafen 1930. El ei naschius 1901, Messa nuviala 1926, doctorat de teologia a Friburg 1929, staus 1^{1/2} onn vicari a Tavau. Sur Maurus ha scret e publicau dus cudischs: «Il curtin dils geniturs, entruidament ad ina buna educaziun cristiana» ed il «Cudisch dell'Uniun de mummas». Sia disertaziun de doctorat secloma: «Schuld und Strafe».

Paisch als vivs — Ruaus als morts

Sur Dr. Maurus Brugger

5. Confraternitads, processiuns e devoziuns

1. Confraternitads

Il giuven caplon Flurin Antoni de Rungs, plains anim per il salid dellas olmas, ei 1735 sedaus tutta breigia d'instituir a Surrein la **confraternitad della sontga tschenta** (Confraternitas sanctissimæ Virginis Mariæ

Cinturatorum)¹⁾. Mo donn ch' il success ha buca correspondiu a sia gronda stenta. Ils 10 d' uost 1735 ha il superiur della claustra dils Eremitis de s. Augustin a Blizuna annunziau, ch' el vegni la dumengia avon s. Michel a Surrein ed institueschi ella baselgia de s. Placi la confraternitad della s. tschenta sin instanta supplica dil caplon de Rungs el num dil vischinadi e supponiu il consentiment digl uestg de Cuera. El vegni cun quella caschun a far in priedi, ch' il caplon vegni ad interpretar.

Ils 8 de settember scriva Sur de Rungs agl uestg, che plirs de Surrein giavischien la confraternitad della s. tschenta. El hagi buca dau gronda speronza ad els, ed els seigien lu stai deprimi. El ha era plidau cul plevon de Sumvitg e vuliu saver, tgei pregiudezi ina confraternitad a Surrein seigi per la pleiv. La procession dil s. Rusari croda sin l'emprema dumengia dil meins, quella della s. tschenta silla 4. dil meins. La fiasta annuala croda sin la dumengia digl otgavel de s. Augustin, la 4. dumengia d' uost. Curdass s. Augustin sin dumengia, fuss la fiasta l'emprema dumengia de settember e quei ei mo mintga 7 onns il cass. Vuler impedir il privilegi digl altar (tier mintga messa perdun cumplein per las olmas), fuss in grond entiert visavi las paupras olmas. Igl ei

¹⁾ Kirchenlexikon, artechel Gürtelbruderschaft. La confraternitad era dedicata a Nossadunna della consolaziun. Ils commembers purtavan ina tschenta de curom. L'erecziun cun lubientscha dil general dils eremits de s. Augustin e cun consentiment digl uestg diocesan. Ils commembers, ils «tschenturai», reciteschan mintga di 13 paternos e salidades ed in Salve Regina. Biars e gronds perduns. La confraternitad exist'a Surava.

era vegniu propagau aposta la praula, che Surrein hagi empermess de dumandar nuot pli da Sumvitg. Da talas empermischuns san ils de Surrein nuot, ed alla finala damondan els nuot da Sumvitg. Roma ha concediu e la Curia ha approbau la confraternitad. Che quella sa vegnir instituida en ina filiala, muossa l'esperienza. Zignau e Curaglia han la confraternitad dil s. scapulier. La pleiv de Medel ha fatg opposiziun; suenter liungas dispetas decida Roma: La pleiv survegn buca la confraternitad, mobein la filiala, e sche quella duess buca vuler ella, duei ins returnar la bulla.

Il caplon de Rungs roga instantamein igl uestg de lubir a Surrein la confraternitad, cunzun demai ch'el hagi giu considerablas expensas personalas cun pagar 34 fl. a Cuera, auters a Blizuna per ina reliquia. Sche la confraternitad vegni concessida, ei igl avat de Mustér sepurschius de dar a Surrein ina reliquia de s. Placi. (Mira pag. 17, 18 e 52.)

Sur de Rungs ha scret questa bein motivada supplica en preschientscha de bunamein tuts ils vischins de Surrein e de biars de Sumvitg, radunai la fiasta della naschientscha de Nossadunna per sustener sia moziun. El ha denton fatg il quen senza il plevon de Sumvitg, il pader caputschin Michel Angelo a Caytina, che fa, sustenius dals vischins de Sumvitg, ferma opposiziun alla instradada confraternitad. La pleiv, probabel denton mo il vischinadi de Sumvitg, ha giu radunonza e concludiu unanimamein, ch'ella savesssi buca tolerar quella confraternitad e ch'in pader vegni a Surrein e parti ora publicamein tschentas. Vegness ella instituida, savessen ils de

Surrein mintga 5 ni 6 onns buca far la processiun dil s. Rusari e perdessen ils parduns. Cu Surrein fa la processiun della nova confraternitad, maunca a Sumvitg l'unfrenda, duida al plevon. Cul temps savessen aunc autras fracziuns (Compadials, Rabijs, Laus, s. Benedetg, Val) sefar libers da quellas unfrendas e grevezias. Ils affons de Surrein havessen quella dumengia buca doctrina, il caplon partess ora tschentas, inscrivess ils commembers, tut dretgs reservai al plevon. Dil rest hagi Surrein gnanc il Sontgissim etc. Quels geraus ed ugaus ston haver plidau pietus, sco ins auda darar sin cadruvi, ni sco sche els fussen stai inspirai da lur augsegner. Daveras! P. Michel Angelo scri-va 5 dis suenter agl uestg e repeta quei ch'el aveva detg ella radunonza dil vischinadi entras la bucca de ses umens de confidanza. El punctuescha ferm ses dretgs e privilegis sco plevon. Surrein seigi mo caplania, hagi ni Sontgissim ni santeri. Cun quella confraternitad, che fussi da grond donn per la pleiv, fussi in sempel caplon pli privilegiaus ch'il plevon, pertgei la confraternitad dependess dad el e buca dal plevon. El sa sco perdetga oculara constatar ina gronda aversiun ed alteraziun dils vischins de Sumvitg, che serefereschian era sin ina convenziun, suttascretta dals de Surrein, de buca introducir enzatgei niev suenter che la caplania ei vegnida concedida.

Sur Ludovic Giger, caplon a Trun e de Trun, ch'ha urbiu ora a Roma quella confraternitad, roga Monsignor uestg ded approbar ella. Nossadunna vegni a remunerar quella grazia.

La pleiv de Sumvitg ha tertgau: sch' ei va buca cun meins, lein nus instituir la confraternitad en nossa pleiv, ed ella ei seviulta a Roma tier il general dils eremits de s. Augustin cun la supplica de conceder la confraternitad dils tschenturai alla baselgia de s. Gion e spera era de survegnir l'approbaziun episcopala, schend ch'ei detti lu puspei paisch e ruaus. Igl uestg Giusep Benedetg de Rost haveva denton, sco el scriva al caplon Nicolaus Giger de Sumvitg, dau la lubientscha d'instituir la confraternitad ella baselgia de s. Placi. El dat camond a Sur Giger d'intimar il plevon ed il vischinadi de Sumvitg de desister dall'opposiziun encunter la numnada confraternitad. Els deien comparer culla rappresentanza de Surrein ils 12 de december a. c. a Cuera, e lu vegni igl uestg, suenter haver tedlau las raschuns ton ded ina vart sco de l'otra, decider tenor giustia e per la honur de Diu ed il salit dellas olmas e far fin a quella disputa.

Pader Michel Angelo va buca a Cuera, seperstgisa da Sagogn ano, ch'el hagi survegniu mal in egl e vegli termetter sias raschuns en scret. Tuts, cun excepziun ded enzaconts tgaus turbulents, seigien cuntents de dar la confraternitad alla baselgia parochiala. Las expensas, che Surrein ha giu, deigien vegnir cuvretgas. Il pader compogn ha en siu num avisau Surrein de buca aunc carschentar las expensas cun in niev viadi. La confusiun va vinavon. Radunonzas dil vischinadi de Surrein, delegaziuns a Cuera, declaronza dils geraus de Sumvitg, els veglien bugen surschar la confraternitad a Surrein, declaronza de Surrein, els ve-

glien buca insister sin la confraternitad e. a. v. La finala ei l'istituziun de quella a Surrein vegnida impedida. Schebein Sumvitg ha posteriuramein survegniu ni vuliu ella, savein nus buca eruir.

Il tissi ei ella cua. Tgi paga las considerablas spesas, ch' il caplon Flurin de Rungs ha giu cun viadis e taxas? El ei staus a Lucerna tier il nunzi per survegnir la lubientscha de schar instituir la confraternitad in spiritual secular enstagl d' in pader de s. Augustin, che stuess far in liung e custeivel viadi. Tochen vi d' Ursera han dus umens cumpignau el, ch' han custau, ultra della spisa, in philip, e lu spesas sil lag ed a Lucerna, nua ch' el ha suenter ditg spetgar saviu turnar a casa senza success. Sur de Rungs sebetta denton buca a bandun, mo fa in viadi de 15 dis a Blizuna ella claustra dils eremits de s. Augustin. El passa sur 3 cuolms: La Greina, s. Bernardin e Val Rein, e per minga cuolm ha el duvrau menaders en schurnada. Sin quels viadis ha el malterschinau in vestgiu de 30 renschs. Ses spargns ein consumai: l' unfrenda da sia Messa nuviala, in stipendi de 100 philips de sia vischnaunca; ed el ha aunc fatg deivets. Tgi paga? Il plevon entruida tiel vischinadi e quel tiel plevon, la finala roga Sur de Rungs pruamein siu uestg ded esser gideivels. Sur vicari episcopal Donat Caminada, plevon a Ladir, vegn igl avrel 1736 a Surrein per reveder ils quens della caplania e sesprova, mo senza success, d' instradar ina convenziun riguard confraternitad ed expensas. Ina deplorabla, bunamein tragica fin d' in liung viriveri!²⁾

²⁾ Archiv ep. l. c.

Ils paders caputschins han buca vuliu conceder a Surrein in agen spiritual e 35 onns suenter impediù la confraternità della sontgatschenta. Ha quei forsa contribuì, ch' ils de Surrein han 1748 cun ils de Compadias dau la decisiun tier l'elecziun d'in spiritual secular sco plevon de Sumvitg?³⁾

2. La **confraternità dil ss. Sacrament**, instituida dagl uestg Dionysius de Rost ils 24 d'october 1786. Suenter la separaziun dalla pleiv de Sumvitg, nua che la confraternità existeva, espriman ils 14 commembers de Surrein il giavisch, ch'igl Ordinariat trasfereschi per els la confraternità a Surrein, per tgei ussa selaschien las obligaziuns buca bein ademplir communablamein. Ils commembers de questa confraternità han d'observar sequentas statutas:

1. Gievia sontga prendan ils commembers penetienza e sepervegian communablamein en il habit duront messa.

2. La dumengia digl otgavel de Sontgilcrest han els communìun, mo buca communabla, quei di vegn la s. messa celebrada en suffragi dils confrars, vivs e defuncts.

³⁾ Schmid: Copialbuch p. 197. Resultat della votaziun: Per in spiritual secular: Sumvitg 29; Rabius 14; Surrein 93; Compadias 96; total 232. — Per in pader caputschin: Sumvitg 64; Rabius 55; Surrein 30; Compadias 30; total 179 vuschs. Era ils giuvens minorenz han votau (Klein und gross» di in document egl arch. ep.). Il rapport d'ina semeglionta tscherna de 1761 di: «las manuttas della giuventetgna eran buca aschi veseivlas sco ils mauns dils umens carschi» (arch. ep.). Quei declara il grond diember de votants.

3. Mintga 3. dumengia dil meins dueien tuts confrars, nun ch'els seigien perstgisai muort grevs motivs, assister alla processiun cul Sontgissim en habit e cun candeila. In dils confrars giuvens pren si quei di l'unfrenda.

4. Cu il s. Viatic vegn purtaus tier in confrar malsaun, duein ils confrars, sche sepo, quel cumpignar.

5. Sche in confrar vegn malsauns, dueien ils auters visitar e consolar el, sco era procurar ch'el vegni provedius, e sch'el fuss munglus, sustener el tenor forzas duront sia malsogna.

6. Sche in confrar miera, dueien tuts ir suenter bara en habit e 4 duein purtar la bara. Mintgin lai celebrar siu plevon ina s. messa per il defunct.

7. Ils 3 dis dell'jamna sontga stattan dus confrars di e notg en lur habit avon il Sontgissim en adoraziun. Ils giuvens dattan l'entschatta e mintga pèr stat duas uras.

8. Sche in confrar miera e negin dils parents pren siu habit, croda quel als confrars che dattan el agl emprem che entra per ina s. messa en suffragi dil defunct.

9. Ils confrars han il dretg d'eleger il superiur (priur).

10. Negin confrar duei extrar dalla confraternitad entochen la mort. La 3. dumengia suenter la processiun vegn recitau las viaspras de morts per in confrar defunct. Sche in confrar extrass, dei siu habit per castitg e zanur vegnir satraus.

11. Sch' in vul entrar sco confrar, duein ils sura tschentaments vegnir prelegi ad el.⁴⁾

Quests vegls tschentaments, reportai extendidamein, ein in grondius program d'acziun catolica, realisau ella pleiv de Surrein dapi sia fundaziun 1786. Els ein vegni revidi 1932 e conformai a quels della compagnia dil ss. Sacrament a Sumvitg. Nus enderschin che la confraternitad ei vegnida erigida a Sumvitg ils 31 de december 1739, pia dal temps dils venerabels paders caputschins.⁵⁾ Il habit dils confrars consista ord l'alba (rassa), cun la «pazienza», la corda ed ina harta ni enzenna dil ss. Sacrament sil pèz. La 3. dumengia dil meins vegn per privilegi della confraternitad duront messa cantada exponiu il Sontgissim. Las novas statutas promovan la frequenta communion e recamondan als confrars de retscheiver ils sogns sacraments la 3. dumengia dil meins. Ils confrars reciteschan mintga di 5 paternos e salidas cun l'oraziun: Ludaus e benedius seigi il ss. Sacrament digl altar. Sco suprastonza han els in superiur ed in substitut, elegi dalla compagnia. Il superiur, che sa purtar ina enzenna distinctiva, administrescha la facultad della compagnia, lai leger per mintga confrar defunct 30 messas ed ha quita per tuts basegns della compagnia.⁶⁾ Questa confraternitad, che corrispunda ton bein agl apostolat dils umens catolics, vegn speronza a seconservar cun siu habit e siu intent malgrad surrir d'in u l'auter affon dil mund, che capescha buca il «Sentire cum ecclesia», il sentir cun la Baselia.

⁴⁾ Archiv della confraternitad.

⁵⁾ Archiv parochial de Sumvitg no. 1.

⁶⁾ Statutas novas stampadas.

3. La **confraternitad dil sogn Rusari**, insti-
tuida entras in breve apostolic ed approbada
dagl uestg Dionysius de Rost 1790.⁷⁾ Il plevon
Sep Antoni Josch scriva 1788 alla canzlia epi-
scopala e giavischa la confraternitad dil s. Ru-
sari, pertgei ded ir a Sumvitg ni a Trun seigi,
muncond las puns, ina bun'ura. Igl avat Co-
lumban Sozzi ha procurau ad el da Roma il
breve apostolic. Siu successur, plevon Sep An-
toni Maissen, declara che ses parochians, ch'ei
inscrets ella confraternitad de Sumvitg, sap-
pien buca pli, essend la pun destruida, ir a
Sumvitg a gudignar ils perduns ed aschia ei
la confraternitad vegnida concedida senza dif-
ficultads. La processiun statutarica vegn fatga
l'emprema dumengia dil meins suenter via-
spras.⁸⁾

4. La **confraternitad dil ss. Cor della beada
purschala Maria**, erigida a Surrein ils 21 d' oc-
tober 1844⁹⁾. La pleiv recitescha mintga sonda
suenter messa la litania dil ss. Cor de Maria
cun duas oraziuns. La fiasta dil ss. Cor de Ma-
ria vegn celebrada a Surrein cun predicatur
festiv e parada dils mats la dumengia suenter
igl otgavel dell' Assumpziun de Maria. Il di
suenter ei igl anniversari per ils defuncts della
confraternitad.¹⁰⁾

⁷⁾ Archiv parochial.

⁸⁾ Arch. ep. l. c.

⁹⁾ Rodel dils commembers egl archiv parochial.

¹⁰⁾ La confraternitad exista el Grischun aunc
a Brinzeuls, Churwalden, Cuera (catedrala), Cum-
bel, Mastrils, Mustair, Parsons, Rueras, Schluein,
Siat.

5. **L'uniun de mummas**, fundada a Surrein 1906 entras il plevon Sur Tumaisch Giusep Berther. Avon esisteva ina uniun de mummas per l'entira vischnaunca cun las radunonzas a Sumvitg. Essend ch' il diember dellas commembras de Surrein sesminueva pli e pli, ha Sur Berther fundau ina atgna uniun per Surrein. La fiasta titulara vegn celebrada Nos-sadunna de candeilas.¹¹⁾

2. Processiuns

Igl urbari vegl della pleiv de Sumvitg, scretts 1739 dal pader Onorio da Brescia e che sefundescha sin notizias dil pader Paolo Andrea da Bergamo, dapi 1692 plevon a Sumvitg, menzionescha las **processiuns ritualas**, dellas qualas era Surrein separticipava. Da s. Marc mavan tuttas pleivs de Sutsassiala cun processiu a Schlans, nua ch' ils plevons havevan de perdegar tenor tur. Igl emprem di dellas Rogaziuns mava la filiala de Surrein a Sumvitg, da leu cun l'entira pleiv a Compadials, nua ch' ei vegneva celebrau ina messa bassa, da leu a Surrein e leu messa cantada. Quei di vegneva benediu ils funs a Sumvitg, Compadials e Surrein. Il 2. di vegneva la pleiv de Trun a Sumvitg, nua ch' il plevon de Trun perdegava e cantava messa. Suenter mavan las processiuns de Trun e Sumvitg a s. Benedetg, nua ch' igl era aunc ina messa cantada. Curdava quei di sin s. Cruschs, vegneva la processiu de Trun a Surrein. Dal temps dil

¹¹⁾ Cudischet egl archiv parochial. Mira: Cudisch dell'uniun de mummas de Sur Maurus Brugger.

canoni Berther, pia 100 onns pli tard, mava la processiun igl emprem a s. Benedetg, leu messa bassa, turnava a Sumvitg e leu messa cantada e priedi. A s. Benedetg vegneva benediù il funs. Il tierz di dellas Rogaziuns mava la pleiv de Sumvitg cun quella de Trun a Zignau, leu era messa e priedi dils plevons de Sumvitg, Surrein e Schlans tenor tur.¹²⁾ Igl onn 1837 ha la vischnaunca de Sumvitg concludiù ded ir quei di culla processiun mo tochen Trun.¹³⁾ Entras in decret della Curia episcopala de 1901 eis ei stabiliù, che Surrein fa las processions liturgicas sil territori della pleiv. La fiasta de S o n t g i l c r e s t vegn la processiun fatga solemnamein tenor Rituale; avon 100 onns vegneva la processiun era fatga igl otgavel cun la medema solemnità, ussa va ins mo entuorn baselgia cul Sontgissim.

La processiun e n t u o r n b a s e l g i a vegn mintgamai fatga l'emprema dumengia dil meins suenter viaspras en honor della confraternità dil s. Rusari e la 3. dumengia suenter messa cul Sontgissim tenor statutas della confraternità dil ss. Sacrament. Quater confrars en habit portan il baldachin e 4 las latiarnas.

La pleiv de Surrein ha aunc conservau pliras **processiuns de devoziun**. Calonda Matg croda la processiun, numnada dell'aua, che va tochen sin Plaun fravi e lu dal plaun Surrein giu cun 4 staziuns e benedicziuns dil funs. Ina semeglionta processiun croda sin Anceinza, va tochen a Reits cun 4 staziuns ed ei instituida «per liberaziun dals

¹²⁾ Archiv parochial de Sumvitg, no. 1.

¹³⁾ Archiv de vischnaunca l. c.

saleps ed autra nuscheivla vermaneglia». L' aua dils saleps, sco pliras pleivs s' espriman, vegneva benedida avon la processiun.

Pli da vegl e tochen el davos temps mava la pleiv de Surrein da s. M u d e s t cun processiun a Sumvitg, sco era Sumvitg vegneva da s. Cruschs e da Cor de Maria a Surrein. Ussa ein quellas processions dismissas, empau muort la schliata via; restaus ei il vegl usit, ch' in representant della famiglia Schmid de Bubretsch ed in della famiglia de Sep Benedetg Candinas gidan quei di a purtar las reliquias de s. Mudest, transportadas a Sumvitg ils 15 de zercladur 1770.¹⁴⁾

Silla fiasta della Visitaziun de N o s s a d u n n a, ils 2 de fenadur, croda la processiun entuorn las squadras. Surrein va a Rabijs e cun lezs a Sumvitg, nua ch' il plevon de Surrein celebrescha la s. messa. Da leu va l' entira vischnaunca a Compadials ed a Surrein, nua ch' il plevon de Sumvitg conta messa. Durent la s. messa a Sumvitg vegn igl uffeci de morts recitaus. Con veglia questa processiun ei e tgei special intent ella ha, ei a nus buca enconuscent, igl urbari dils paders caputschins, plevons a Sumvitg, de 1739 fa ded ella buca menziun, mobein igl urbari de Surrein, screts 1848 da Sur Giachen Martin Camenisch, plevon dil liug.

La dumengia dil s. S c a p u l i e r va Surrein cun processiun a Rabijs, sco Rabijs vegn era da s. Cruschs e da Cor de Maria a Surrein.

Da s. O n n a croda la processiun a Trun, sco usitau dapi tschentanners enneu.

¹⁴⁾ Archiv parochial de Sumvitg, no. 2.

La vigielgia dell'Assumpziun de Maria croda la processiun a Reits per engraziament che Dieus ha schurmegiau Surrein dalla smanatschonta inundaziun digl onn 1834, ils 27 d' uost. Igl onn 1834 ei stau gronda calira tochen ils 23 d' uost, nua ch' ei ha entschiet a plover. La notg dils 27 ein tuttas puns idas naven da Tujetsch entochen Cuera. A Surrein cartev' ins de daventar ina unfrenda della inundaziun e plirs entschavevan ad ir cugl uorden ord casa. Las 4 suenter miezdi ha Sur Sep Maria Camenisch, plevon dil liug, schau tucrar e fatg ina lunga devoziun e suenter ina tresta processiun a Reits, malgrad la plievia ed in sgarscheivel suffel. Suenter la benedicziun dell' aua ei la processiun turnada ella pleiv ed ha repetiu leu la benedicziun ferton ch' il Rein iageva in fracass e rumplanem sco sch' el mass sper baselgia ora. Sin quei ei l' aura sequietada e Surrein staus preservaus dalla devastaziun. Tenor conclus della pleiv duess Surrein ir da calonda matg tochen scargar ded alp mintga firau e dumengia a Reits cun processiun ed ils 27 d' uost far firau ed exponer da messa e da viaspras il Sontgissim. Quei conclus, che dueva valer per adina, ei buca vegnius tenius. Sur Tumaisch Fetz, plevon a Surrein 1854—1861, di che quella devoziun sei zacons onns vegni-da tenuta la vigelgia della Assumpziun de Maria, e quei termin ei restaus, il firau ei curdaus.¹⁵⁾

¹⁵⁾ Archi parochial.

3. Devoziuns

Ils dis de q u a t e r t e m p r a s vegneva dal temps dil plevon Sur Sep Maria Camenisch fatg viaspras de morts ed in riug de 5 paternos per las olmas. La dumengia suenter vegneva legiu l'absoluziun avon carner ed il rodel dellas olmas, sco igl ei aunc perscret egl urbari de 1879. Sur Tumaisch Berther legeva il rodel mo la dumengia dellas olmas, ferton ch'igl urbari de 1916 perscriva de leger el primavera ed atun ed aggiunscher in cuort priedi.

N a d a l n o t g vegneva tenor notizias de Sur Giachen Martin Camenisch intonau il Te Deum e cantau las Laudes e suenter la messa solemna dau penetienza entochen las 6 della damaun e lu pervergiau da messa marveglia. — L'uniun della s. Famiglia ha Sur Berther instituiu a Surrein 1896; sia fiasta titulara vegn celebrada tenor il giavisch della baselgia cun retscheiver ils ss. sacraments e cun comunabla dedicaziun alla s. Famiglia.

Il p a t r o c i n i della pleiv vegn celebraus l'anflada de s. Placi ils 14 de fevrer cun messa festiva e priedi dil plevon de Sumvitg.

La c u r e i s m a vegneva dal temps de Sur Sep Maria Camenisch e probabel dapi la fundaziun della pleiv cantau mintga sera complet, cun excepziun dellas dumengias. Dus buobs intonavan cun franca, ferma vusch e l'entira baselgia secundava e cantava ordadora psalms, himni e responsoris. Principalmein la giuven-tetgna mava bugen a complet e prefereva quel al rusari de mintgadi. La mesjamna cantav' il pievel suenter la benedicziun aunc il Miserere

ed il venderdis il Stabat mater. Sur plevon Camenisch fageva la via della Crusch la mesjamna ed il venderdis vegneva exponiu il Sontgissim e recitau in rusari grond avon messa. Sur Murezi Elvedi ha transferiu la via della Crusch sil venderdis ed il rusari silla mesjamna.

L'jamna sontga vegn fatg mudinas e las uras d'adoraziun, ussa tochen suenter mudinas, pli baul di e notg. L'emprema s. comuniun retschavevan ils affons la gievia sontga, in usit ch'ils venerabels paders caputschins a Sumvitg observavan avon 250 onns.¹⁶⁾ Il venderdis sogn va il plevon suenter il rusari grond avon mintga altar e recitescha leu cul pievel 5 paternos, sinaquei ch'il Tutpussent pertgiri la pleiv entras l'intercessiun dils s. patrons da castitgs e sventiras. Las sgaras dils buobs, ina veglia regurdientscha, restan dapi biars onns sin plantiu, schegie ch'els rappresentavan bein e bugen ils gedijs.

Pli da vegl era ei usit ch'il plevon mava casa per casa e rimnava ils cedels de Pastgas, accompignaus dal caluster, che purtava en in canaster ils ovs regalai. Sur Berther ha fatg quella raccolta ina ga, 1886, e suenter mai pli.

Da s. Cruschs, ils 3 de matg, ei dedicaziun baselgia, dapi 1928 comuniun generala della compagnia de mats duront messa marveglia.

Sur plevon Derungs ha stimulau l'entira pleiv de far comuniun generala il di dellas olmas sut messa marveglia. Dunnauns e mat-tauns han aunc comuniun generala la fiasta dell'Immacolata.

¹⁶⁾ Archiv parochial de Sumvitg, no. 1.

La devoziun de stad per la sanadad dils s. h. muvels ellas alps consista ussa en duas processions a Reits ils meins de fenadur, uost e settember. Dal temps de Sur Sep Maria Camenisch vegneva naven da cargar ad alp tochen scargar mintga dumengia exponiu il Sontgissim, recitau in rusari grond e fatg procession entuorn baselgia, e lu aunc da viaspras ina ga procession a Reits e l' autra ga doctrina pil pievel. La procession a Reits haveva il special intent, che Niessegner pertgiri d' auras stempradas ed inundaziuns. Sur Tumaisch Deplazes, plevon dil liug, ha surschau alla pleiv de decider, schebein ella vegli continuar a dir il rusari grond da messa ni far in' autra devoziun. Ils vischins concludan 1861 de secuntentar cun in rusari pign ed ir avon messa cun procession en pustget cul Sontgissim. Els giavischan era ded ir mintga autra dumengia a Reits e silmeins ina ga la stad enta s. Margreta en Val cun procession. Sin giavisch dil plevon Sur M. Elvedi ha la pleiv 1880 era desistiu de recitar il rusari la dumengia suenter messa.¹⁷⁾

Firaus e dumengias eran a Surrein aunc de nossa regurdientscha veramein dis dil Segner dalla damaun entochen la sera. Cu ei tuccava l' emprema vegneva ei recitau in rusari, cu ei tuccava l' autra vegneva ei fatg mudinas (uffeci de Nossadunna), suenter rusari della sera intonava «la cantadura», principalmein las fiastas, ina commensurada canzun ord la «Consolaziun dell' olma». Dus mats eran las fiastas principalas ministrants cugl intscheins, ed igl entir pievel mava ad unfrir entuorn igl altar ed

¹⁷⁾ Archiv parochial.

a retscheiver la paisch, usits ch' ein ord in motiv u l'auter vegni dismiss, schegie che els eran fetg significativs.

Surrein ha artau dals perdavons ina custeivla jerta de confraternitads, processions e devoziuns, che incorporeschan il spért d'ina profunda cardientscha e de gronds sacrificis. Quei spért semanifestava en baselgia, en famiglia ed ella lavur. Patertgei vid las unfrendas ed ils uffecis en suffragi dellas olmas, vid las oraziuns per ils pardavons, vid l'oraziun avon la lavur, patertgei co la massera signava igl èr ed il paun cun la s. crusch e co la fumeglia ded alp recitava mintga sera il s. rusari, invocond la protecziun de tuts s. patruns dil muvel. Oz, el temps de subvenziuns e sanaziuns, de cassas e segiradas de glièud, tiers e baghetgs para quella fidonza sigl agid de Diu ded esser sminuida, e bein enqual procession e devoziun de nos pardavons ei vegnida reducida u totalmein dismissa. Mo ton pli savens fan ils affons dil mund oz lur fiastas ed excursiuns firaus e dumengias. Denton han ils davos decennis era purtau novas devoziuns, quasi ina recompensa dellas dismissas: la pompusa devoziun della Regina dil meins de matg, la devoziun dil ss. Cor de Jesus il zercladur e dil s. Rusari igl october. Nus lessen dir cun s. Paul: Tene quod habes! Conservei quei che vus haveis!

6. Pervenda e fundaziuns

1. Pervenda

La pervenda de Surrein, che consista en capitals e beins schischents, va anavos sigl onn 1702. Quei onn ha il vischinadi survegniu la lubientscha dalla pleiv de procurar e salarisar in agen spiritual. La veglia casa pervenda, che dei tenor la tradiziun esser stada baghiada dals paders caputschins, esisteva da quei temps, pertgei ils frars Placi e Paul Contrin pretendevan energicamein, ch' il caplon de Sumvitg habitassi ella casa de Surrein. A Sur Mattias Camenisch de Medel ha Paul Contrin purschii 200 renchs ad onn, sche el provedi Surrein firaus e dumengias.

Il fundar e carschentar ina pervenda ei per in pign e pauper vischinadi cumpigliau cun gronds sacrificis. Entras las unfrendas dils paupers ed ils legats dils beinstonts ei la pervenda de Surrein carschida, aschia ch' in document egl archiv episcopal de 1761 dumbra in considerabel diember de beins schischents cun mesira e valeta e de capitals cun lur hipotecas. Da quei temps ed aunc ditg suenter era in mises en Val Sumvitg, cumpraus per 190 renchs, en possess della pervenda. Messas perpetnas er' ei fundau da quei temps mo 10.¹⁾

Per eruir la rendita della pervenda e stabilir las obligaziuns dil caplon eis ei vegniu elegiu 1779 ina commissiun consistente ord re-

¹⁾ Arch. ep. mappa 163. Tenor il rapport della visitaziun ep. de 1759, schischeva sil mises la servitud d' ina messa perpetna, fundada da str. Giuseppe Huonder de Trun. Il mises valeva 250 renchs.

presentants digl uestg e della caplania de Surrein. Igl uestg ei representaus entras il plevon de Sumvitg, Sur Augustin Tgetgel de Fontana, mistral Benedetg Berther e gerau Gion Gieri Caschè, Surrein entras bannerherr Antieni Maria de Contrin, podestat Gion de Caplazi, sechelmeister Rest Mudest Bundi, str. Nicolaus Deplazes, Giachen Antoni Tuor, ugau baselgia. Quella commissiun ha miserau e schazegiau ils beins pervenda. Riguard las obligaziuns dil caplon ha la commissiun stabiliu, ch'el stoppi, sco usitau pli baul, leger ina s. Messa ad jamna per il pievel ed astgi retrer persuerter il tscheins de 347 renschs, pri dalla pervenda, che muntava sin 4347 renschs. Tochen dacheu astgava mintga famiglia termetter mo in affon a scola tier il caplon. Sinaquei che t u t s affons de Surrein astgien separticipar della scola della caplania, sa il caplon aunc guder il curtin ed in jert ed ha era ils dretgs de metter sut pastur siu muvel e tiers manedels senza pagar ni spisa ni pagaglia. Quei ei vegniu stabiliu cun consentiment digl actual caplon G i a c h e n L a i m b a c h.²⁾

La pervenda dil caplon muntava 1782 sin 200 renschs ch'ei il tscheins de 4000 renschs a 5⁰%. En beins schischents haveva la caplania 5338 festes prau cultivau e 600 festes buca cultivau, il sura menzionau mises ed il cullem della hetta de nuorsas. La Curia crei ch'ils beins pervenda rendien buca 5⁰%, quella sei pia buca sufficiente. Surrein dei far ina nova calculaziun cun consentiment dil caplon Giachen Laimbach. Sin quei han plirs vischins de Sur-

²⁾ dito,

rein purschii ton per il cullem della hetta sco era per praus in bien ton sur il schazetg della commissiun. Schebein quei ei daventau ord motivs ideals, ord speculaziun, ni per far figurar pli bia pervenda che quei ch' ei era, lein nus buca giudicar. Empau suspectusa era quella procedura, pertgei Sur Augustin Tgetgel, vicari episcopal, scriva a Cuera al canoni Gion Antoni Battaglia: ils purs teidlien sin negin, el seigi leds ch' ina deputaziun de dus umens ei ida a Cuera, leu sappien ei udir, co la caussa stat. Tons tgaus e tons meinis! Havend Surrein concludiu d' augmentar la pervenda, ha il vicari episcopal recumandau d' approbar igl urbari, e quei ei daventau ils 12 de mars 1784.³⁾

Igl urbari de 1784 dat puspei ina survesta de tuts beins pervenda e fixescha las grevezas della caplania e las obligaziuns dil caplon. La caplania ha de mantener e reparar la casa pervenda. Il caplon ha il dretg sin curtin ed jert, il cullem della hetta e 50 vaultas lenna de menar avon casa, de guder las pastiras de casa senza spesas. Ils praus, indicai cun mesira, schazetg e stuschonzas, ein a Reits, allas Sorts (prau Sort sura e prau Sort sut), Praubi, Plaun de Cabistgaun, Encarden, praus sur casa, prau La sort, praus maghers, in mises. Ultra de quei ha la pervenda 24 capitals cun hipoteca egl importo de 780 renchs.

Obligaziuns dil caplon: 1. El ha de leger ina messa ad jamna pil vischinadi e 10 messas perpetnas. 2. El ha de perdeggar, dar doctrina, dar penetienza, era visitar ils malsauns, sch' el vegn giavischaus, e de spender ils sacraments

³⁾ dito.

sco usitau. 3. Il caplon ha de dar scola a tuts ils affons de Surrein da s. Catrina tochen Pastgas, persuerter gauda el il curtin ed igl jert sco menzionau.

Sin fundament della pervenda, sco indicau en quest urbari, renconuscha igl uestg Dionysius de Rost il benefeci della caplania e conceda ad ella il dretg d'eleger e presentar in adattau caplon dil clerus secular.⁴⁾

Ei va mo 2 onns, e la caplania setransformescha en ina pleiv. Las spesas de separaziun ein vegnidas repartidas ulivamein sin las duas pleivs, quellas de Surrein ha il bannerherr Antieni Maria de Contrin surpriu e pagau. Per schar sedeliberar dals 13 renschs tscheins annual alla pleiv de Sumvitg ha quella, sco nus havein menzionau, pretendiu e la finala survegniu 520 renschs, pia il dubel dil capital.

Ils onns vargan, mo la pervenda de Surrein fa pintga prova. 1833 ha il vischinadi baghiau ina nova casa pervenda cun 750 renschs expensas en daners. 1834 gronda malaura cun inundaziuns, che ha dau al Rein ina outra direenziun da Plaun de pun ora. Tgei donn ils praus pervenda han pitiu entras l'inundaziun, savein nus buc, bein aber ch'ei ha 1835 dau pauc fein e pauc graun muort la gronda calira. Igl onn 1836 era ei la primavera gronda munconza de fein, cargau ad alp han ils purs pér ils 8 de fenadur e lu aunc senza jarva, treis meins ha ei strusch dau in pliev e per conseguenza bunamein nuot fein e risdiv, negina puma e pauc e schliet graun. Il plevon de Surrein, Sur G. M.

⁴⁾ Archiv parochial, urbari de 1784.

Camenisch, ha quei onn da tuts ses funs forsa fatg 24 fiertels fein. El haveva semnau vi tier la Pun 5 curtaunas salin, ch' el ha stuiu schar segar e gnanc scudiu.⁵⁾

La malaura de 1868 de tresta memoria, che ha quella ga fiers il Rein viers il vitg Surrein, ha inundau e surtratg cun grava ina gronda part dils praus dil vischinadi ed era pastira communabla. Quella malaura ha era inundau e ruinau 600—700 fests prau della pervenda ed ina penda prau della calustria.

La damonda co augmentar la pervenda vul dapi anno 68 buca svanir dalla gliesta de tractandas dil vischinadi. Ei suondan collectas sin collectas, il resultat dellas qualas ei mintgamai vegnius capitalisau.

Cu ins ei ellas stretgas de daners, segid' ins sco ins po. La pleiv de Surrein damonda dagl Ordinariat la lubientscha de vender praus pervenda. Sur plevon Elvedi declara 1880, ch' el vegli buca guder sez ils funs, sco ses antecessurs fagevan, e retila persuenter 600 fr. tscheins. La pleiv concluda de vender ils praus cun excepziun digl jert e praus da maneivel, resalvai al plevon, denton fa igl Ordinariat plaun de dar siu consentiment. Igl onn 1881 tuorna la pleiv culla medema supplica agl Ordinariat e motivescha quella schend:

1. Ils plevons vulan buca luvrar ils praus.
2. Ils praus vegnan teni mal e van anavos.
3. Ils praus el plaun ein en prighel. Oz pagan ils praus il dubel dapli ch' avon 10 onns. Ina malaura savess puspei reducir il prezi.
4. Il schar vi ei stentus per igl ugau etc.

⁵⁾ Archiv parochial, cudisch vegl.

Ils 29 de mars 1881 survegn igl Ordinariat novas, che Surrein ha vendiu praus sco suonda:

1. Vi la Pun 116 fests a fr. 1.15 (la gronda part sei inundada dapi 1868).

2. Plaunfravi sura 582 fests a fr 1.55.

3. Plaunfravi sut 831 fests a fr. 1.52.

4. Sper clavau a Reits, complex cun clavau a Giusep Maria Tschuor, fr. 4800.

5. Gassa Praubi 260 fests a fr. 2.40.

6. Encarden 132 fests a fr. 1.50.

Ils funs si plaun Cabistgaun, 1121 fest, ein buca vegni vendi.

Igl Ordinariat vul denton buca approbar questa vendita, perquei ch'ins ha vendiu senza competenza era beins buca exponi al prighel dell'aua. La pleiv vegn cun buca meins che 16 motivs en favur della vendita e roga per l'approbaziun, ch'ei la finala vegnida dada, sin intercessiun de prof. Dr. G. Schmid de Grünk. — Oz, ch'ils praus ein tschercai, ils danners svalutai, ils tscheins sbassai, seresolvess la pleiv strusch de vender praus pervenda.⁶⁾

La pervenda de Surrein ei el decuors dil temps era vegnida augmentada considerabla-mein entras legats de generus benefactors. Senza repeter ils merets della famiglia de Contrin per la pleiv, senza specificar las unfrendas dellas differentas collectas, reportein nus cronologicamein ils legats dils benefactors della pervenda, aschilunsch sco tals ein a nus enconuschents.

⁶⁾ l. c.

1891 Str. Bistgaun Caplazi fr. 3000.

1893 Sgra. Majora Madleina Schmid de Grüneck fr. 500.

1893 Str. Placi Fidel Tuor in frust prau sut casa pervenda e pli baul ina penda a Caglieci alla calustria.

1908 Monsignor uestg Georgius Schmid de Grüneck fr. 500 el fondo de reserva della pervenda.

1912 Toni Mudest Caplazi, dus frusts prau alla calustria.

1916 Monsignor uestg Georgius Schmid de Grüneck fr. 4000, culla condizien che la pleiv rimni entras collecta fr. 1000 per il fondo de reserva. Quella collecta ha purtau fr. 1300.

1918 Testament de Dunschala Brigitta Schmid de Grüneck fr. 2000.

1918 Mariuschla Caplazi-Monn fr. 300

1924 Sgr. genau Emanuel Schmid de Grüneck fr. 500 e fr. 500 el fondo de reserva cun la condizien che la pleiv metti annualmein 12 raps per olma el fondo de reserva.

1934 Sur Lucas Giusep Deplazes, econom dil seminari de s. Glieci, fr. 500.⁷⁾

2. Fundaziuns

a) Uniun de s. Giusep. Il settember 1916 ha Sur Tumaisch Berther surdau al plevon de Surrein, Sur V. Derungs, fr. 1300, ch'el haveva rimnau duront sia pastoraziun a Surrein per sustener paupers parochians, che vu-

⁷⁾ l. c. protocol dil vischinadi, informaziuns privatas.

lan emprender in mistregn. L'administraziun dil fondo duei restar els mauns digl actual plevon de Surrein, che sa disponer libramein sur dils tscheins annuals tenor il sura intent.

b) 1916 ha Sgr. genau Emanuel Schmid de Grüneck surdau al plevon fr. 500 (in' autra persuna ha lu aunc augmentau il capital per fr. 50) per cuvierer ord ils tscheins las expensas ded ina missiun, che duei vegnir tenuta minga 10 onns ella pleiv.

c) 1920 ha sgra. scolasta Onna Maria Caplazi fatg ina fundaziun ecclesiastica de fr. 5000 en favur de giuvens, che vulan sededicar alla clamada sacerdotala. Il capital de fundaziun duei restar intacts e vegn administraus dall'Uniun de s. Glieci della Cadi. Ils tscheins annuals vegnan applicai tenor igl intent della fundaziun. Per ils stipendis valan las normas dell'Uniun de s. Glieci. Per la distribuziun dils stipendis deigien, supponiu ils medems merets e basegns, vegni preferi: 1. Ils parents tochen il 4. grad inclusiv, senza risguardar il domicil. 2. Vengonzs students della pleiv de Surrein. Muncassen tals vegnan ils stipendis distribui a students della Cadi sco usitau dall'Uniun de s. Glieci.

d) 1924 ha sgr. genau Emanuel Schmid de Grüneck fundau in capital de fr. 500 per ils paupers de Surrein. Il plevon sa libramein disponer sur dils tscheins annuals tenor igl intent indicau.

e) 1932 surdat igl administratur della facultad relaschada da sgra. scolasta Onna Maria Caplazi fr. 5000 al plevon de Surrein sco fundaziun en favur de paupers malsauns della

pleiv. L'administraziun dil capital e la distribuziun dil tscheins tenor brev de fundaziun ei surdada ad ina commissiun consistente ord il rev. plevon, igl ugau baselgia ed igl ugau dils paupers de Surrein. Susteni vegnan oravontut malsauns de Surrein, burgheis e domiciliai, ch' ein en tractament el spital de s. Clau a Glion.

f) 1934 ha Sur Lucas Giusep Deplazes, econom dil seminari de s. Glieci, relaschau entras testament fr. 5000 sut il num «Fondo de studis, Sur Lucas Deplazes». Il tscheins dil capital, che vegn administraus dal plevon de Surrein, croda ad in student de sia famiglia, che vul sededicar alla clamada sacerdotala. Per munconza d' in tal astga la mesadad dil tscheins vegnir dada ad in auter student tenor igl intent della fundaziun.⁸⁾

In grond Dieus paghi als benefactors della pervenda ed als fundaturs ded ovras caritativas en favur de Surrein!

7. Spirituals e muniessas de Surrein

1. Spirituals

Schegie ch' ils documents enconuschents plaidan buca avon il 18 avel tschentaner da spirituals de Surrein, eis ei buca sclaus ch' ei ha dau tals e ch' els figureschan forza sco spirituals de Sumvitg.

1. Igl emprem spiritual de Surrein, che se-catta els documents, ei stau Sur G i u s e p A n t o n i d e P o r t a, fegl de Gion Giachen de

⁸⁾ Brevs de fundaziun egl archiv parochial.

Porta, naschius ils 4 de fevrer 1738 e battiaus a Sumvitg. Siu num vegn screts differentamein: Aporta, de Porta e de Portas. Nus vegnin strusch ad ir en err, sche nus schein, ch'el ei staus da Portas sper Val e che siu num dariva da siu liug natal. 1715 e 1721 ha in Giachen de Porta rendiu quen sco ugau della caplutta al rev. pader, plevon a Sumvitg. 1803 ha il ludeivel vischinadi de Surrein fundau ina messa perpetna per Sur de Porta, che ha giu testamentau alla pleiv sia biblioteca, 1814 ei puspei raschieni d'ina messa perpetna per Sur Deportas (!). El ei aunc oz el rodel dellas olmas a Surrein, schegie ch'el ei staus leu mo cuort temps provisor.¹⁾

Sur de Porta ha studiau 1759 a Dillingen ed acquistau il grad de baccalaureat en teologia. 1761 eis el spiritual e sesents a Surrein, nua che Sur Gion Tafelli era caplon. Il plevon de Sumvitg, Sur Vincenz Martin Monn. roga numnadamein 1761 igl uestg en num de Surrein ed ord agen impuls de schar per inaga Sur de Porta sin sia staziun. El e siu vicari Michel Maissen duvrassien sia capaciad per sli-giar pliras grevas difficultads, il burniu dils adherents dils paders caputschins ardi aunc sut la tschendra, e per amur della concordia ch'existi ussa e che vegni speronza a cuzzar. (Igl onn 1761 ei staus per la pleiv de Sumvitg, suenter la mort dil plevon Gieli Giusep Caviezel, fetg burasclus. Pader ni spiritual era la damonda, per la quala las partidas agitavan passionadamein.) El savessi era sco perdert e vengonz

¹⁾ Archiv parochial. 1761 eis el staus padrin d'in affon dil podestat Gion de Caplazi e menzionaus mo sco sacerdos, spiritual.

spiritual surprendre a sias uras senza contradiziun la pleiv de Sumvitg, ed aschia svanessi la speranza de puspei clamar paders. Nus vesein, schegie che quei plan ei buca vegnius realisaus, ch' ils confrars mettevan gronda peisa sin Sur de Porta.

Igl uestg ha offeriu a Sur de Porta ina pervenda, probabel la caplania de Breil, pertgei ils 29 de december 1761 sedeclara el prompts de suandar en tutta submissiun il giavisch de ses superiurs. Mo sche igl uestg vegli exaudir la supplica dil vischinadi de Surrein, sche seigi in giavisch da quella vart per el ton sco in camond, schegie che la pervenda porti strusch il necessari. Sur de Porta ei buca vegnius caplon a Surrein, mo vegnius sco tal a Breil ed ha pastoraui leu 1762—66, a Sedrun sco caplon 1766—67, a Sumvitg sco caplon sut il plevon Augustin Tgetgel e sper siu fautur, il vicari Martin Monn, 1767—70. Ils 24 d'avrel 1771 ei el vegnius installaus sco plevon a Dardin, nua ch' el ha pastoraui tochen igl uost 1774. A Dardin ha el entschiet novs cudischs parochials. Sut el ei la caplutta de s. Giusep vegnida dotata dals frars Martin Antoni e Giusep Carigiet, aschia ch' igl uestg ha lubiu de benedir ella e de celebrar leu la s. messa. Quels frars han perfin fatg si in frust prau per igl ugau della caplutta cun la condiziun che quei uffeci resti en lur descendenza masculina schi lunsch sco ella tonschi.²⁾

Bandunond Dardin va Sur de Porta per 13 jamnas plevon a Vignogn, da leu a Vrin 1774—80. Sur Alois Simonet scriva: En conseguenza

²⁾ Communicaui da Sur B. Pelican.

de grevas persecuziuns, principalmein da part d'entginas famiglias, duei el, sco ei vegn raquintau, esser staus necessitau de seretrer ed ei serendius a Roma³⁾, 1780—87. Igl onn 1793 ei Sur de Porta caplon el casti de Rehanau, el qual la famiglia digl uestg Buol-Schauenstein habitava. La finala eis el ius en Frontscha sco caplon d'armada e morts silla insla Corsica.⁴⁾

2. Sur camerari Rest Luregn Caplazi. El ei naschius a Surrein ils 24 de december 1731, fegl dil podestat Gion de Caplazi. Ordinaus spiritual il settember 1756, eis el senza interrupziun staus plevon a Trun 1756—1807. Ella vegliadetgna de 76 onns ha el aunc surpriu la caplania de Rabiis ed ei morts ils 28 de december 1809 e satraus a Trun. Che Sur camerari Rest Luregn Caplazi ha regalau la s. Particla dil Lenn della s. Crusch alla baselgia de Surrein havein nus menzionau. En la questun de siu bab cul caplon Ludivic Derungs 1770 ha el encuretgh d'impedir, ch' il caplon porti tgisa avon la dertgira civila e mulesti siu bien bab, in um vegl. El ei denton 1789 sez vegnius tgisaus dallas suprastonzas per haver concepiu e publicau ina poesia satirica, che murdeva ils signurs, che sescarpavan per plazzas en Valtlina e s'enrihevan leu e provocavan la malcuntentientscha dil pievel. (Gion de Caplazi haveva sez pagau 800 renchs per vegnir podestat de Piuro, Valtlina, igl onn 1739.⁵⁾ Sur Caplazi era denton buca igl autur della poesia, mo haveva prelegiu ella a Sum-

³⁾ Ischi 21, p. 351.

⁴⁾ Simonet, p. 53, archiv ep.

⁵⁾ Schmid Copialbuch, p. 308.

vitg ad enzacons amitgs. Sensibels signurs!⁶⁾
Sur camerari Caplazi ei staus in versau e stima
spiritual de gronda influenza.

3. Sur P l a c i P a l y, fegl de Gion Paly e
d'Onna Maria nata Caschè, ei naschius ils 10
de december 1729. El ha studiau a Milaun ed
ei vegnius ordinaus spiritual cun Sur Luregn
Caplazi il settember 1756. El ei staus plevon
a Brinzeuls, avrel-november 1757, a Surcuolm
1758—70 e lu igl emprem vicari e suenter cap-
plon a Sumvitg. Sur Paly ei morts ils 18 de
schaner 1782 dalla mort anetga ed ei igl em-
premh'ei vegnius satraus ella cripta dils spi-
rituals a Sumvitg. Sur camerari Luregn Ca-
plazi, plevon a Trun, ha teniu il priedi de
bara.⁷⁾

4. Sur C a s p a r D u r i F e r d i n a n d
G i o n S c h m i d ei naschius ils 19 d'october
1766, fegl de mistral Giachen Mudest Schmid e
de Maria Francisca de Latour e frar de mistral
Gion Antoni Schmid. El ei igl emprem staus
pader benedictin ad Ottobeuren ed ha sco tal
survegniu il num M a r t i a l. El ha fatg profess
igl 1. de november 1786. Messa nuviala, alla
quala ils geniturs ed il frar Vendelin han as-
sistiu, ils 5 de zercladur 1791. Cu sia claustra
ei vegnida sligiada, eis el turnaus a casa e
staus caplon a Sumvitg 1811—15. El ei morts
da 49 onns ils 27 de mars 1815 a Laax, nua
che siu crap sepulcral ei aunc de veser sper

⁶⁾ Pareglia la «Canzun dils giats» da Glienard
Balletta.

⁷⁾ Simonet, p. 104, archiv parochial de Sum-
vitg.

Sur Martial Schmid

igl altar dil s. Rusari. Ella baselgia parochiala a Sumvitg regorda in calisch, che vegn duvraus las fiastas, cun l'arma della famiglia Schmid de Grüneck vid il meriteivel Sur Martial.⁸⁾

5. Pader Anselm Caplazi, conventual della venerabla claustra de Mustér. El ei natschius ils 24 de november 1825, siu num de batten ei Gion Adalbert, ses geniturs str. Carli

⁸⁾ Simonet, p. 166 ed informaziun privata.

Giusep e Maria Mierta n. Contrin. P. Anselm ei staus frar de str. Bistgaun Antoni Caplazi, benefactor della pervenda de Surrein, morts ils 29 de november 1890. P. Anselm ha celebrau sia Messa nuviala a Mustér ils 28 de settember 1856, ei staus moderator della scola claustrala e secretari dil capetel, mo ei morts da 42 onns ils 30 de settember 1867.⁹⁾

6. Sur Tumaisch Alois Deplazes, fegl de str. Tumaisch Mudest e de Maria Cristiana nata Berther. Mira Plevons de Surrein no. 10.

7. Sur Dr. Gieri Schmid de Grünk, numnaus dal pievel Sur Georges, ei naschius ils 29 de november 1851, fegl dil major Martial Schmid e de Madleina n. Crufer. El ei vegnius ordinaus spiritual a Cuera igl 1. d' uost 1875, ha celebrau sia Messa nuviala igl uost. Sur canon Paul Benedetg Berther ei staus siu predicatur festiv. A Roma ha Sur Georges survegniu sin fundament de buns examens il tettel de doctor della teologia. 1878—80 eis el staus professor e moderator della scola claustrala a Mustér, lu professor della teologia el seminari de s. Glieci a Cuera 1880—89. Igl uestg Gion Fidel Battaglia ha clamau el ils 22 de mars 1889 sco cancellier el casti episcopal, honorau el ils 30 de fenadur 1895 cul canonicat, elegiu el ils 30 d' uost 1898 official episcopal e regens dil seminari. Ils 7 de matg 1908 ha il capetel dils canonis digl uestgiu alzau il Sur regens alla aulta dignitad ed

⁹⁾ P. Ad. Schumacher: Album Disertinense no. 567 ed archiv parochial.

Monsignor Uestg Georgius Schmid de Grüneck

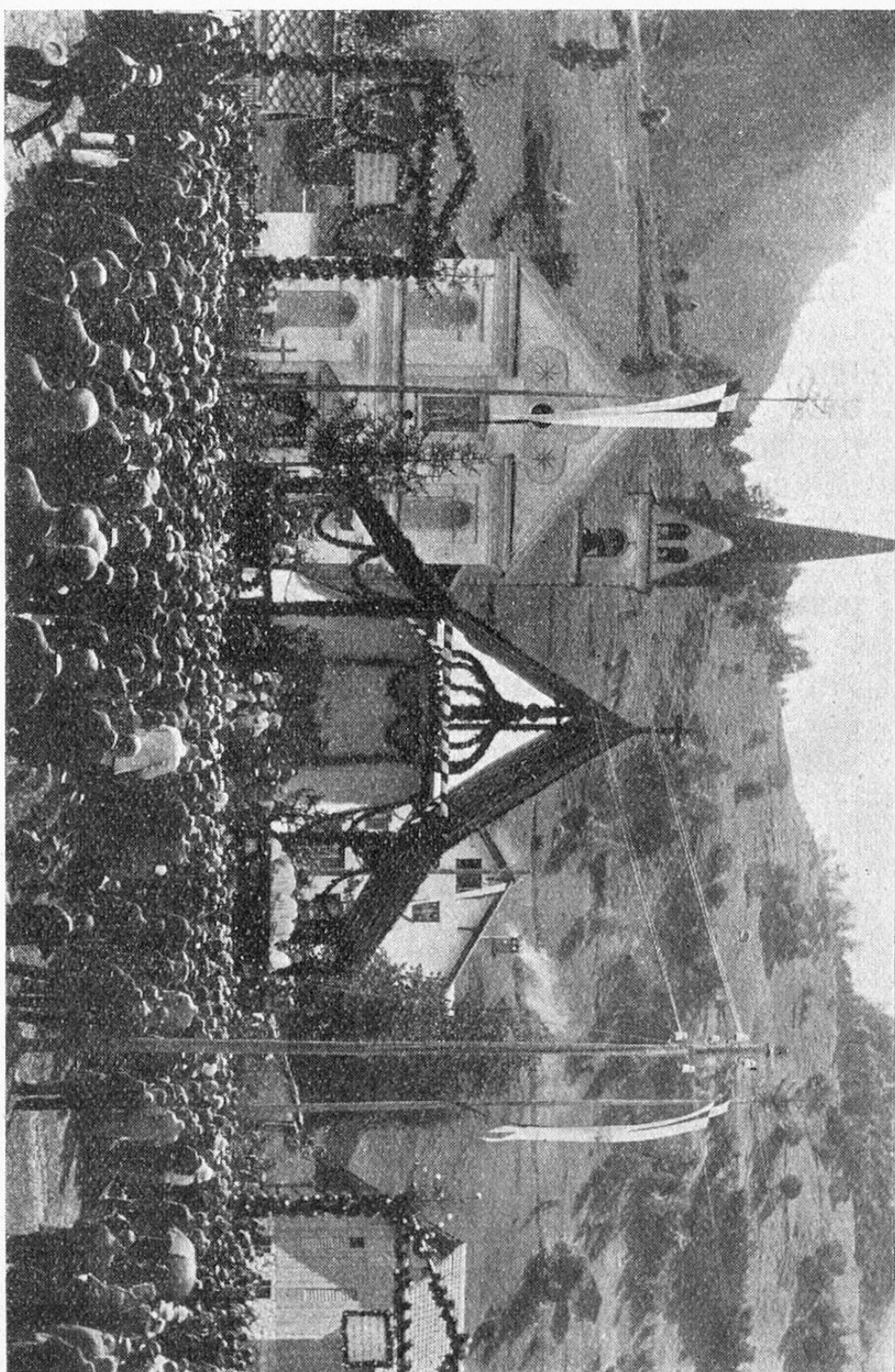
al sublim uffeci d' uestg de Cuera, ed el ei sco tal vegnius consecraus ils 4 d' october 1908.¹⁰⁾ Ei suonda ina liunga, nunstunclenteivla e frigteivla activitad en tuts roms della pastora-ziun ed administraziun digl uestgiu ed aschizun en fatgs de diplomazia ed intervenziun internazionala. Ils 6 de matg 1932 ha il Segner clamau a casa siu valerus schuldau e dau ad el il denar della veta perpetna.

Quels schetgs datums cumpeglian ina immensa summa de lavurs e success, che nus savein buca exponer tenor meret, sperond denton, ch' ina plema competente regali al pievel catolic ina biografia de quei zun meriteivel cau diocesan. Strusch in de ses antecessurs ei staus aschi universals en duns e capacitads sco Monsignor Georgius, il pli grond benefactor della diaspora, de paupras pleivs e baselgias ed instituziuns caritativas, il curaschus defensor dils principis cristians en art e litteratura, dils dretgs della Baselia, periclitai da costituziuns cantonalas e da magnats liberals, il componist e cantadur da vaglia, il bab e protector de ses spirituals, ina imposanta comparsa d' in prenci feudal, che saveva conversar cun fina demananza culs pli aults dignitaris ecclesiastics e civils, versaus els principals lungatgs europeics.

Ils merets dil pli grond vischin de Surrein e de sia famiglia per la pleiv e baselia havein nus giu caschun de menzionar en capetels antecedents. En buna memoria ei ella Cadi il giubileum sacerdotal d' aur de Monsignor uestg Georgius, celebraus a Surrein ils 23 d' uost 1925, la fiasta dil Cor de Maria, cun

¹⁰⁾ Schematismus.

messa pontificala avon baselgia, nua ch' el aveva avon 50 onns celebrau sia primizia. Quei ei stau ina fiasta per il cor, sco igl uestg ei s' exprimius, prendend comiau da siu vitg, cunctents e satisfatgs. Daveras, ina fiasta da communentonts muments, patertgei vid la entrada dil giubilar la sera avon, fertont ch' ils murtès bumbardavan e tuts ils zenns della vischnaunca tuccavan da fiasta, vid il til festiv della musica de Sumvitg, dellas compagnias de mats della vischnaunca, dellas mattauns en tschupi da Bubretsch tochen tier la tribuna avon baselgia, nua ch' in pievelun, legria el cor, larmins els egls terlischonts, retscheiva la benedicziun episcopala. Patertgei vid la messa pontificala silla tribuna festiva, in grondius dom della natira, cantada da Monsignor cun forza giuvenila e dal bein disciplinau e scolau chor de baselgia, rinforzaus da survetscheivels vischins, vid il priedi festiv dil vicari general Dr. L. Vincenz. La pli gronda impressiun ha l'allocuziun, spontana ed improvisada, fatg, ch' il venerabel giubilar ha suenter viaspras fatg dalla tribuna ano al pievel, commuentaus da legria e da passadetgna. Quels plaids dil bab a sia famiglia ein vegni da cor ed i a cor ed han destadau las larmas els egls ded umens, cu el ei serecumandaus per in deprofundis, cu il Segner clomi el en la perpetnadad. — Il giubilar ei seregurdaus della musica, dellas compagnias de mats e de tuts quels ch' han contribuiu tier sia fiasta. Alla baselgia parochiala ha el regalau siu calisch dil giubileum cun ina speciala dedicaziun. Ina custeivla memoria de quella solemna fiasta! Aunc ina ga, quei ei stau ina fiasta per il cor.

Messa pontificale e giubilare de Monsignur Georgius

8. Sur Gion Giusep Desax, naschius a Surrein ils 10 de fevrer 1873, fegl de Gion Giusep Desax e Mariuschla n. Deplazes, ordinaus a Cuera ils 16 de fenadur 1899, Messa

Sur Gion Giusep Desax

nuviala ils 20 d' uost. Sur Desax ei staus plevon a Vignogn dals 13 d' uost 1900 tochen ils 11 de zercladur 1902, caplon a S. Martin-Sur-saissa 1902—03, plevon a Vrin 1904—08, a Ladir 1913—15, a Roffna 1922—23. El ei staus beneficiat della baselgia de s. Fidel a Milaun

1910—13 ed ei morts a Saarbrücken sco spiritual d'in spital en consequenza d'ina operaziun ils 9 de mars 1935.¹¹⁾

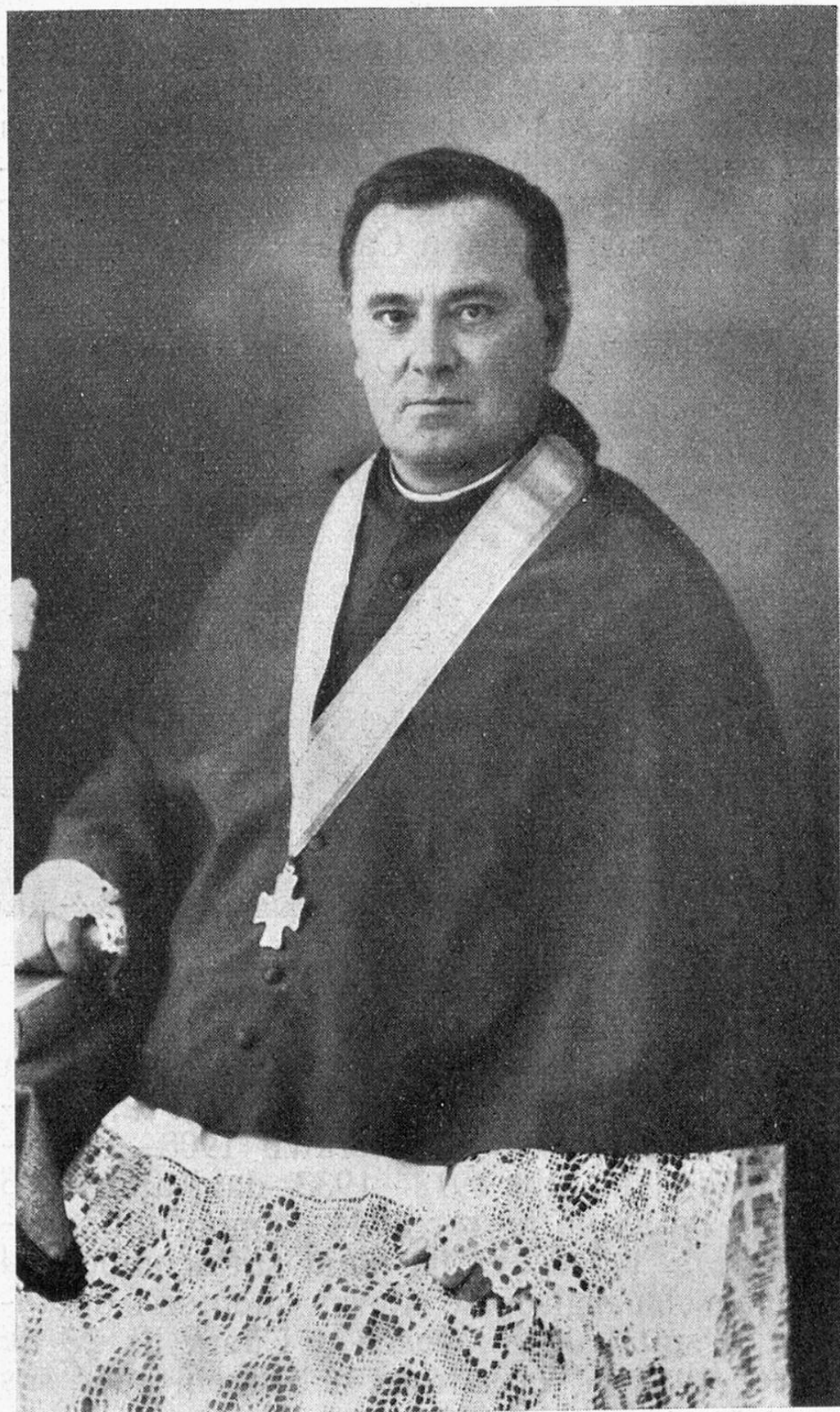
9. Sur Placi Sigisbert Deplazes, naschius ils 10 de fenadur 1874, fegl de Gieli Benedetg Deplazes e Mengia n. Degonda, ordinaus a Cuera ils 22 de fenadur 1900, Messa nuviala ils 5 d'uost. El ei staus caplon a Zignau dals 22 d'october 1901 tochen ils 5 de matg 1905, prefect e professor el collegi de Sviz 1905—10, moderator el seminari de s. Gliedi 1910—12, puspei prefect el collegi de Sviz tochen 1917, professor tochen 1938. Canon 1928. Dapi 1938 resignat ord motivs de sanadad, la stad a Surrein, igl unviern a Nossadunna-Trun. El ei staus secretari della congregaziun mariana dil collegi 1922—38, della «Uniun dils anteriurs students della scola industrial» 1928—1938, redactur della periodica «Grüsse aus Maria Hilf» 1922—30, collaboratur da 1913 tochen oz.

Publicaziuns: Plirs cudischs tudestgs d'oraziuns della firma Eberle-Kälin, a Nossadunnaun.

La veneraziun de s. Giusep, 2. ediziun, M. Maggi, artavels, Glion. Cudisch dils Evangelis, ediziun dell'Uniun diocesana de cultus, stampa de Giusep Condrau, Mustér.¹²⁾

¹¹⁾ Schematismus.

¹²⁾ Bibliografia retoromontscha no. 1088—1091.

Sur can. Placi Sigisbert Deplazes

10. Sur Lucas Giusep Deplazes, naschius ils 28 de schaner 1874, fegl dil scolast Giachen Antoni Deplazes ed Onna Maria n. Candinas, ordinaus a Cuera ils 21 de fena-dur 1901, Messa nuviala ils 11 d' uost 1901. Sur Lucas ei staus plevon a Cazas ils 16 d' october

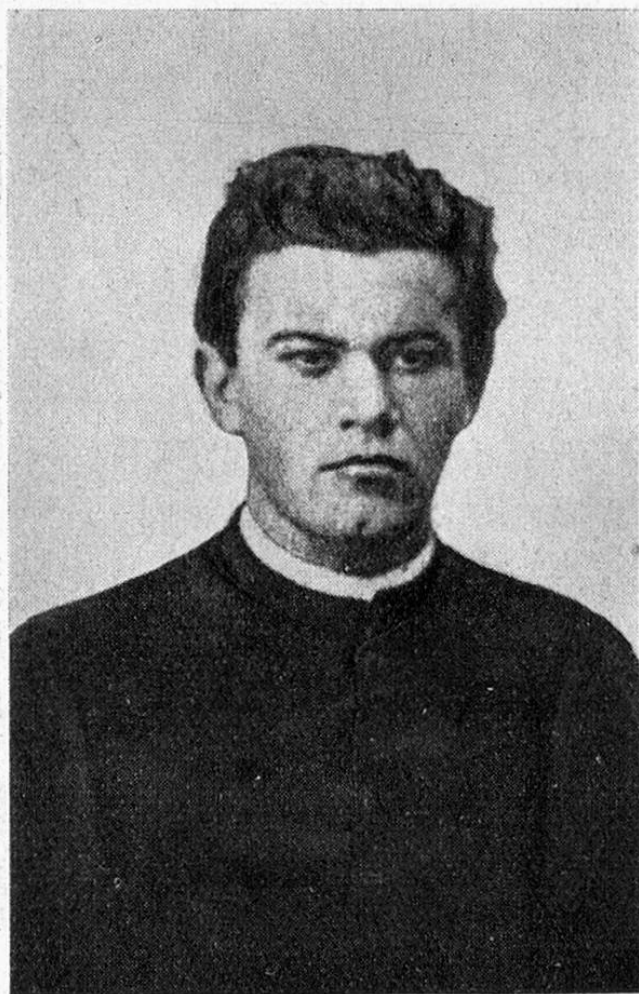

Sur Lucas Giusep Deplazes

1902—1908, administratur episcopal a Cuera dal settember tochen il december 1912, catechet egl institut de Walterswil 1908—12, directur digl institut 1912—1933, dagl atun 1933 tochen ils 23 de fevrer 1934 econom dil seminari de s. Glieci. El ha stuiu suttacumber ad ina nauscha malsogna interna suenter l'operaziun el spital della Crusch a Cuera ils 23 de fevrer 1934 ed ei satraus a Surrein sper ses perdavons. Sch' igl institut de Walterswil pro-

sperescha, ei quei d'attribuir per gronda part al senn pratic ed als gronds sacrificis de siu directur Lucas Deplazes.¹³⁾

11. Sgr. Placi Michel Schlanser,
fegl de gerau Laus Schlanser e Margreta n.

Cand. theol. Placi Michel Schlanser

Tuor. El ei morts sco candidat della teologia ils 5 d' uost 1899 a Cuera, ella vegliadetgna de 23 onns, e satraus a Surrein. In niebel e sincer character, che tut stimava e carezava!

¹³⁾ Schematismus.

12. Sur Gieri Candinas, naschius ils 23 d'avrel 1908, fegl de Carli Candinas ed Onna Maria n. Flury, ordinaus spiritual igl 1. de fenadur 1935, messa nuviala ils 22 de fenadur

Sur Gieri Candinas

silla tribuna avon la baselgia parochiala de Surrein. Il Benjamin dils spirituals de Surrein ei plevon ad Andiastr, nua ch'el ha 1939 carschentau e renovau la baselgia de s. Giulitta.

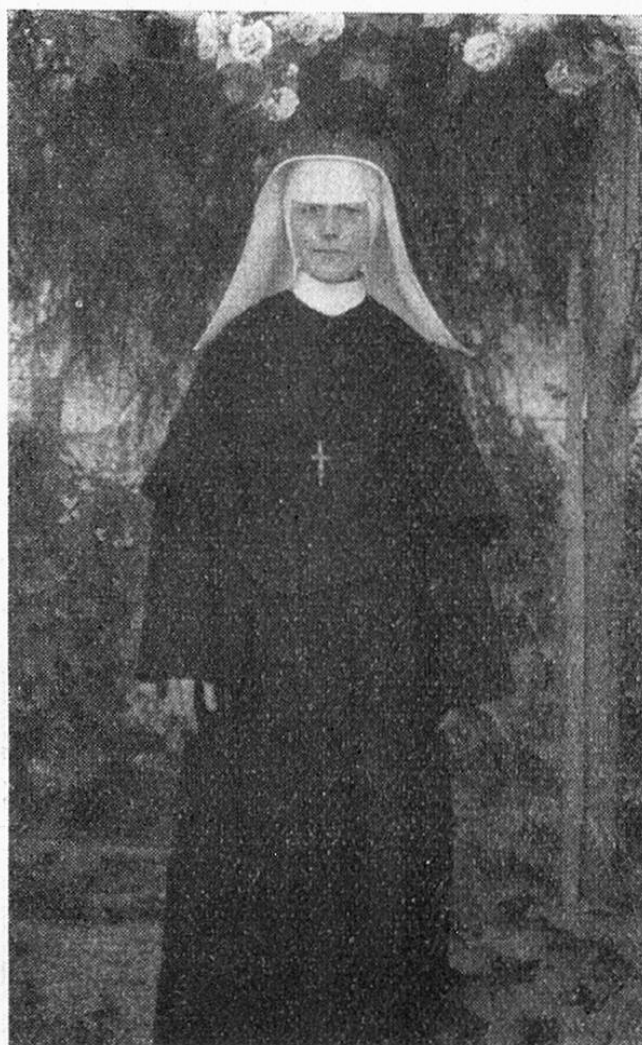
Soli Deo honor et gloria in sæcula sæculorum — Sulettamein a Diu sei honor e gloria da perpeten en perpeten (S. Paul 1. Tim. 1,17).

2. Muniessas

1. Sora Maria Aloisia Tuor (Barla), naschida ils 11 de schaner 1838, feglia de str. Giachen Antoni Tuor e Turtê n. Candinas. Ella ei entrada ella claustra dellas benedictinas a Mustair ils 7 d'october 1855 ed ha retschiert il vestgiu de muniessa ed il num Maria Aloisia igl 1. de matg 1857. En sogn profess eis ella sededicada al Segner ils 2 de matg 1858 sco muniessa dil chor (Chorfrau). Sora Aloisia era scolasta ed ei morta ils 14 de december 1887.¹⁴⁾

2. Sora Georgina Caplazi (Cristiana), naschida ils 22 de fevrer 1871, entrada ella congregaziun dellas Soras della s. Crusch a Menzingen, profess 1891. Sora Georgina ha dau scola a Kerns 6 onns, a Küssnacht 8 onns, ad Eschenbach, cantun Lucern, 12 onns, ad Alvagni 14 onns, a Weissbad-Schwendi, cantun Appenzell, 3 onns. Dapi 8 onns eis ella sil biro dil secretariat de giuvnas a Lucerna e s'occupescha cun organisaziun e consultaziun en fatgs de clamada. Sora Georgina, zun attaschada alla pleiv de Surrein, ha repetidamein demussau sia beinvuglientscha cun plaids ed ovras.

¹⁴⁾ Communicaun dalla claustra de Mustair.

Sora Georgina Caplazi

3. Sora Maria Ursula Candinas (Maria Anna), naschida ils 22 de november 1871, fiegia de Placi Candinas e Margreta n. Maisen. Ella ei entrada ella claustra dellas benedictinas a Mustair ils 20 de settember 1893 ed ha retschiert il vestgiu de muniessa ils 30 de fenadur 1895, ha fatg profess ils 7 d'october 1896.

Sora Maria Ursula Candinas

4. Sora Antonietta Tuor (Mariuschla Turtê) ei naschida ils 24 de mars 1876, feglia de str. Giachen Mattias Tuor e Vica n. Venzin. Ella ei entrada ella congregaziun dellas Soras dominicanas a Glion ed ha fatg profess ils 8 de settember 1900. Sco muniessa eis ella stada a Glion e suenter a Tavau, nua ch' ella ei morta ils 24 de fenadur 1912.

5. Sora Adalgotta Deplazes (Paula), naschida ils 13 de settember 1878, feglia de scolast Gion Antoni Deplazes ed Elisabet

Sora Adalgotta Deplazes

n. Tuor. Ella ei entrada ella congregaziun del-
las Soras della s. Crusch a Menzingen ed ha
fatg profess 1901. Ella ha dau scola ad Alvagni
1901—13, dapi 1913 ad Eschenbach, cantun Lu-
cern.

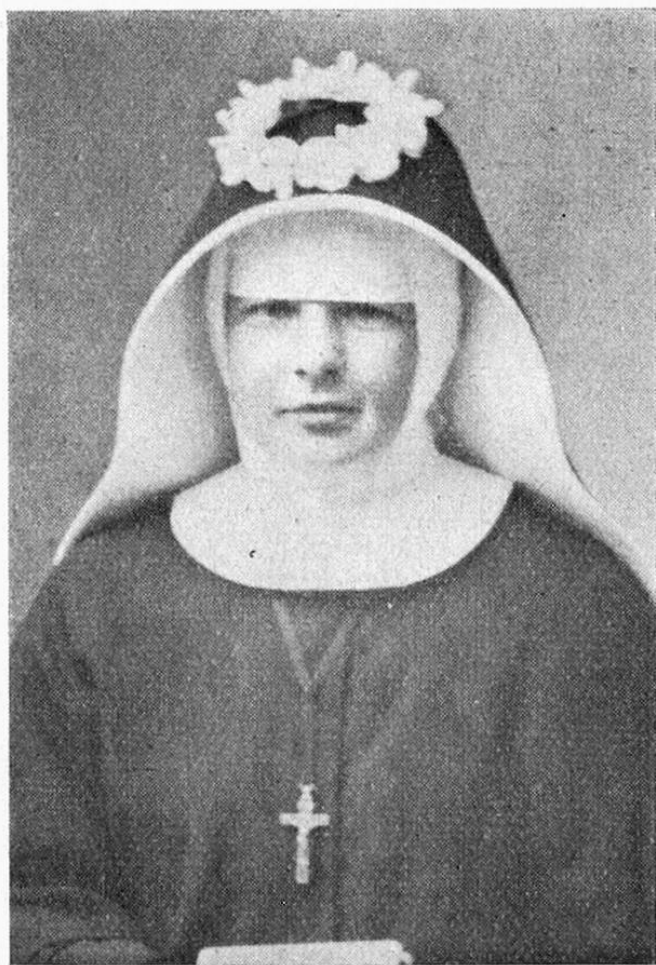
6. Sora Maria Paula Schmid de
Grüneck (Onna Maria Madleina), naschida
ils 24 de mars 1887, feglia de genau Emanuel
Schmid de Grüneck e Paula n. Wieland. Ella
ha igl emprem acquistau la patenta de sco-
lasta e dau scola a Cazas ed a Surrein, ei lu

Sora Maria Paula Schmid de Grüneck

entrada en claustra a Menzingen ed a fatg profess 1912. Dapi 1912 eis ella scolasta a Nossadunnaun.

7. Sora Richilda Maissen (Rosalia), naschida ils 3 de settember 1895, feglia de Benedetg Maissen ed Onna Maria n. Deplazes, entrada en claustra ad Ingenbohl ed ha fatg leu profess ils 12 de settember 1917. Sco mu- niessa eis ella stada ina Sora della miseri- cordia cun pupratschs dil tgierp e dil spért, a- schia a Sanct Urban, cantun Lucern, a Wil egl Asil ed a Grosswangen ella casa pauperila.

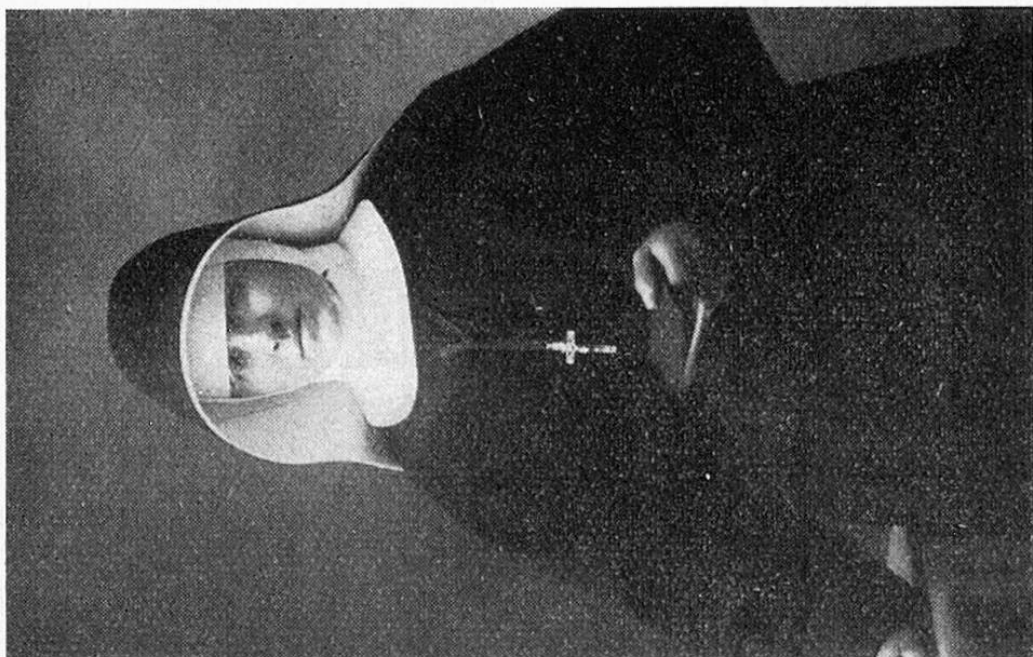
Sora Richilda Maissen (il di de profess)

8. Sora Sigisbertina Deplazes (Brigitta), naschida ils 12 de settember 1891, feglia de Gion Battista Deplazes è Brida n. Maissen. Ella ei entrada ella claustra ad Ingenbohl ed ha fatg profess 1924 e suenter operau sco Sora della misericordia a Cazas, ad Altdorf ed ei dapresent el spital de Mustér.

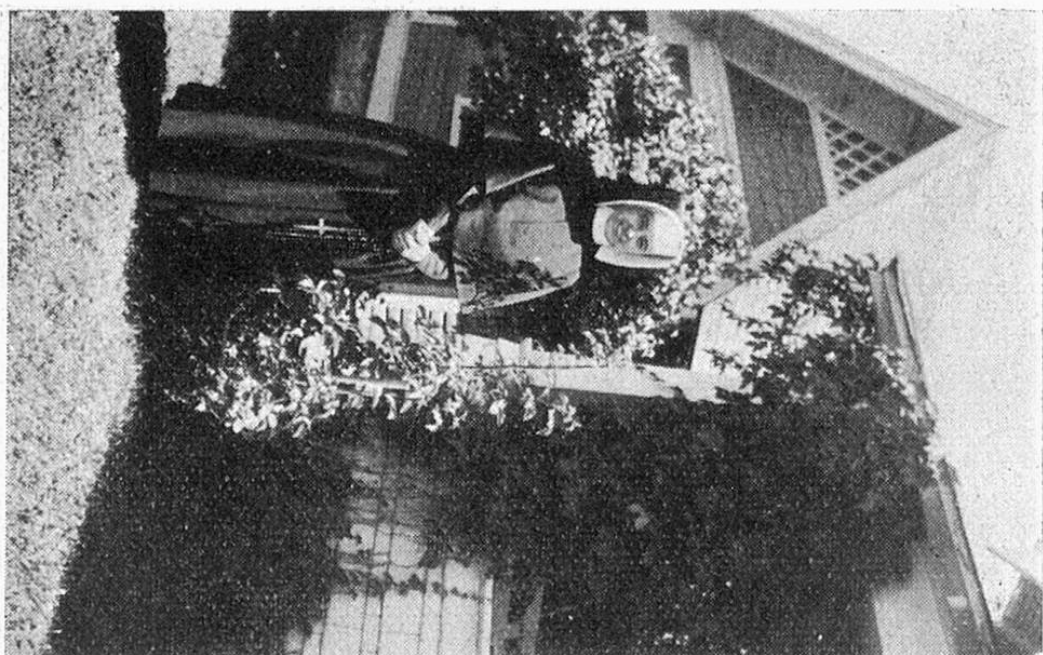
9. Sora Maria Giuseppa — num dil batten — Deplazes, naschida 1896 a Devils Lake, Nord Dakota, ei feglia de Placi Deplazes e Barla n. Tuor de s. Benedetg-Sumvitg. Ella ei ussa muniessa digl uorden de s.

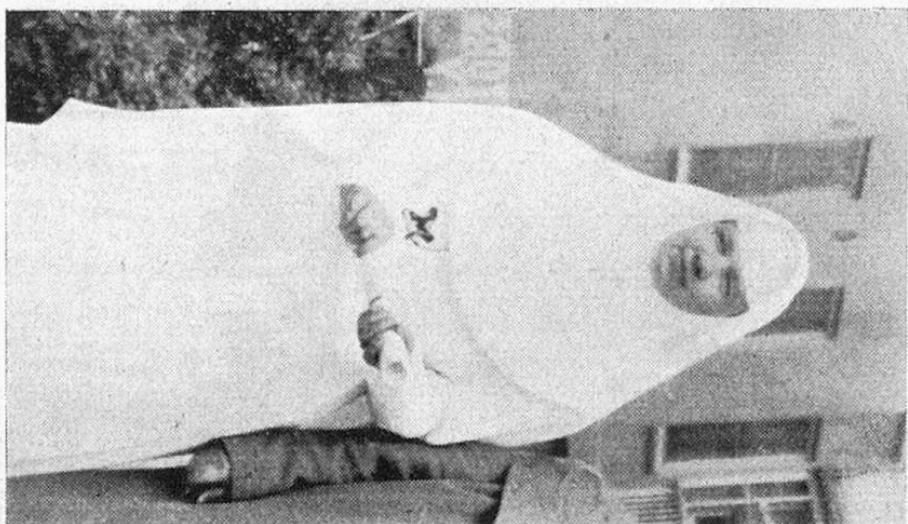
Sora Maria Giuseppa Deplazes

Sora Sigisbertina Deplazes

Sora Eduarda Deplazes

Sora Maria Alban Deplazes

Francestg ed assista als malsauns sco Sora della misericordia el spital de s. Giusep ad Alliance Nebraska. Avon che prender il habit de s. Francestg ha ella dau scola plirs onns.

10. Sora E d u a r d a D e p l a z e s (Teresa), naschida 1904 a Helena Montena, ei feglia de Benedetg Deplazes e dat scola sco Sora della Caritad a Kanses City Kanses.

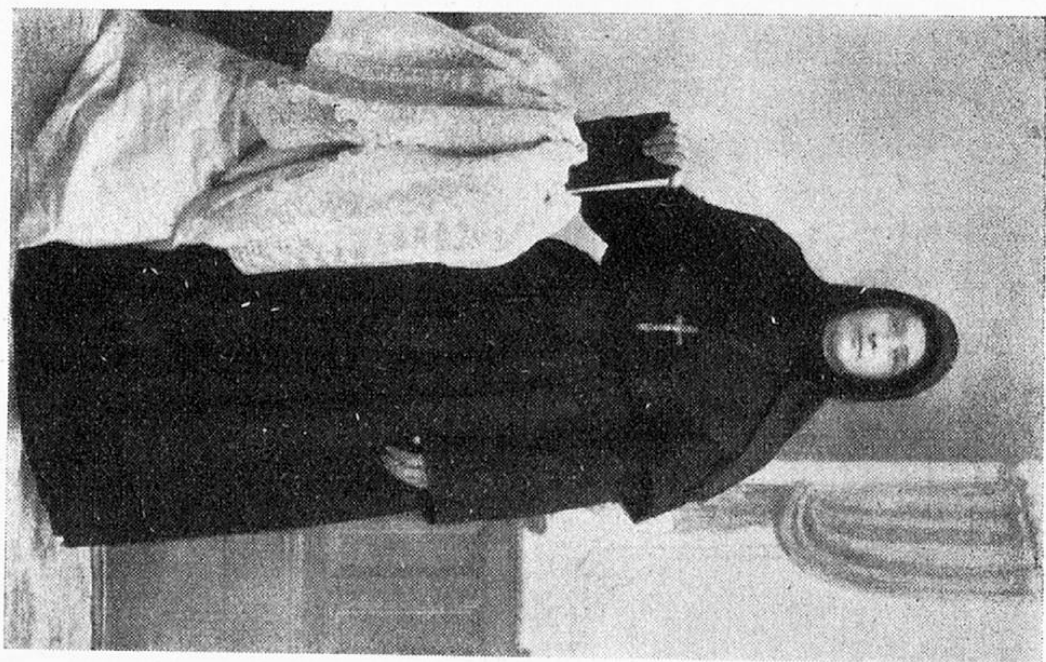
11. Sora M a r i a A l b a n D e p l a z e s, naschida 1909 a Jorck N. D. de Nadal, ei feglia de Clau Giusep Deplazes. Ussa eis ella Sora della misericordia ed assista als malsauns a Vally City, Nord Dakota.

Pia 3 frars Deplazes, emigrai ell' America, han mintgin in feglia en claustra. — Ina speciala menziun d' honur mereta la famiglia de scolast Giachen Antoni Deplazes ed Onna Maria n. Candinas, che ha giu in feagl, Sur Lucas Giusep, spiritual, e che ha aunc oz 6 biadiaz en claustra.

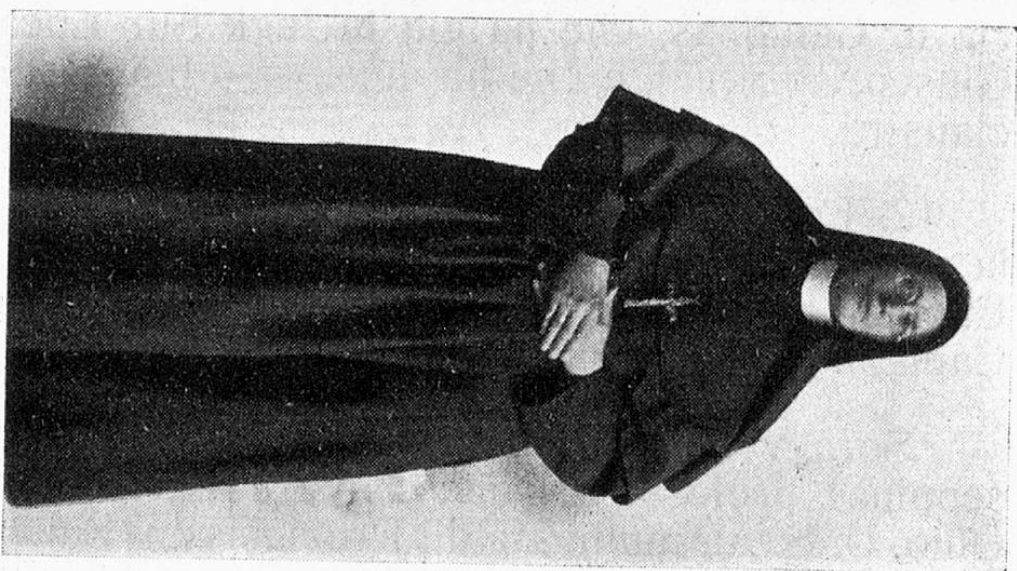
12. Las duas sequentas muniessas han giu la mumma de Surrein, Catrina Munschauer n. Caplazi, ed ein cusrinaz della Sora Georgina Caplazi.

Sora V e n d e l i n a M u n s c h a u e r (Giuseppina), profess 1887 ella claustra Maria Stein, Ohio, U. S. A., muniessa dil Preziusissim Saung, ina congregaziun, fundada dalla venerabla Onna Maria Brunner, mumma dil missionari Francestg Salesi Brunner.¹⁵⁾

¹⁵⁾ Riguard la Sora Onna Maria Brunner e siu feagl Salesi mira la interessanta scartira dil ca-

Sora Vendelina Munschauer

Sora Avelina Munschauer

13. Sora Avelina Munschauer (Margreta), profess 1890, medemamein ella claustra Maria Stein, Ohio. La giuvna Margreta ei vegnida da 6 onns cun sia mumma ord l'America a Surrein ed ei stada leu cun sia onda Margreta tochen ch'ella haveva 20 onns. Lu eis ella turnada ell'America ed ida en claustra tier sia sora Vendelina.

Per completar: Sora Ludivica de Porta, priura della claustra de Cazas 1741—55.

Veni sponsa Christi, accipe coronam, quam tibi Dominus præparavit in æternum — Neu spusa de Christus, retscheiva la cruna, ch'il Segner ha pinau a ti da perpeten enneu.

**Et tu nobis Maria,
Sis clemens et pia!**

Errur de stampa: pag. 119, 4. lingia engiu:
Riom enstagl Roma.

noni Dr. J. J. Simonet, da retrer dagl autur. La Sora Onna Maria Brunner ei morta el casti de Schluein 1836, satrada a Sagogn en baselgia; 1933 ein sias reliquias vegnidas transportadas ell'America.